

София Русева

ПОГЛЕД КЪМ КОТЛЕНСКАТА
ХУМОРИСТИЧНА
НАРОДНА ПЕСЕН

Академична
библиотека

АКАДЕМИЯ
ЗА МУЗИКАЛНО,
ТАНЦОВО И
ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО
„ПРОФ. АСЕН ДИАМАНДИЕВ“
ПЛОВДИВ

АКАДЕМИЯ
ЗА МУЗИКАЛНО, ТАНЦОВО
И ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО
„ПРОФ. АСЕН ДИАМАНДИЕВ“ - ПЛОВДИВ

София Русева

**ПОГЛЕД
КЪМ КОТЛЕНСКАТА
ХУМОРИСТИЧНА НАРОДНА ПЕСЕН**

2023

Настоящото издание се реализира с финансовата подкрепа за научна и художественотворческа дейност към Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“ - Пловдив.

Книгата е издадена по проект „Академична библиотека 2023“ с ръководител доц. д-р Весела Казашка и се разпространява безплатно.

© София Русева Русева – автор

© Проф. д-р Светла Калудова-Станилова – рецензент

© Доц. д-р Данка Цветкова – рецензент

© Емилия Бабачева – рисунка на корицата (мотив от котленски килим, модел „Динени кори“)

© Александър Гьошев – дизайн на корицата

© Мария Венкова – коректор

© АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив

© КОТА Дизайн ЕООД, 0898 475 749, Стара Загора – печат

ISBN 978-619-7682-25-0 (print)

ISBN 978-619-7682-26-7 (ePub)

На родителите ми

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	5
Кратък литературен обзор.....	7
1.0. За Котел.....	10
1.1. Географски и исторически сведения.....	10
1.1.1. Географски сведения.....	10
1.1.2. Възникване на селището.....	14
1.1.3. Население, поминък и исторически бележки.....	18
1.1.4. Културна и просветна дейност.....	28
1.2. Етнографски бележки.....	34
1.2.1. Календарна обредност.....	34
1.2.2. Семейна обредност.....	50
2.0. За котленската хумористична песен.....	59
2.1. Анализ на песенния материал.....	61
2.1.1. Функция на песните.....	62
2.1.2. Метроритмична организация.....	70
2.1.3. Стихосложение.....	80
2.1.4. Структура и форма.....	87
2.1.5. Ладомелодична организация.....	104
Заключение.....	114
Литература.....	116
Използвани съкращения.....	123
Приложение.....	124
Информатори.....	125
Песни.....	126
Таблицы с песни.....	143
Рецензии.....	155

Увод

Необятната съкровищница на българския песенен фолклор е изследвана многократно от нашите учени фолклористи и етномузиколози. При все това, сред неизмеримостта на песенното ни фолклорно наследство, все още съществуват образци, които, поради една или друга причина, са останали „встрани“ от фокуса на изследователските търсения. Макар и в регионален аспект, котленските народни песни и в частност котленските хумористични народни песни представляват едно от недостатъчно проучените „полета“ в българския музикален фолклор. Бидейки част от вокалното богатство на тракийския музикално-фолклорен диалект, те имат своя специфика, отличаваща ги от останалите напеви в областта. Това е посочено от Васил Стоин още през 1937 г., когато посещава Котел, за да запише музикално-фолклорни образци: „Котленските песни нямат нищо общо с онези от сливенско, карнобатско и ямболско, а абсолютно нищо с песните от др. околии на бургаската област¹ (...)“ [Георгиев, 1937, с. 2]

Настоящият текст представлява монографично изследване, насочено към котленските хумористични народни песни. Определяни от Николай Кауфман като песни „на подбив“, които „(...) дават най-яркия характеристичен белег на местния песенен фолклор.“, те се отличават със своята оригиналност на музикално и поетично равнище. [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 5]

Интересът ми към тях бе провокиран от присъщите им самобитен хумор и свойствен колорит, от историите, слушани в детството ми, които котленци по неповторим начин са претворили в напеви. Съчинявани спонтанно, на седянката, помежду веселите разговори и нестихващото ръкоделие на котленката, тези песенни образци осмиват по несравним начин всеки порок, недостатък или отклонение от общоприетите морални норми. Изхождайки от разбирането, изразено от Петър Динеков, че „Изследването на смеха и хумора във фолклора ни насочва и към други области, извън границите на фолклористиката – към народната психология и националната характерология (светоусещане, нравствени принципи,

¹ По това време Котел е бил част от Област Бургас.

национална съдба).“, то котленските хумористични песни представляват благодатна база за проучване както в музикален, така и в психологически и нравствен аспект. [Динеков, 1987, с. 14]

Песенният материал, обект на настоящото проучване, възлиза на общо 58 песни и е плод на различни източници – теренни материали, записани в периода 2001-2010 г., аудио и видеозаписи, както и сборниците „От извора песен струи /автентични котленски народни песни/“, част I (1993), „Народни песни от Тракия“ (2013) и „Българщици - 672 непубликувани народни песни от архива на Коста Колев“ (2018).

Предмет на изследване в същинската част на изложението са особеностите на хумористичните напеви във връзка с техните функционални, метроритмични, поетически, формообразуващи, структурни и ладомелодични специфики. Целта е опит да се изясни цялостният облик на напевите и при възможност да се изведат общи белези, характерни за хумористичните песенни образци. За постигане на целите на проучването са използвани следните научно-изследователски методи: наблюдение, интервю, описание, анализ, синтез и сравнение.

В днешния XXI век е много трудно да се издирят певци, които помнят и могат да възпроизведат несметното ни фолклорно-песенно наследство. Много съм благодарна на моите информатори за сведенията, изпълнените песни и разказите за музикалните практики, нравите и обичаите в града.

Кратък литературен обзор

Писмените сведения за миналото на Котел не са много. Опустошителният пожар в града през лятото на 1894 г. е причина много книги и документи, свързани с историята на селището и неговата фолклорна култура, да бъдат безвъзвратно изгубени. Друг фактор, който обуславя липсата на писмени източници, посочен и от историка Иван Русев, е интензивният стопански живот в Котел и овчаруването на младите мъже в Добруджа: „Заминавайки за Добруджа покрай стопанската си дейност, котленските овчари, абаджии, търговци, чифликчии отнасят в новите си заселища най-напред временно, но впоследствие и трайно своите архиви, своите семейни реликви.“ [Русев, 2020, с. 14]

Първите описания на фолклора и традициите в Котел се откриват в творчеството на Георги Стойков Раковски. Още в бележките към поемата „Горски пътник“ (1857), „Замечания първия части „Горскаго пътника“, той дава сведения за предания, обичаи, практикувани в селището, разяснява и значението на някои характерни за Котел думи и изрази.

През 1931 г. е издадена книгата на Михаил Арnaudов „Из миналото на Котел. Заселване, бележити личности, стопански живот, фолклор“, в която авторът описва историята на селището, преданията, свързани с него, посочени са и някои традиционни практики по разкази от информатори. За съжаление, в изследването липсват изчерпателни сведения по отношение на фолклора в града.

С приносен характер е пълното описание на сватбения обичай в Котел, направено от Георги Захариев. Той е композитор, завършил консерваторията в Одеса, който има огромна заслуга за възстановяването на културния живот в града след опустошителния пожар през 1894 г. Авторът много подробно излага основните обредни моменти и действия в сватбения ритуал, допълвайки ги с прецизно нотирани автентични песенни примери.

През 1948 г. е публикувано капиталното изследване на жеравненския учител Данаил Константинов „Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед“. Дългогодишен

обществен деец в родната Жеравна, той пръв забелязва на таланта на именития певец Иван Кремов. В труда му подробно са описани историята на селището, традиционното облекло, бита, редица календарни и семейни обреди, поместени са и 52 песни, нотирани от Васил Стоин. Макар че книгата не е насочена конкретно към град Котел, тя е със значителен приносен характер по отношение на знанието за традиционните практики и фолклора в Котленско.

Съществена информация за историята, обичаите, нравите и порядките в града се открива в няколко съвременни издания, чиито автори са котленци, работили по сведенията си през миналия век. Това са книгите на Тодор Рандев „Чуто, видяно и преживяно в Котел“² (2002) и на проф. Георги Генов „Котел и Котленско. Спомени и бележки“³ (2013). Незаменим е приносът на котленката Иванка Икова, която в своята регионална и национална публицистична дейност пише десетки статии, посветени на родния град. Цялата палитра от публикации, свързани със селището, както и нейните сценарии „Котленска седянка“, „Из живота на котленските овчари“, „Котленска сватба“ и т.н. са събрани в четири книги със съставител Кирилка Симеонова Стойнова: „С дъх на дюля и индрише“ (2001), „Помогни ми на да тя възвися“ (2002), „Съзвездие от ярки личности“ (2003), „Мой дивен Котел“ (2004).

В областта на етнографията най-обстойно изследване на традиционното облекло в Котел прави Мария Велева – „Котленската носия през XIX и първата година на XX в.“, ИЕИМ, кн. II (1955).

През годините най-много котленски народни песни са издирени и записани от изтъкнатите котленски певци Жечо Долчинков и Гуди Гудев, както и от Димитър Долапчиев - фолклорист и учител по музика, Георги Бояджиев - главен редактор на Редакция за народна музика към радио София, впоследствие директор на Средното музикално училище „Филип Кутев“⁴. Въз основа на част от записаните от тях песни, през 1993 г. е публикуван

² Авторът започва да води своите бележки през 1944 г., а през 1955 г. ги преписва и допълва. Книгата с тях „Чуто, видяно и преживяно в Котел“ е издадена през 2002 г.

³ Проф. Георги Генов работи по книгата си през 60-те години на XX в., но тя е издадена през 2013 г.

⁴ Сега НУФИ „Филип Кутев“.

сборникът „От извора песен струи /автентични котленски народни песни/“, част I-ва, със съставители Николай Кауфман и котленката Таня Гайтанджиева – председател на културно-просветното сдружение „Котленски край“ в София. През 1999 г. излиза II-ра част на сборника, в която е публикувано описанието „Котленска сватба“ на Георги Захариев и множество текстове на котленски народни песни, за съжаление, без нотни записи.

От изложеното дотук става ясно, че сред издадената литература до момента липсва научно изследване насочено към песенния фолклор в Котел и конкретно към особеностите на котленските хумористични народни песни. Това е още една причина да бъдат проучени техните специфични поетични, интонационни, структурни и метроритмични белези.

1.0. За Котел

В град Котел са родени много от възрожденците, които имат забележителен принос към историята, просветата и културата на България – Георги Стойков Раковски, Софроний Врачански, д-р Петър Берон, Стефан Богориди, Неофит Бозвели, капитан Георги Мамарчев, Гаврил Кръстевич и т.н. Котел е град с богато историческо минало - обект на изследване от много историци и до днес. Минало, което несъмнено се е отразило върху начина на живот и фолклорната култура в селището, особено през Възраждането.

1.1. Географски и исторически сведения

1.1.1. Географски сведения

Град Котел се намира в централната предпланинска част на Източна Стара планина. Той е разположен на територията на област Сливен и отстои на близо 70 км. североизточно от административния център - град Сливен. Котленската община се нарежда на трето място по площ и население сред останалите общини в областта - Сливен, Нова Загора и Твърдица.

Градът е разположен в котловина с надморска височина 500-550 м., изцяло обградена от планински местности и възвишения. От котловинното местоположение, асоциирано с котёл, произлиза и името на селището – Кòтел. През котловината преминават три реки – Котлешница (ляв приток на р. Луда Камчия), Сухойка и Глогова. Река Котлешница, в която се вливат другите две реки, извира от емблематичните карстови извори, обявени за природна забележителност⁵, разположени в подножието на Сухи дял, на територията на днешния едноименен парк „Изворите“.

От южната страна на Котел се издигат върховете Вида, Ветрила и Рàзбойна⁶, а на изток – Коминчето и Плешивица. В полите на

⁵ Регистър на защитените територии и защитените зони в България - <https://x.gd/4uat7> (11.08.2023).

⁶ Говорейки за Рàзбойна, местните жители поставят ударението върху първата сричка на наименованието. Тази промяна в ударенията на думите е характерен белег на местния диалект.

Разбойна се намира местността Агликина поляна, за която проф. Георги Генов дава сведения, че е била сборен център на хайдутите в периода на Освобождението: „Паролата на Хаджидимитровата чета е била: ако тя бъде разбита и момчетата се пръснат, който остане жив, да върви към Агликина поляна, където всички останали живи четници ще се срещнат и съберат.“ [Генов, 2013, с. 13] За Разбойна разказва в своите бележки и котленският учител Тодор Рандев, според когото в миналото върхът е бил предвестник за лошо време: „(...) щом се покрие с мъгла, времето се разваля.“ [Рандев, 2002, с. 10] В допълнение на това, проф. Генов пише, че в Котел дори е съществувал израз, който месните жители употребявали – когато някой е намръщен, котленци са казвали, че е „(...) начумерен като Разбойна.“ [Генов, 2013, с. 13] Творческата изобретателност и пословичното чувство за хумор на местното население намират израз и в песен, в която се споменава връх Разбойна:

*„Гену Кируф спукъникът⁷,
Спукънъ му й рабутътъ!
Куги съ Гену ухили,
в Разбуйнъ слънци угрявъ.
Куги съ Гену нъмуси,
в Разбуйнъ мъгль дуфтасъ⁸.“* [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 82]

Местността и едноименната крепост, наричани от местното население „Вида“, „Видин град“ или в по-далечното минало – „Град“ са изпълнявали охранителната функция на Котленския проход. Днес на мястото могат да се видят останки от крепостните стени, една от кулите и голяма щерна (воден резервоар), с дълбочина над 4 м. В „Из миналото на Котел (...)“ (1931) Михаил Арнаудов дава сведения, че крепостта е съществувала в турските документи с наименованието „Къзъ-тепе-калеси“ или „Крепост момина могила“, а преданията, свързани с нея са описани от Г. С. Раковски в поемата „Горски пътник“. [Арнаудов, 1931, с. 16] Едно от тях гласи, че Вида е била царска дъщеря, която е построила на върха крепост, за да брани прохода оттам. Арнаудов посочва, че в бележките към първата

⁷ Гено Киров – Спуканикът е дядо на актьора Гено Киров. „Спуканикът“ е прякор, за котленци е много характерно измислянето на прякори.

⁸ Дуфтасъ – от довтаса – дойде, пристигна неочаквано.

редакция на „Горски пътник“ от 1854 г. Раковски свързва крепостта и една от съседните местности - „Гръцки дол“ - с друго предание, според което Вида е мома, която се е биела заедно с войници срещу гърците. Мотивът от това предание намира място и в стиховете на поемата „Горски пътник“:

*„Врата Желязна втори е вход,
В старий град Котел отвожда,
Где ся извишява камен зид,
Бърдо високо ся там вижда.*

*Крепост на върха днес съществува,
Храбри юнаци са я върдили.
От котлени ся то помянува,
Предстражия преславска са били.*

*Главная стража там е била,
Окръстни планини то показват,
Здание Вида мома зградила,
Славна ѝ песен и днес пеят.*

*Българка, храбрая амазонка,
Полкове гръчески там разбила,
Славна Карановая⁹ потомка
Княжеска дъщи светлая била.“ [Раковски, 2021, с. 113]*

Друго предание за местността „Гръцки дол“, върху което Раковски разсъждава, гласи, че именно там на 26 юли 811 г. се е състояла кървавата битка между хан Крум и византийския император Никифор. М. Арнаудов цитира братята К. и Х. Шкорпил, които позовавайки се на преданието и топографски изследвания на мястото, изразяват хипотезата, че битката е станала именно в Котленския проход: „Споменатото предание ни напомня сражението на българите с гърците в 811 г., когато император Никифор, след като се връщал от Преслав, бил заобиколен в Балканския проход от Крумовата войска.“¹⁰ [Арнаудов, 1931, с. 20] В

⁹ Кан Крум (б.р.)

¹⁰ М. Арнаудов цитира труда на К. и Х. Шкорпил „Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания въ Тракия“. Пловдив, Областна печатница, 1885, с. 89.

следващите години сред историците у нас е приета тезата на В. Н. Златарски, според когото битката се е състояла по-скоро във Върбишкия проход, който се намира по-близо до столицата Плиска.

На север от Котел се простират местностите Тиханка, Еленица и Юрушките скали (Урушките скали), а на северозапад – Сухи дял. В подножието на Юрушките скали (най-високата им точка е връх Юрушка стена - 820 м.) се намира Талим таш, който според археологически проучвания представлява древно тракийско скално светилище¹¹. Наименованието му идва от турски език и означава „Войнишки камък“, тъй като по време на Османската империя там са се установявали турски военни лагери. Към тази теза водят и сведенията на учителя Тодор Рандев, който свързва наименованието „Урушки скали“ с начина, по който в Котел са наричали турците: „В Котел на турците казват „уруци“ (...)“. [Рандев, 2002, с. 10] Днес Юрушките скали са обявени за защитена природна територия¹², тъй като се обитават от редки грабливи птици, една от които е белоглавият лешояд.

Важно стратегическо значение в миналото е имал Котленският проход, наричан още „Демир капия“ или „Железни врата“ (б. пр.), който е свързвал Беломорието и Тракия със Северна България. През града е преминавал и път, който е бил част от Старобългарската съобщителна мрежа. За наименованието на прохода „Железни врата“ дава сведения Иванка Икова, според която тясната клисура е именувана по този начин, заради железните вериги, с които е била затваряна по римско време: „Това е останало от времето на Юстиниан Велики, който е укрепявал проходите на Римската империя, за да ги брани от нашествията на вестготи, хуни, славяни и българи.“ [Икова, 2004, с. 16] Именно при Котленския проход, на 17 юли 1279 г. (според някои историци 1280 г.) войниците на цар Ивайло побеждават десетхилядната армия на византийския император Михаил VIII Палеолог, предвождана от пълководеца Мурин. Днес тази битка е

¹¹ Бънов, П. Паметници на култа към слънцето и скалата в Котленско. Регионални проучвания на българския фолклор. Том 2. Фолклорната традиция на Сливенския край. София, БАН, 1989, с. 156.

¹² Регистър на защитените територии и защитените зони в България - https://eea.government.bg/zpo/bg/area.jsp?NEM_Partition=1&categoryID=3&arealD=197 (12.07.2023)

увековечена с паметник на трима войни, който се издига на мястото или „Каменната стража“ (Изобр. № 1), както го наричат местните жители.

Изображение 1. Снимка: Цветелин Кайпаков. Източник: Facebook група КОТЕЛЪ

1.1.2. Възникване на селището

Оскъдните писмени сведения, достигнали до наши дни, сочат, че Котел е основан сравнително късно. Първата информация за селището се открива в тимарския регистър на Никополския санджак от 1485 г., според който Котел е тимар (феодално владение) на спахията Муса, син на Мухамеди и му носи годишен приход от 2903 сребърни монети¹³. Според документа, тогава селището наброява 53 къщи или домакинства, които се състоят основно от дервентджии¹⁴, тоест население със специално възложени задължения да охранява прохода и преминаващите през него пътници. Котел фигурира в

¹³ Ковачев, Р. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. София, НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 1997, с. 162-163

¹⁴ От турски - derventci - пазачи на проходи, от персийската дума за проход – дербент.

регистъра под името „Казан бунаръ“, като Велко Тонев отбелязва в книгата си „Котел през Възраждането“ (1993), че в османските документи от следващите векове се среща и вариантът „Казган пънаръ дербент“. [Тонев, 1993, стр. 14] Названието „Казан“ („kazan“), чийто буквален превод от турски е „котел“, отразява котловинното разположение на селището, допълненията „панаръ“, „бинар“ и „бунар“ се свързват с наличието на извори, а „дербент“ – с прохода.

Първото описание на селището е публикувано от Иван Богоров в първи брой на първия български вестник „Български орел“ от 20 април 1846 г. В него той посочва, че първоначално Котел е възникнал като малко селище, което около 1545 г. се разраства, след като турски съдия прогонва жителите на село Новачка¹⁵ и те намират убежище в котловината. В бележките си към поемата „Горски пътник“ (1857) Г. С. Раковски също отбелязва, че с. Новачка е било разорено вероятно през първите години на османското владичество. По-късно в „История на българите“ (1886) Константин Иречек посочва, че Котел е „(...) основан вероятно около 1545 г. от бежанци из околностите (...)“ [Иречек, 2015, с. 299] Забелязва се известно разминаване във версиите на И. Богоров и К. Иречек – докато Богоров споменава за уголемяване на селището около 1545 г., то Иречек говори за основаване на селището през същата година. В книгата си „Спомени за изгорелия Котел“ (1898) котленецът Момчо Драганов също пише, че Котел е основан от изселилите се жители на две околни села – Новачка и Раково, като не посочва конкретна година, в която това се е случило. Той разказва още, че жителите на с. Новачка са се занимавали със скотовъдство и поради тази причина едно от най-важните условия за битуването им на определено място било да има хубави пасбища. По-нататък авторът разказва широко разпространеното и до ден днешен сред местните жители предание за възникването на селището:

“Веднъж от селото Новачка се изгубили коне. Господарите на конете тръгнали да ги търсят. Дълго време търсили конете около селото, но не могли да ги намерят. Тръгнали тогава по горите и балканите да ги

¹⁵ Към днешна дата с. Новачка не съществува. Според историци основната причина е засиленият асимилационен натиск над местното българско население през XVI – XVII в., който принуждава хората да търсят убежище на други места. [Тонев, 1993, с. 19]

търсят. Най-после след дълго лутание намерили ги, че пасат трева на една местност, която сега се нарича изворова поляна при сегашния Котел. На тази поляна има канари, от които извира бистра, студена и много хубава вода. Има също високи, голи баири, които се наричат сухи дял, по полите на които има много хубави пасбища. Всичко това като видели Новачани, зачудили се на хубавата и богата местност и решили да се преселят на това място. (Мястото пък, гдето се намира сегашния Котел, било тогава покрито с гъсти дървета). Зарадвани селяните тръгнали след конете си, които повели своите господари по пътя, из който те дошли. Този път бил същия, който минавал през прохода Демир капия, който цар Константин накарал да прокопаят. Вечерта, когато се завърнали в селото си, те разказали всичко що видели на селяните: за хубавата вода, която извираше от 3 дупки и вряла като в котел, за хубавата поляна, за баирите, за добрите пасбища и най-после прибавили, че това място било такова, каквото те отдавна търсели и че то най-после било доста отстранено от главния път. На сутринта селяните изпратили своите старейшини да прегледат местността и ако я одобрят да се изселят. Старейшините одобрили мястото и изворовата поляна избрали за място за къщи, зад които пък къщи ще се направят конарниците им. Малко отгоре ще бъдат овчарите със стадата, гдето също ще има и къщи за фамилиите им, а по полите на Сухи-дял ще пасат техните коне и овце. След тези си разпореждания старейшите се завърнали в селото си, гдето казали на селяните да стават и да се изнасят, понеже по-хубаво от това място нигде не могли да намерят. Селяните в скоро време се изселили на изворова поляна при хубавата вода, която извираше от 3 дупки и вряла като в котел, поради което и нарекли селото си Котел.”¹⁶ [Драганов, 1898, с. 7-8]

Това предание е материализирано в бронзова статуя, изобразяваща „изгубените“, галопиращи коне, която е разположена в началото на парк „Изворите“ в Котел (Изобр. № 2).

¹⁶ В цитираното предание е запазен правописът на автора.

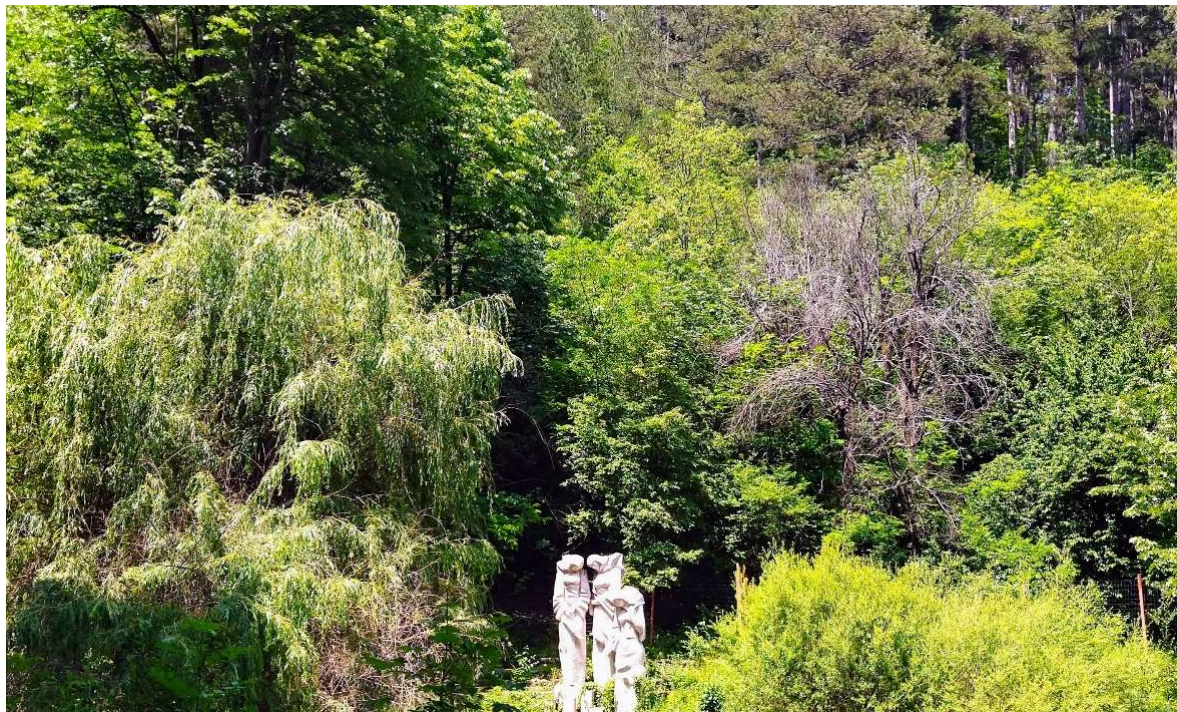
Изображение 2. Снимка: личен архив.

Наличието на бистра питейна вода със сигурност е една основните причини за първоначалното заселване край изворите. Тодор Рандев също посочва, че в Котел „Най-първо се заселили на „Серев бряг (...)“, близо до Извора и в „(...) Колибарската улица, после и към „Селището“, в средата на днешния Котел.“ [Рандев, 2002, с. 13] В спомените си Момчо Драганов разказва още едно предание, свързано със селището и изворите, което също е много разпространено и до наши дни сред котленци. То гласи, че първоначално преселниците от с. Новачка се установяват непосредствено край изворите, на Изворова поляна. Един ден три моми – Радка, Руска и Йовка – отишли за вода на изворите. Змей излязъл от водата, отвлякъл момите и ги затворил в трите изворови дупки. Уплашени от това хората решили да се преместят от опасното място и така се установило днешното местоположение на Котел. Трите извора и до ден днешен местните жители наричат „Радкина

дупка“, „Рускина дупка“ и „Йовкина дупка“, а на мястото, в парк „Изворите“, се издига статуя на трите моми (Изображение № 3).

Изображение 3. Снимка: Личен архив

Котленецът, историк Стефан Шиваров изказва хипотеза за по-ранно основаване на Котел, приблизително в началото на XIV в. В предговора на алманаха на Донка Андонова „Следи във времето“ (2013) той пише: „Наистина съществуването на Новачка е исторически факт и преселници от него са били градивен елемент на населението в Котел. Това е станало при няколко разорявания на селото, едно от които е в началото на XIV век. Ако приемем, че тогава са дошли първите заселници, то раждането на града трябва да търсим в началото на това столетие.“ [Андонова, 2013, с. 9-10] Това предположение е основателно, но липсата на писмени сведения за селището преди тимарския регистър от 1485 г. не позволява категоричност на тезата за по-ранно възникване на Котел.

1.1.3. Население, поминък и исторически бележки

Двете основни категории население, с които Котел е фигурирал в османските регистри в периода XV-XVIII в. са дервентджиите и

джелепите или джелепкешаните¹⁷. Дервентджиите са били една от категориите население със специфични задължения в Османската империя през XV – XVIII в. Техният статут наподобявал военна структура, чиято основна задача била да охранява проходите и пътищата. В Котел те са били задължени да охраняват Котленския проход и пътя, който минава през него и свързва Беломорието и Тракия със Северна България. Освен това те трябвало да приемат в къщите си различни пътуващи търговци или служебни лица. В замяна на това дервентджиите били освободени от някои данъци, включително и т. нар. „кръвен данък“, свързан с еничарството, освен това имали право да притежават оръжие и да го използват при необходимост. Тази привилегия на дервентджиите е упомената още от Павел Джорджич в неговия мемоар от 1597 г.: „(...) ония села, които са в подножието на Стара планина, заселени от хора храбри, мнозина от които имат пушки.“¹⁸. За ролята на дервентджиите като пазачи на проходите разказва и К. Иречек в „История на Българите“: „От войниците трябва да се отличават *дервентджиите* - пазачи на проходите. Обдарени с особени фермани, те плащали половин харач¹⁹ и малък данък върху зърнени храни, били освободени от всички „работи“, а в замяна на това били длъжни да пазят опасните места по пътищата. Там те седели в колиби, покрити със слама, и като забележат някого в гората или по пътя, биели тъпани; ако забелязаните хора са разбойници, с продължително биене на тъпана вдигали накрак цялата околност.“²⁰ [Иречек, 2015, с. 300] Както става ясно от цитата, чрез биенето на тъпан дервентджиите са оповестявали на преминаващите, че пътят се охранява, а при евентуална опасност са предупреждавали населението в околността.

Задълженията на другата категория население в Котел – джелепите – били ежегодно да осигуряват определено количество дребен рогат добитък на Османската държава на точно фиксирана цена. Срещу този дълг, те също са ползвали някои данъчни

¹⁷ От турски – *celepkeşan*.

¹⁸ Мемоар на Павел Джорджич от 1597 г. до ерцхерцог Максимилиан - <https://x.gd/9EjZY> (19.08.2023).

¹⁹ Харач – поголовен данък, наричан още „джезие“, който се заплащал ежегодно от мъжете немюсюлмани над 14 години в Османската империя.

²⁰ Изданието „История на Българите“ от 2015 г. е с поправки и добавки от самия автор.

облекчения и били освободени от дервентджийска служба. В. Тонев посочва, че сведения за техните задължения се откриват в много документи от XVI и XVII век, където „(...) са уточнени количеството, сезоните и местоназначението на изпращаните овце, тяхната охрана, пътуване, приемане и т.н.“ [Тонев, 1993, с. 16-17] По данни на Р. Стойков²¹, през втората половина на XVI век в селището са регистрирани 23-ма джелепи-овцевъди. В миналото овцевъдството е било един от основните поминъци в Котел, тъй като природо-географските особености на селището трудно позволяват земеделие. Овцевъдството е било от решаващо значение за развитието на селището, както в икономически, така и в демографски аспект. Постепенното увеличаване на стадата е наложило преработка на по-голямо количество суровини като мляко, вълна, кожа и др., което е изисквало повече работна ръка. Това е и една от причините за нарастването на населението в Котел, тъй като големият обем от работа е наложил привличане на хора от съседните селища и равното „Загоре“. Друга съществена причина за увеличаването на броя на жителите изтъква Елена Грозданова в „Българската народност през XVII в.“ (1989). Тя свързва този процес със засилената ислямизация в района на близкото с. Тича, която принуждава част от българското население там да потърси убежище „(...) в закътания по-високо и навътре в Балкана Котел, запазил се през XVII в., а и след това като изцяло българско християнско селище.“²² [Грозданова, 1989, с. 428] Тя допълва, че е възможно по същата причина през 40-те г. на XVII в. в Котел да са се заселили потърпевши български семейства от Шуменско, Разградско и Търговишко. Така през 1648 г. населението на Котел възлиза на 545 християнски домакинства и „(...) става едно от най-големите в границите на цялата българска етническа територия по това време.“ [Грозданова, 1989, с. 428]

През XVIII и XIX в. Котел продължава да бъде със статут на дервентджийско селище. В „Страници от историята на Котел от края на XVIII век и първата половина на XIX в.“ (1964) Петър Цончев цитира

²¹ Стойков, Р. Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. ИВАД, кн. XV. Варна, Държавно издателство, 1964, с. 105-106.

²² Е. Грозданова посочва, че продължение на няколко години християнските домакинства в с. Тича намаляват от 282 на 82.

препис на султански ферман от 1792 г., в който е записано, че при преброяването на жителите „(...) селото има шест махали с 268 души, от които 118 били записани да пазят и наблюдават прохода, а на останалите 150 било възложено да приемат годишно по 25 пътници гости.“ [Цончев, 1964, с. 278] Както става ясно от цитата движението през Котленския проход е било доста интензивно, а преминаването на важни официални лица често срещано явление. Опирайки се на данните от фермана, по-нататък П. Цончев отбелязва, че годишно в Котел са отсядали 3750 официални пътници, а освен тях през прохода са минавали и голям брой частни лица, основно търговци. Твърде вероятно е те да са отсядали и в ханове в селището, тъй като в „Описание на село Котел“ (1846) Иван Богоров посочва, че в средата на XIX в. в Котел вече е имало 15 хана.

Заради дервентджийската служба и самото селище се е ползвало с редица привилегии. П. Цончев дава сведения, че местният управител се е избирал от самите жители, освен това те плащали по-ниски данъци, които сами събирали, а управителят – внасял. Населението не е било задължено да работи ангария. Не се е разрешавало заселването на турци в Котел, а турска войска нямала право да ношува в селището по мирно време, с изключение на ръководителя ѝ. Цончев отбелязва, че в Котел тези привилегии са се запазили до средата на XIX в.²³ Някои от информаторите също споделят с гордост за подобен тип предимства, които населението в Котел си е спечелило с трудолюбието си, по време на османското владичество. Например, когато турчин е влизал в селището, задължително е трябвало да свали феса си и да слезе от коня си, като по такъв начин демонстрирал уважение към местните жители. Някои респонденти разказват, че на входа на града са „обличали“ копитата на конете, за да не се вдига шум, който да смущава населението.

Етническата картина на населението в Котел към днешна дата е пъстра. Още през 1846 г. Иван Богоров дава сведения за наличието на роми с християнско вероизповедание, които се занимават с дърводобив и работа на ден. Към днешна дата ромите, които живеят в Котел се самоопределят като „местни“ и „преселници“. „Местните“

²³ Цончев, П. Страници от историята на Котел от края на XVIII век и първата половина на XIX в. Сб. Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Том I, София, БАН, с. 278-279.

говорят български и се отличават с възпитание, трудолюбие и находчивост. Голяма част от тях работят, имат частен бизнес или са музиканти - котленската ромска музикантска школа е прочута в цялата страна. Писмени сведения за заселването на каракачаните в селището не се откриват. Според данни на информатори, те започват своя уседнал живот в Котел около средата на XIX в.

Главният поминък в миналото на Котел, овцевъдството, е предопределен от планинския релеф и климата, които не са подходящи за развиване на земеделие. През лятото овчарите гледали стадата си в Балкана, а през зимата се отправяли към „Долното поле“, както наричали Тракия. С нарастването на стадата идва и необходимостта от по-големи пасища, които в Тракия вече се намирили трудно, заради развитието на земеделието в областта. Поради тази причина овчарите започват да се отправят на север към Добруджа, която била обширна и по-това време все още необработена земя. В. Тонев изказва предположението, че изселването към Добруджа е започнало в началото на XVIII в., като дава сведения за надпис, открит на стара къшла²⁴ в с. Сърнево, Добричко, който гласи, че тя е „(...) продадена през 1776 г. от Халил Мустан-аа на Станю Петров, родом от Котел, но дошъл тук от с. Араклар, Кюстенджанско“. [Тонев, 1993, с. 28] През следващите години стопанствата на котленските овчари в Добруджа се увеличават значително, докато през втората половина на XIX в. стадата им наброяват общо 450 000 овце. Тези огромни стопанства изисквали усилена работа и отдаденост от страна на овчарите. Поради тази причина те успявали да се завърнат в родния си Котел единствено през зимата. Пътувайки на ротационен принцип, те се редували – по няколко души от всяка къшла, като всеки имал право да отсъства за около 30-40 дни. Тези, които не успявали да се приберат зимата, заминавали пролетта, като само някои от по-младите и заможните се прибирали два пъти годишно. В книгата си „Мой дивен Котел“ (2004) Иванка Икова разказва, че настъпвало истинско оживление в селището, когато идвал периодът на завръщане на овчарите. Майките очаквали с трепет синовете си, жените – съпрузите си, децата – бащите си, а момите – ергените. С идването на

²⁴ Къшла – голяма, покрита кошара за овце, предназначена за зимуването им.

овчарите започвали сватбите, годежите, както и много празненства и веселби. Уви, малкото преброени дни минавали бързо и настъпвал денят овчарите да се върнат обратно при стоката си, като обикновено тръгването е било в понеделник, сряда или петък. Икова дава сведения за съществуващ обичай, свързан с отпътуването на овчарите обратно към къшлите. Вечерта преди заминаването в дома на овчаря се събирали близки и роднини, за „(...) да се повеселят и да „раздумат“ (утешат) семейството.“ [Икова, 2004, с. 34] Рано сутринта, отново в дома на овчаря, за закуска се приготвят тиганици²⁵ и мед, за да се нагостят близките, след което всички тръгват, за да го изпратят до края на селището. Калпакът на овчаря се закичвал със здравец и цветя. Изпращането е било съпроводено от извиване на хоро и следната песен, чиято мелодия, за съжаление, не успях да издиря:

*„- Оставай сбогом, Крайно девойко,
ази отивам на дълъг път.
- Иди си сбогом, Василчо либе.
Що не поседе за догодина?
Кярови биват ката година,
А младост, либе, бързо отхожда.
- Не може, либе, Крайно девойко,
че си отиват моите другари,
ами ми кажи, що да ти купя
от панаиря Карасувският.
- Купи ми, либе, шам аладжия²⁶,
шам аладжия за нова риза
и жълти чехли за млада булка
и жълти крайци за отбуляне.“* [Икова, 2004, с. 34-35]

В тези дни на отсъствие на мъжете главният двигател на домакинството, а и на останалите дейности, свързани с препитанието и оцеляването на семейството, били на плещите на котленката. Още в първото описание на Котел от 1846 г., Иван Богоров пише: „(...) наздраво може да рече човек, че в Котел жените хранят мъжете си.“

²⁵ Тиганици – пържени, тестени изделия, подобни на бухти, много разпространени в Котленско. В миналото са се приготвяли със специална звездовидна, метална форма, откъдето идва словосъчетанието „къдряви тиганици“.

²⁶ Аладжия – от аладжа (тур.) – домашно тъкано памучно платно.

[Богоров, 1963, с. 77] Цялата работа, свързана с обработката на вълната и ярината в аби, ямурлуци и шаяци „минавала през ръцете“ на трудолюбивите котленки. След стриженето на овцете, вълната и ярината се прибирала в харари²⁷ и се превозвала до Котел с биволски и волски коли. Т. нар. „домашна индустрия“²⁸ започвала около Петровден, когато вълната пристигала в селището. Първоначално част от нея се разстиляла на слънце в местността Сухидял, където всяко овчарско семейство имало определена площ земя. Там тя оставала до Илинден, за да придобие характерния червеникавокафяв цвят, който никога не избелява и е бил най-високо ценен. Останалата вълна се разделяла за изработка на домашни тъкани и ямурлуци и шаяци, които са за продан. Следва попарване на вълната, пране, сушене, разчепкване и влачене на дарацци, докато се стигне до преденето и направата на изделията. Целият този процес се извършвал от котленките „на ръка“, тъй като по това време липсвали каквито и да е технически подобрения: „Маловръстните момичета плели гайтани, а възрастните жени прели и тъкали абите. По него време нямало чаркове за гайтани и машинени дарацци за влачене на вълната, а всичко се изработвало на ръце.“ [Драганов, 1898, с. 38] Хурката била атрибутът, с който котленката „(...) от малко момиче, до най-дълбока старост (...)“ не се разделяла никога. [Генов, 2013, с. 67]

Котленската аба била търсена не само в страната, но и извън пределите ѝ. Момчо Драганов разказва, че през XVIII в. в Котел са идвали т. нар. „лазове“, грузински търговци и мореплаватели, попълващи екипажите на турската флота, които оставали в селището по 30-40 дни, докато се изработят платовете и дрехите. В „Из миналото на Котел“ (1931) Михаил Арnaudов също дава сведения за разказите на стари котленци, според които котленската аба е била известна и по пазарите в Цариград: „ (...) на Галата-балъкъ пазаръ въ Цариградъ, както и въ Анадола, се търсѣла „Казанъ-абаса“, аба отъ Котель, понеже били отъ чиста и здрава вълна.“ [Арnaudов, 1931, с. 56] Така в началото на XIX в. на населението в Котел било наложено

²⁷ Харари – големи чували.

²⁸ Генов, Г. Котел и котленско. Спомени и бележки. София, Издателство Ваньо Недков, 2013, с. 66.

да изработва по 20 000 топа аба на година за създадената по това време редовна турска армия.²⁹ През втората половина на XIX в. в Котел се развива и абаджийството, характерно за всички планински селища, в които скотовъдството е било поминък. Т. нар. „абаджийски еснаф“ бил една от най-многобройните и богати прослойки в Котел, тъй като след изработката на дрехи от аба, голяма част от тях се изнасяла за продан. Някои от абаджиите годишно изнасяли „(...) по 200-250 ямурлука (...)“, а други стигали и до 1000 ямурлука. [Тонев, 1993, с. 48]

Килимарството е един от занаятите, в който трудолюбивата котленка е намирала поле за творчество и изява. Неговото зараждане е пряко свързано с основния поминък в селището, овцевъдството, и дългогодишния опит на котленките в домашното тъкачество. Първоначално чергите и килимите са се изработвали поради битова необходимост – за постилане на подовите и миндерите. Впоследствие котленката започва да дава израз на фантазията си и да претворява върху килимите заобикалящия я свят – цветя, птици, животни, бит. Фигурите, цветовете и композициите се обогатяват, разнообразяват и усъвършенстват, докато котленският килим не се превръща в произведение на изкуството, изваяно от ръцете на котленката. Едни от най-характерните модели на килимите са „Фучилата“, „Огърлиците“, „Таблите“, „Динени кори“, „Къдряви звезди“, „Сурвакници“, „Дървото на живота“, „Розите“ и т.н. Сред килимарките е имало изявени майсторки, славеци се с оригиналните модели, които създават, сръчността на една от които е отразена в текста на песента „Ганка губери тъчеше“:

*„Ганка губери тъчеше,
губери още килими,
губери айналиени³⁰,
с крайове турунджиени³¹.
Лазове ходят из Котел,
и все за Ганка разпитват,
где седи Ганка Попова,*

*Попова, Попиванова.
Искаме да я видиме,
искаме да я питаме,
как тъче Ганка губери,
губери, още килими.“
[Тонев, 1993, с. 44]*

²⁹ Тонев, В. Котел през Възраждането. София, GRAFIC AMAT Ltd, 1993, с. 46

³⁰ Айналиени – от айналия - хубав, красив (от тур.)

³¹ Турунджиени – от турунджия – оранжев, портокалов цвят (от тур.)

Един от най-паметните моменти в историята на Котел, с който котленци и до днес се гордеят, е неуспехът на Индже и кърджалиите да завземат селището през 1799 г. Решаваща роля за това изиграва крепостната стена, построена от местните жители, по инициатива на тогавашния селски управител Божил Чорбаджи³². Момчо Драганов дава сведения, че самият Божил Чорбаджи е обикалял на бял кон по околните села да търси хора, които да пренасят камъните, а после давал наставления при строежа.³³ В своя летопис котленецът Жендо Вичов, по прякор Ерето, описва нападенията на кърджалиите по следния начин: „... Около 1800 година Котел бил заграден наоколо с дувар и шарамполи³⁴, когато чорбаджувал Божил чорбаджи и когато нападвали кърджалиите, за да запалят и оберат всичкия Котел, и да го направят каквото направиха Жеруна, и други много села, ала макар и да напирали два-три пъти, нищо не можели да сторят на Котел, според както приказваха тогавашните хора, които са били на нея работа. По дувара, що бил направен, те били толкова на гъсто, че един друг се чували като гълчели, и откъм югозапад на Котел, на оная страна, до реката, дето е и що се дума Бардукюва поляна, се събирали всичките млади и стари мъже и жени, и мъжете били всичките въоръжени и играли хоро през всичките празнични дни и кърджалиите гледали от Разбойна, ала пак не можали нищо да сторят.“³⁵ [Вичов, 1984, с. 307] Желязната организация, доброто въоръжение и непоколебимата смелост на населението не позволяват Индже войвода да влезе в Котел и той „излива“ гнева си върху Жеравна, като я опожарява изцяло. Това събитие е отразено в няколко котленски народни песни, една от които е „Жерувна в огън гореше“ (Пр. № 16 в р. „Приложение“). Напевът (Пр. № 1) е част от репертоара на изтъкнатия певец на котленски песни Иван Кремков, изпълняван още от певицата Мария Лешкова, в аранжиринг на Коста

³² Божил Чорбаджи е бил деспот по характер, който котленци първоначално уважават, а впоследствие ненавиждат, заради жестокостта на управлението му. В началото на XIX в. той става жертва на заговор и убийство от местните жители.

³³ Драганов, М. Спомени за изгорелия град Котел. Варна, Взаимност, 1898, с. 15

³⁴ Шарампол – околоселищна стена, най-често от греди и кирпич, за защита от разбойнически нападения.

³⁵ В цитата са запазени правописът и пунктуацията на автора.

Колев и многократно претворяван от представителния хор и оркестър на НУФИ „Филип Кутев“, гр. Котел:

Пример № 1

Жерувнѣ в'огън гуреша,
вѣв Котел хуро играят
на Бърдукювѣ³⁶ пулянѣ.
Мумити баи приминени
със атлазани³⁷ илеци,
със джамфезяни³⁸ фустани.
Инджето покрай ходящи
и си на Гочѣ думаше:
-Бре, Гочу, жерувнянино, /2
ут де се влазя вѣв Котил,
де са по-рядко табиите?

Гочу на Индже думаша:
-Бре, Индже, Индже войводо, /2
в Котел се лесно не влазя,
че са все сербез хората
и са на гѣсто табиите.
На всяка таб'я пу гайда,
Пу гайда, ощи пу тѣпан. /2
Нѣ Грънчерювити порти
Две гайди и два тѣпана.
Ни ша тѣ пуснат дѣ влезии.

Песента е дешифрирана от запис на певеца Иван Кремов, достъпен в платформата Youtube³⁹.

Привилегиите, с които се е ползвало селището и възможността за частично самоуправление в рамките на Османската държава, са давали на населението в Котел едно особено усещане за относителна независимост, будно национално самосъзнание, социална и обществена ангажираност.

След Освобождението Котел остава на границата между Княжество България и Източна Румелия. По този начин селището

³⁶ Бърдукюва поляна – поляна в южната част на Котел, близо до река Котлешница.

³⁷ Атлаз – вид лъскав копринен плат (от тур.)

³⁸ Джамфѣз – джанфѣз – вид тънък копринен плат, тафта (от перс.)

³⁹ Иван Кремов – Жерувна в огън гореше - <https://www.youtube.com/watch?v=mkaF3kBe1j0> (6.08.2023).

бива откъснато от къшлите в Добруджа и постепенно започва да запада. През 1885 г. Котел е обявен за град. Следва най-тежкото събитие в историята на града - опустошителният пожар през 1894 г., в който изгаря почти целият Котел. Запазени са само няколко отделни къщи и квартал „Галата“, който днес е обявен за архитектурен и исторически резерват. В пожара изгарят църквите, училищата, читалището и библиотеката, а заедно с тях архивите и писмените сведения за историята на селището. Много от жителите напускат града и заминават за Източна България и Добруджа. Възстановяването на Котел започва едва след две години, бавно и мъчително. Заселват се жители предимно от околните села, тъй като след пожара стари родове котленци почти не са останали. Започва строеж на нова читалищна сграда с библиотека, която е завършена през 1896 г. В следващите години се възстановява и килимарството, но вече като индустрия - в града се откриват две предприятия за изработка на котленски килими. След 1944 г. в Котел се развиват дърводобива и дървообработката, построяват се заводи за осветителни тела, мебелни тъкани, млекопреработка, както и трудово-производителна кооперация за ръчно производство на килими.

Днес много от предприятията в града, за жалост, не функционират, включително и килимарският цех. В Котел са останали малко жени, повечето от тях възрастни, които все още владеят и практикуват този прекрасен занаят. Котленци и гостите на града си спомнят и научават за килимарството по художествен път - от организирания от Община Котел „Фестивал на етносите, багрите и котленския килим“. Той се провежда ежегодно на територията на парк „Изворите“ в града, където цели три дни греят багрите и изкусните модели на котленските килими, организират се изложби, работилници за занаяти, демонстрации на тъкане и боядисване на вълна.

1.1.4. Културна и просветна дейност

Социално-икономическото развитие, множеството пътувания с търговска цел и разширяването на хоризонта на котленци събуждат

у тях чувство на необходимост за образование, просветна и културна дейност. Огромни са усилията, които местната интелигенция полага за създаването на училища и културни институции – читалище, библиотека, женско дружество. Този дълъг процес е подпомогнат и от много благодетели - котленци, живеещи извън града и страната – Петър Берон, Стефан Богориди, Петър Матеев и т.н.

В „Описание на село Котел“ от 1846 г. Иван Богоров дава сведения за наличието на три училища в селището: „(...) едното за момичета, второто за момчета, а третото „голямо школо“ (котленската академия) (...)“. [Богоров, 1963, с. 75] Първоначално в Котел е имало килийно училище към църквата „Св. св. Петър и Павел“, в което са се изучавали славянски и гръцки език. В него е преподавал даскал Милко, който според историци е първият известен у нас народен просветител и родоначалник на котленската книжовна школа.⁴⁰ В това училище е учил и Софроний Врачански, чието рождено име е Стойко Владиславов. Години по-късно, през 1765 г., докато учителства в родния си град, той прави първия препис на „История славянобългарска“. Дълго време преписът е съхраняван в олтара на църквата „Св. св. Петър и Павел“, а днес се съхранява в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. През 1814 г. започва строеж на ново училище в града, в което учителства Райно Попович – елинист, учил в Солун и Букурещ. С негова помощ училището се издига до едно от най-добрите светски училища в страната. Ученици на Р. Попович са котленци със значителен принос в исторически, културен и научен аспект - Петър Берон, Г. С. Раковски, Анастас Кипиловски, Гавраил Кръстевич. За високото ниво на обучение по това време в Котел разказва и К. Иречек в „Пътувания по България“ (1888): „Стари котленци още с въодушевление разказват за откъслечи от Хомер, Херодот, Демостен и Страбон, които се изучавали в това училище, но също от тях можеш да чуеш френски идеи от Русо и Волтер, с които било надъхано по-старото новогръцко училище.“ [Иречек, 1974, с. 792] През 1840 г. започва строежът на по-голямо училище в Котел, което е оборудвано с атласи, глобуси, карти и микроскопи, а през 1842 г. в него започва да учителства Сава Доброплодни. В учебната програма освен гръцки

⁴⁰ Тонев, В. Котел през Възраждането. София, GRAFIC AMAT Ltd, 1993, с. 83.

език, вече се изучават и много общообразователни дисциплини, поради което училището е наричано „Котленската академия“. Опирайки се на сведения от списание „Любословие“ от септември 1846 г., В. Тонев посочва, че: „През 40-те години на XIX в. в Котел има, освен класното елино-българско училище, още едно българско класно училище, две взаимни училища и едно девическо училище.“ [Тонев, 1993, с. 98] Единственото оцеляло училище след пожара през 1894 г. в Котел е т. нар. „Галатанско училище“. Неговото име идва от квартала, в който се намира – кв. „Галата“, а на входа му все още стои съхранен надпис „Народно училище Помогни ми да тя възвися“. Днес училището е музей, в който има постоянна експозиция на котленски килими.

През 1870 г., по идея на котленските учители и търговци, в града се основава читалище, което е именувано „Българското читалище в Котел“. Година по-късно то се преименува на Читалище „Съгласие-Напредък“, името което и до днес носи. Негов пръв председател е Иван Белинов, а голям принос за учредяването му има българската общност в Цариград, която изпраща в помощ на котленци Устава на цариградското читалище. Заимствайки от него, ентусиазираните жители на Котел създават свой читалищен Устав, който включва три глави и 21 члена и правилник с 23 параграфа. Незабавно след основаването му, започва и събирането на средства за Читалищна библиотека. Сред многобройните инициативи на котленското читалище се откроява театралната самодейност, чието начало е поставено още през 1871 г. с постановката „Многострадална Геновева“. За тази първа пиеса, поставена на читалищната сцена има „извадена“⁴¹ песен, чийто текст гласи:

*„Граф стана Петър Огнянов,
графиня Никола Мирски.
Гочо Стоянов Пънгяка –
белият и розовият –
той са на жена пристори,*

*на Геновева страдална.
Никола Тинюв везиря
обра на Голос резия...”*

[Икова, 2003, с. 7]

⁴¹ Изразът „извади песен“ се използва от котленци както в миналото, така и до наши дни като дефиниция за съчиняването на песен. Напр.: „Извадили му песен“, тоест „Съчинили са песен за него“.

Характерният котленски хумор също заема достойно място в репертоара на театралната труппа, която през годините многократно претворява авторските сценарии на Иванка Икова по котленската седянка, годеж и сватба. Една от последните постановки, представени на читалищната сцена през 2012 г., също е инспирирана от колоритния котленски хумор – това е пиесата „Котленска рапсодия“, с автор и режисьор, моят баща, Руси Русев (Изобр. № 4).

През годините към Читалището се сформират оркестър от класически инструменти и смесен хор под вещото ръководство на завършилия в Одеса музикант и композитор Георги Захариев. След кончината на Г. Захариев съставът се ръководи от Петър Кръстев, който заедно с Атанас Белопахов създава и детска музикална школа. В следващите години се сформира и дамски битов хор, чийто диригент е Петър Кръстев, а впоследствие Владимир Владимиров, директор на музикалното училище, както и танцов състав, ръководен от Вълчо Инджов.

Изображение 4. Снимка: личен архив

През 1872 г. в града е създадено и Женското дружество „Родолюбие“ от котленки с буден и независим дух – качества, с които се славели, редом с трудолюбието си. Създадено по примера на Читалището, в което членували само мъже, дружеството обединило множество дейности, изпълнявани от жените в града. Пръв председател на дружеството е Хаджи Къна Боева, съпруга на първомайстора на абаджийския еснаф Ненко Боев. След нея със забележителна дейност се открояват Слава Белинова, съпруга на председателя на Читалището – Иван Белинов и учителките Теофана Георгиева и Василка Христова. По повод създаването на Женското дружество е „извадена“ седемкарската котленска песен „Ой та тебе, Рада Гангюва“ (Пр. № 2), в чийто текст майка укорява дъщеря си за направените борчове покрай женските събирания (ОИПС, ч. I, Пр. 42-2⁴²).

Пример № 2

Радкинтъ мамъ нъ Радкъ думъ:
- Мър, ой ть теби, Радъ Гангювъ,
ут как бакю ти й в Сливинъ утишъл,
зъбурчлели снѣ пу дигенити /2/
пу дигенити, ут иргенити
При Печъ Вендин шикеръ, смукени,
нѣк при Ганиту вину, рѣкийя!...
Утгуваряши Радъ Ганговъ:
- Мър, ой въ вази, дружество мои,

⁴² Поради липса на номерация на песните, публикувани в сборника „От извора песен струи“, ч. I (ОИПС, ч. I), в настоящия текст примерите са номерирани според страницата, на която се намират и поредността, в която са поместени на нея от горе надолу, т. е. Пример № 42-2 се намира на стр. 42 в сборника и се явява втората песен от горе надолу.

*вий ни слушъйти мамъ шу думъ,
зъпувядъйти на мухъбетят!*

Пяла: Бона Въжарова, гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев

Между 60-те и 80-те години на XX в. в Котел се развива музейното дело – откриват се Природонаучен музей, Етнографски музей „Кьорпеевата къща“, „Галатанското училище“ и Музей на котленските възрожденци „Пантеон на Г. С. Раковски“.

На 2 октомври 1967 г. в Котел отваря врати първото в България и Европа средно музикално училище за изучаване на фолклор, а негов първи директор е Владимир Владимиров. Създаването на училището в Котел е събитие от национална значимост, което оказва влияние както върху съхранението, така и върху развитието на българския фолклор. В началото обучението е по народните инструменти гайда, кавал, гъдулка и тамбура. Паралелно с тях се изучава и народно пеене до откриването на самостоятелна специалност „Народно пеене“ през 1977 г. Едни от първите преподаватели в училището са Минчо Недялков, Кръстьо Великов, Стоян Чобанов, Александър Касиянов, Никола Ганчев, Вълкана Стоянова, Костадин Варимезов, Йовчо Караиванов, Иван Кремев, Господин Колев, Йордан Гемеджиев и т. н. За първоначалните предизвикателствата пред преподавателския екип разказва първият директор Вл. Владимиров: „Големи трудности ми представляваха програмата и учебния план. Никъде нямаше такова училище, откъдето да взема образец. Пионерството беше наше и ние трябваше да му търсим лесното (...) Помощта, която получавах, беше индиректна от трудовете на проф. Кауфман, проф. Елена Стоин, проф. Иван Качулев и ст.н.с. Михаил Букурещлиев (...) Най-голяма морална подкрепа ми даде композиторът Филип Кутев.“ [Андонова, Градешлиева, 2017, с. 19] Неслучайно през 1983 г. музикалното училище приема името на големия български музикант, фолклорист и композитор Филип Кутев. През следващите години в училището се разкрива специалност „Лютиерство“, а през 1998 г. и специалност „Българска народна хореография“. През 2004 г. със заповед на Министъра на образованието, училището придобива национален статут и се преименува от Средно музикално училище „Филип

Кутев“ на Национално училище за фолклорни изкуства „Филип Кутев“. От 2009 г. в НУФИ „Филип Кутев“ се приемат и обучават ученици след основно образование, а през 2013 г. се открива специалност „Акордеон“. Понастоящем директор е Мария Градешлиева. През годините НУФИ „Филип Кутев“ се утвърждава като едно от най-добрите музикални училища в България, а представителните му състави осъществяват множество концертни пътувания в страната и чужбина, претворявайки по неповторим начин красотата и уникалността на българския фолклор.

1.2. Етнографски бележки

1.2.1. Календарна обредност

Периодът от Петровден до Коледа в Котел е бил свързан с усилена работа. Жените са се занимавали с тъкане на ямурлуци и шаяци за продан, а мъжете са били извън селището - овчарите със стадата си в Добруджа, а абаджиите търгували в Източна България. Празниците са започвали зимата, когато мъжете се прибирали в родното място. Данни за коледните празници в Котленско се откриват в книгата на Данаил Константинов „Жеравна в миналото и в днешно време“ (1948), както и в съчинението „Котел и котленско. Спомени и бележки“ (2013) на Георги Генов. Според техните описания и разказите на по-възрастни информатори от Котел, най-големият зимен празник – Коледа (25 декември) – се е празнувал с особена почит в миналото. В селището са се отбелязвали три Бъдни вечери – вечерта срещу Коледа, вечерта срещу 1 януари (Васильовден) и вечерта срещу 6 януари, Богоявление (Йордановден). Сведения за три и четири „кадени“ вечери в зимния празничен цикъл дава Еля Цанева, като отбелязва, че в Източна България те са четири и започват от Игнажден, а в Западна България – три, които започват от Бъдни вечер: „Втората каденка (първа за Западна България) е на Бъдни вечер, следващата пред Нова година и последната (в западнобългарските земи) – срещу Йордановден.“ [Цанева, 2000, с. 119] Интересно е, че трите Бъдни вечери в Котел съвпадат с трите кадени вечери в Западна България, описани от Цанева. Денят преди

Рождество Христово, 24 декември, котленци наричали „Малката Коледа“. [Генов, 2003, с. 155] В този ден се извършвала подготовка за предстоящото Рождество Христово – пекли са се обредните хлябове – краваи и пита „Боговица“, украсена с кръст, направен от тесто, колели се прасета и се приготвяла кървавица. Вечерта, наричана първа Бъдни вечер, в огнището се слагало голямо дърво, бъдник, който да гори цялата нощ, а трапезата се състояла от изцяло от постни ястия – фасул, кисело зеле, праз, ошав, сварено жито, вино и орехи – по един за всеки член на семейството. Орехите се прекадявали на трите Бъдни вечери и се счуквали на третата, а по ядките се гадаело за здравето и късмета на този, за когото бил предназначен ореха. Преди да започне вечерята, най-възрастният прекадявал с въглен и тамян всички стаи в къщата за здраве и казвал молитва. На следващия ден, Коледа, всички ставали рано, по-възрастните мъже и жени отивали на празничната църковна служба. Младите момичета, които оставали вкъщи, приготвяли ястията за обедната трапеза, като те трябвало да са в по-голямо количество, тъй като често възрастните, връщайки се от църквата, водели роднини за обяд. На масата се слагали приготвените от девойките хляб и млин⁴³, свински кебап и вино. За съществуване на Коледуването като практика в Котел дава сведения М. Арnaudов в книгата си „Из миналото на Котел (...)“ (1931). Той посочва, че баба Минка, тогава на 90 г., разказва, че по Коледа по къщите са обикаляли момчета, на които „думали „коледници“, а на ония по Нова година, които суровакали „сурвакници.“ [Арnaudов, 1931, стр. 77] Данаил Константинов отбелязва, че в миналото в нощта преди Коледа са коледували момци, а в по-ново време – само по-малки момчета и то в деня на Коледа. „В по-старо време са коледували момци през нощта, като са бивали дарявани с краваи, кървавица и сланина, но после „коледуването“ се извършвало от децата на възраст до 14 години, дарявани със сушени овоция, орехи и пари, но винаги като се разсъмне.“ [Константинов, 1948, с. 460] Георги Генов, който работи по записките си през 60-те години на XX в., също отбелязва, че обичаят се е изпълнявал от по-малки момчета, които „(...) отивали у роднини и приятели да коледуват.“ [Генов, 2003, стр. 156]. Свидетелство за

⁴³ Млин - вид баница.

практикуването на обичая в миналото на Котел са и публикуваните 11 коледарски народни песни в сборника „От извора песен струи“, част I-ва (1993) със съставители Таня Гайтанджиева и Николай Кауфман. По данните посочени под всеки напев става ясно, че най-старият запис е от 1890 г., а най-късният – от 1955 г. Малкият брой на образците, както и сравнително широката амплитуда на периода на записване, навежда на мисълта, че обичат е отдавна отпаднала практика. В предговора към сборника Николай Кауфман посочва, че всяка от публикуваните коледарски песни си има своя мелодия, за разлика от други райони на България, в които е характерно на една мелодия да се пеят множество коледарски текстове. Сред напевите се наблюдава богато метроритмично разнообразие – най-често те са в характерния неравноделен метрум 5/8, срещат се примери в 7/8, 9/8 и само един в 2/4. Правят впечатление и характерните дълги рефрени в текстовете, както е в коледарската песен „Дойна мома бона лежи“ (ОИПС, ч. I, Пр. 161-1):

Пример № 3

Умерено

Дой - нь му - ма бул - на ли - жи,
 Дой - ни ле, мом - ни ле, ку - ла - ди - ле,
 приз стол глъ - ва при - клу - ни - лъ,
 Дой - ни ле, мом - ни ле, ку - ла - ди - ле,

Дойнъ мума булна лижи,
 Дойни ле, момни ле, кулади ле,
 приз стол глъва приклунилъ,
 къту змия приз гръмадъ.
 Дойна мамъ Дойни думъ:
 - Стани, Дойне, стани, мама,

чи зъмiasi кисялу тясту
 и упици привит кръвай,
 нь кръвайът - сребро, злату,
 сребро, злату, кръс дукату.
 Чи ти идът дубри гости,
 дубри гости колъбдници.

Нъпред върви тойту либи,
напред върви и куладвъ,
дъ гу дъриш дубра дарба,
дубра дарбъ - привит кръвай.
Нъ кръвайът - сребро, злату,
сребро, злату, кръс дукату...
Кът й чулъ Дойнъ мума,
чи й стъналъ мума Дойнъ,
чи й стъналъ дъ Зъмеси,
дъ зъмеси кисялу тясту.

Чи упечи привит кръвай,
нъ кръвайът сребро, злату,
сребро, злату, кръс дукату.
Тъ пусрещнъ дубри гости,
дубри гости колъдници,
тъ пусрещнъ първу либи
и гу дъри дубра дарба,
дубра дарбъ - привит кръвай.
Нъ кръвайът - сребро, злату,
сребро, злату, кръс дукату!...

Пяла: Минка Минкова Братанова, гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев.

Втората бѣдни вечер, срещу Васильовден, била „блажна“ и се приготвяли много ястия за богата трапеза, сред които пуйка или кокошка, свинска пача и млин с „лепило“ (смес от ориз, сирене и яйца). В млина се слагали дрянови клончета и сребърни монети, които се наричали за семейството, къщата, добитъка, имот и берекет, омесвала се пита „Боговица“. През деня най-малките деца приготвяли дряновите си сурвакници за следващата сутрин – закичвали ги с червен конец и стара пара. Вечерта старият стопанин отново прекадявал обилната трапеза и казвал молитва. Млинът се слагал по средата на масата и като му дойде редът стопанката го завъртала силно, след което всеки си чупел по едно парче, за да си разбере късмета през следващата година. Иванка Икова разказва, че младите момичета и момчета не изяждали първото си отчупено парче, а го слагали под възглавницата си – „Когато сънуват - той ще е избраникът.“ [Икова, 2004, с. 67] След вечеря идвало гадаенето на чемширови листа, които членовете на семейството нареждали върху огнището и чакали да се завъртят от топлината. Чието листенце се въртяло най-бързо, той щял да е най-здрав през следващата година, а ако листенцето не се завърти, а само се издуе и пукне – на болест било. Масата или т. нар. „софра“ не се разчиствала в тази вечер, не се и метяло – за да е пълна къщата и да има берекет през годината или както казвали котленци: „(...) издухано, преметено, значи сиромашлък (...)“ [Икова, 2001, с. 51] Както на Коледа, така и на Васильовден по-възрастните котленци ходели на тържествената света

литургия в църквата. След службата идвало ред и на най-малките сурвакари, които да тръгнат по домовете, за да сурвакат със следната благословия, а стопаните ги дарявали с кравайчета, смокини и дребни пари:

*„Сурва, сурва година
весела година,
пълен клас на нива,
жълт мамул на стряха
пълна къща с коприна
и хамбари със жито:
Живо и здраво до година,
до година, до амина“.* [Константинов, 1948, с. 463]

Надпяването на пръстените е бил един от най-практикуваните обичаи на 1-ви януари в Котел. За пръв път ритуалът, свързан с гадаенето за женитба, е описан от Г. С. Раковски в бележките към поемата „Горски пътник“ (1857), а по-късно описанието намира място и в „Показалец или Ръководство, как да се изискват и издирят най-стари черти нашего бития, языка, народопокновения, старого ни правления, славного ни прошествия и проч.“ (1859). В следващите години сведения за тази практика дават Данаил Константинов, Георги Генов и Иванка Икова, които не се различават съществено от описанието на Раковски. Във всички описания на обичая е посочено, че той се практикува на 1-ви януари (Васильовден), което е интересен момент, тъй като извършването му по това време на годината е характерно за Западните музикално-фолклорни диалекти, с изключение на Средногорието. Разказ за обичая, открих и в копие на архивните бележки и спомени на котленката Стефка Стамова, което ми беше предоставено от нейната дъщеря – Кирилка Паскалева. Описанието, както и снимката към него свидетелстват, че обичаят се е практикувал и през 20-те години на миналия век. Подготовката започвала предния ден, когато младите момичета си избирали т. нар. „булка“ – момиче между 14 и 16 г., чийто родители трябва да са живи и здрави. Булката донасяла хубав, калайдисан меден съд, пълен с вода, в който всяка от младите девойки пускала свой пръстен, вързан с червен копринен конец. Според Раковски в бакърчето се слагали и трици „(...) да се размъти, да се не виждат и познават пръстени.“, след

което съдът се оставя да пренощува навън, под шипково дърво. [Раковски, 1988, с. 25] На другия ден сутринта момичетата се събирали, а булката бъркала в бакърчето и започвала да вади произволно всеки от пръстените. През това време останалите пеели припевките-гадания, като започвали със следната: „Която ѝ мома най-добročеста, нейният пръстен най-напред върви, сегни булка, подай пръстен“ (Пр. № 4) Девойката, чийто бил изваденият пръстен, за нея се отнасяло и гаданието. След това започвали да се изреждат останалите припевки-гадания, които се повтаряли, с изключение на първата, докато не свършат всички пръстени. Песента (Пр. № 4), съпровождала обичая, е нотирана от Васил Стоин и публикувана в книгата на Д. Константинов „Жеравна в миналото и до днешно време“ (1948).

Пример № 4

Умерено

Ко - я - то'и мо - ма най - доб - ро - чес - та

ней - ни - ят пръс - тен най - нап - ред вър - ви.

Сег - нй, бул - ка, по - дай пръс - тен.

При практикуването на обичая през XX в., съвсем естествено, се наблюдават някои промени. На първо място Стефка Стамова отбелязва, че пеенето на пръстени се е изпълнявало в двора на училището, където се събирали момичета и момчета от целия град. Обичайната практика се е изпълнявала особено тържествено, след което всички си правели снимка за спомен⁴⁴ (Изобр. № 5). В описанието на Раковски не се споменава за присъствието на момчета при практикуването на обряда, забелязват се и известни изменения в текстовете на припевките, с оглед на промените в начина на живот. В следващите редове, за сравнение, са изложени текстовете на

⁴⁴ Стамова, Ст. Стари спомени, личен архив.

припевките, намиращи се в изложението на Г. С. Раковски и в описанието на Стефка Стамова.

*„Злата тояга из село ходи
седни, булка, подай пръстен!“* [Раковски, 1988, с. 25]

За тази припевка Раковски разяснява, че девойката, чийто е пръстенът, ще се омъжи за син на бирник, тъй като в миналото бирниците на царските данъци са ходели със златни тояги.

*„Коня язди, сокол държи,
седни, булка, подай пръстен. (Значи болярин)
Витка тояга прозор ми бие,
седни, булка, подай пръстен. (Значи войник свободен)
Позлатен топор врата бие,
седни, булка, подай пръстен. (Значи богат)
Злати гривни на постеля дрънкат,
седни, булка, подай пръстен. (Значи златар)
Искри изскачат из кузничка,
седни, булка, подай пръстен. (Значи ковач, железоделец)
Бяло книже, черно мастило,
седни, булка, подай пръстен. (Значи учен на книга)
Цървул влачи, през дол бяга,
седни, булка, подай пръстен. (Значи ускок, хайдутин)
Парцалище на гноище,
седни, булка, подай пръстен. (Значи шивач)
Свито куче на камъче,
седни, булка, подай пръстен. (Значи сиромаш-просяк)“* [Раковски, 1988, с. 26]

Припевки от бележките на Стефка Стамова⁴⁵:

*„През дол бяга цървул стяга – хайдутин.
Шита риза недошита – набърже ще се ожени.
През плет главня прехвърлена – комшия.
Кални прагове - бели хлябове – земледелец.
Келяви уши златни мингиши – богаташ.*

⁴⁵ Запазен е оригиналният правопис на Стамова.

Жълто було през гора трепти – другоселец. (Тогава в старо време булата са били жълти, по него време са организирани първите пеенета на пръстени)

На стол седи перо държи – чиновник.

На стол седи деца учи – учител.

В казана боя вари – бояджия.

Хлопти, тропти по къщите – доврамаджия. (дърводелец, който прави врати и прозорци на новите къщи).

Тухла по тухла къща гради – зидар.“ [Стамова, ЛА]

Изображение 5

(Снимката е от архива на Стефка Стамова (пета отлясно наляво, с баретка), предоставена ми е от дъщеря ѝ - Кирилка Паскалева)

Третата бѣдни вечер, срещу Богоявление, също се посрещала с обреден хляб „Боговица“, жито, вино и орехите, с които предстои да се гадае. Прекадявайки трапезата най-старият стопанин изрича словата, свързани с църковния празник Богоявление: „Во Йордане кръщающу ся Тебе Господи (...)“ [Константинов, 1948, с. 463] След вечеря всеки от членовете на семейството счуквал предназначения за него орех, прекаден вече три пъти. От това каква била ядката гадаел за своята бъдещата лична година.

На следващия 6-ти януари – Богоявление или „Водокръщ“ – след празничната Богоявленска литургия свещеникът е обикалял по домовете, за да поръси със светена вода за здраве. След това начело с него населението се е отправяло към Извора⁴⁶, където свещеникът 3 пъти хвърлял кръста във водата, а младите момчета скачали, за да го извадят – практика, която съществува в почти цялата страна и до днес.

Възрастни информатори от Котел си спомнят от разкази на техните майки и баби за обичая „къпане“ на младоженци. Описание на тази практика е поместено и във вестник „Котленски край“ от 24.01.1931 г., като, за съжаление, не е упоменато името на автора на статията. В публикацията е посочено, че обичаят датира от езичеството, но продължава да се практикува⁴⁷. „Къпането“ на мъжете младоженци ставало на Ивановден, а на жените – на Бабинден. В обичая участвали всички младоженци, които са минали под венчило в периода от миналогодишния Ивановден до Коледа. На Ивановден мъжете младоженци били водени на Извора от девера, кръстника, стария сват и свои връстници под съпровод на гайди, тъпани и цигулки. Там те били изкъпвани в буквалния смисъл на думата. След ритуала те вървели бързо по обратния път, играели ръченица и пиели вино, за да се сгреят. Вкъщи вече ги очаквали надошлите гости, които по традиция в Котел донасяли тиганици. Имало и богата трапеза, задължително с печена пуйка. Започвало шумно тържество, което задължително завършвало с извиване на хоро.

На 8 януари (21.01 по стар стил) в Котел се е отбелязвал Бабинден. В този ден се почитали, както в цяла България, жените, които помагали при раждане. Г. Генов разказва, че в миналото този празник не се е празнувал много шумно в Котел, просто всяка раждала жена отивала при своята баба-акушерка и я дарявала с пешкир, сапун и нещо за ядене. По-късно, в своя статия Иванка Икова разказва, че в детството си е запомнила деня като „шумен и весел празник“, в който бабите са закичвали с чемширово клонче младите

⁴⁶ В речта на котленци и до ден днешен се наблюдава трите извора да се наричат с общото название „Извора“.

⁴⁷ Котленски обичаи. Вестник Котленски край, бр. 74, 24.01.1931 г., с. 2

жени благославяйки ги с думите: „Да сте си сладки на мъжете като меда, да сте здрави и издръжливи като чемшира - кръвен и зелен зиме-лете, да се пълни къщата ви с челяд като нива с просо, да сте червени-кръвни като червената вълна и червения конец на китката.“ [Икова, 2001, с. 94] След като жените даряват бабите, в дома им започвала женска веселба и гощаване с характерните за Котел тиганици и донесените дарове. Според Икова от една страна по този начин младите жени показвали уважение и благодарност към бабите-акушерки, а от друга изпитвали и известен страх да не бъде „одумвано“ и „разнасяно“ семейството им, когато бабите ходят по къщите на други родилки. Във връзка с това авторката упоменава и следната поговорка: „Пази, Боже, от бодливи крави и хлевоусти баби.“ [Икова, 2001, с. 94]

„Къпането“ на жените-младоженки се е практикувало на Бабинден, но в двора на къщата, а не на Извора. Според статията във вестник „Котленски край“ от 1931 г. тук присъстващите гости били само жени, които отново носели традиционните за Котел тиганици. Невестата сядала на стол в двора, като първо я поливала по-голямата снаха. В случай, че младоженката била съпруга на първородния син, тогава я поливала жената на чичо му или друга близка сродница. Къпането или поливането ставало с бърдук⁴⁸, та първото дете да е момче. Ако невестата вече имала момче, то тогава я поливали с малко менче, за да е второто дете момиче. След това се изреждат всички омъжени жени да „къпят“ невестата. В този обичай също присъства колоритното чувство за хумор на котленката. При поливането жените често са послъгвали, че вече всички са се изредили и точно в момента, в който невестата ставала от стола, за да си влиза вкъщи, някоя от тях я посрещала със скрито менче и я заливала в лицето. Така изненадата била съпроводена от много смях и веселба. В описанието във вестник „Котленски край“ е посочено, че обичаят се е практикувал с предпазваща цел – младоженците е трябвало да минат през вода, за да не бъдат залюбени от змей или змеица. Споменава се още за такива примери на младоженци непрактикували обичая, които в последствие са страдали от змеева любов. Според публикацията съществуването на тази практика и

⁴⁸ Бърдук - съд за вода, подобен на стомна.

съдържащата се в нея символика недвусмислено реферира към преданието за трите отвлечени от змей водянин моми Радка, Руска и Йовка. Баба Минка от Котел, тогава на 90 г., по повод на тези предания, разказва пред Михаил Арнаудов следното: „Само едно сме забележили - че турците, когато дойдоха във войната при изворите, мряха внезапно. Хванаха да казват хората, че змейовете излизали нощя и ги трошили (...) Водата студена, пили са и замръзнали." [Арнаудов, 1931, с. 77] Вярванията на котленци в змейове и змеици са отразени и в текста на седенкарската песен „Славка ми болна лежеше“ (Пр. № 5), публикувана в сборника „От извора песен струи“, ч. I (Пр. 47-1):

Пример № 5

Славка ми болна лижеши,
мама ѝ при нея сидеши,
буля ѝ пупадиятъ,
лея ѝ, бяла Марийкъ,
пу клон бусияк държахъ,
тъ и мухити браняхъ,
мухити зихирлиити.
Славка майци си думъши:
- Мамо ле, стара майчице,
зъщо мѣ мамо ни питъш,
ут како ми е булестъ?
Знаиш ли, мале, помниш ли,
кугиту беши Спасов ден,
къту си хизмету⁴⁹ свършихми,
какво ми речи, майно ле?

- Стани, стани, Славке ле,
та съ хубаву примяни
и си дружкити пувикъй,
чи нѣ Изура идети!
И аз тѣ, мале, послушах,
чи съ хубѣву примяних
и на Изура утидох
със мойти верни другарки.
Срицнѣх съ с Деца Тонина,
чи съ ут Децѣ зѣсрахих,
дету ѝ гудежѣ рѣзвалих,
тѣ немах де да пугледнѣх,
чи към върбѣта пугледнѣх.
На върба, мамо, сядеши,
змеицѣ, мума хубавѣ,

⁴⁹ Хизмет – работа, почистване (от тур.)

две росни китки държеши.
Тя ми еднѣта пудади,
пък аз я, мале, ни рачих.
Тя съ ут върбѣ наведи,
във вуда киткѣ натупи,

чи мѣ в лицету пурѣси
и ми съ люто зѣкани.
Тугис мѣ трѣпки пубихѣ,
клета мѣ глѣва зѣбулѣ,
майно ле, скору шѣ умрѣ.

Пял: Васил Георгиев - учител, 74 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр.
Котел

Песента разказва за Славка Койнова Попвеликова, която е починала около 1870 г. Твърде вероятно е тя да се е поболяла, защото не е могла да живее с мисълта за разваления годеж на Деца Тонина. Според текста на напева нейната майка я изпраща за вода на Извора, където тя среща Деца Тонина. Засрамена, защото е сгодена за бившия годеник на Деца, тя не смее да я погледне и затова поглежда към върбата. Там стои змеица, която потапя росна китка във водата и порѣсва Славка, след което тя се разболява. Във връзка с тези вярвания М. Арнаудов излага и няколко разказа на други информатори, един от които е на Иванка Цончева, изпяла вариант на тази песен. Тя коментира сюжета на текста така: „То не е било змеица, гдето я порѣсила (...), ами е било „зли вятруви“. Когато бяхме млади, ходехме на изворите да белим; газим във водата, хвърляме камъни в дупките; че като се дигне една буря и ни размята платната. Змейовете, змеиците се разсърдили, думяхме си.“ [Арнаудов, 1931, с. 87]

На 17 януари, Антоновден, в Котел се е практикувал обичаят „Момата спуска“. Сведения за тази практика дават Добри Стоилов в статия, публикувана във вестник „Котленски край“ през 1936 г. и Г. Генов в книгата си „Котел и котленско. Спомени и бележки“ (2013). Пълно описание на обичая прави котленката Величка Калева в статията си „Момата спуска“ - един забравен обичай (по материали от гр. Котел)“, публикувана в „Известия на музеите от югоизточна България“, книга XXIV, 2009 г. Авторката посочва, че според по-възрастни котленци обичаят датира от XIX в. Практикуването му се свързва с историята за овчар, който е ограбен от разбойници, след което затворен в тъмница, тъй като убива един от зложелателите. Неговата сестра измислила начин да му помогне да избяга,

направила най-различни вкусни неща и ги опаковала в торбички. Качила се на едно дърво близо до тъмницата и започнала спуска торбичките надолу по клоните, наричайки: „Иди си зимо, да доди лято, да си доди бакю, да донесе прясно сирене и мляко.“ [Калева, 2009, с. 189] Пазачите на тъмница започнали да „берат“ лакомствата от дървото и овчарят успял да се измъкне незабелязан. Според описанието на Г. Генов обичаят, наричан още „Петрови вериги“ или „Петрово въжице“ се свързвал с вярването, че Св. Петър бил окован във вериги и затворен в тъмница. „Ангел Господен през нощта слязъл, разчупил веригите му и го освободил.“ [Генов, 2013, с. 161] Най-очакван бил този ден от децата. В деня преди Антоновден техните майки приготвяли най-различни подаръци – лакомства, терлички, престилки, обички, играчки и т.н., които през нощта момата щяла да „спусне“. Опаковани в торбички, подаръците били скривани от майките на различни места в двора и по дърветата. Сведения за празника се откриват и в спомените на котленката Ст. Стамова, където тя разказва: „Вечерта заспиваме късно, защото се вълнуваме и се мъчим да гадаем какви подаръци ще ни донесе момата. Щом се събудим, на заранта, надпреварваме се кой най-рано, най-напред да види какви подаръци ни е спуснала момата. На тела на двора, дето простираме прането висят най-различни хубави неща (...)“ [Стамова, ЛА, с. 26] В по-далечното минало „момата“ се избирала измежду всички жени в махалата, като задължително трябвало да е завареница. Рано сутринта тя се качвала на някое дърво, призовавайки зимата да си тръгне, за да дойде лятото, а децата се впускали навън, за да търсят къде е скрила подаръците. В по-ново време, през „първата половина на XX век „ролята“ на „момата“ вече се изпълнява от майката в семейството.“ [Калева, 2009, с. 190] Калева разказва и за различните вариации на обичая през годините, като например, че момата е започнала да „спуска“ дарове освен за децата и за по-големите – някому „спуснала“ булка, на друг бебе, ако пък момък харесвал девойка - ѝ „спускал“ огърлица от ошав. Пиперливото чувство за хумор на котленци е намерило място и в този обичай. Често котленци са се шегували със старите моми и ергени, като закачали на пътните им врати праз и стар лук, с което ги подсещали да се огледат и побързат със задомяването, защото времето лети.

Данаил Константинов споменава за интересна практика на празника Св. св. четиридесет мъченици или по-скоро за вечерта срещу празника, когато иманярите са гледали къде в околността ще се появи пламък, т.е. „где „ще играе имането“ [Константинов, 1948, с. 463] Щом видели пламък някъде, иманярите се втурвали да копаят, за да намерят заровеното имане. На самия ден цели семейства, облечени празнично, ходели из пещерите в околностите на Котел, най-вече на Разбойна и Вида, и палели свещи.

За обичая Лазаруване в Котел сведения дават Михаил Арнаудов и Данаил Константинов. Д. Константинов разказва, че на Лазаровден няколко момичета – едно или две са обикаляли по къщите, придружавани от по-големите си сестри или майки. Авторът посочва, че в средата на XX век обичаят вече се е практикувал само от момичета от ромски произход, чиито майки пеели, а момичетата танцували с кърпи в ръце. За съществуването на Лазаруването като практика в Котел са доказателство и публикуваните в сборника „От извора песен струи“, ч. I (1993), лазарски песни, някои от които записани през далечната 1910 г. Един такъв пример (№ 6) е песента „Ние тука дойдохме“ (ОИПС, ч. I, Пр. 156-1). В предговора на сборника Николай Кауфман посочва, че разнообразието на лазарските напеви в Котленско вероятно се дължи на привнасяне на мотиви от съседни райони, тъй като образците „(...) издават прилика, както с лазарските песни на Източна Тракия, така и на Североизточна България“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 10]

Пример № 6

*Ние тука дойдохме
у Стоянови дворове.
Той отишел в горица,
да си лови ловица.
Не улови ловица, вол
най улови момица.*

*За ръка я водяше,
за ръчица десница.
Отдалече викаше,
на ти, мамо, отмяна,
отмян да та отмени
от белите бакъри,*

от тежките ватали⁵⁰,
от дълбоки нощови⁵¹.

Обърни се, възвий се,
та се Богум помоли!

Пяла: Кера Димитрова Тодориева, 72 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр. Котел, 1910 г.

За пролетен обичай, който се е практикувал на Цветница в Котел дава сведения Г. С. Раковски в бележките си към поемата „Горски пътник“ (1857) Той нарича практиката „Ладуване“, макар че описанието напомня за обичая „Кумичене“. Раковски разказва, че на Върбница млади девойки са се събирали край поток и са си правели венци от върбови клонки. Готовите върбови венчета момите пускали във водата, пеейки рефрена „Ой, Ладо, Ладо, момиче младо“. Според посоката, в която поемал всеки венец, се правело и тълкуване - дали ще е „на добро или на зло“. [Раковски, 1857, с. 169] Раковски отбелязва, че по време на ритуала са се пеели и много любовни песни, чиито нотен текст, за съжаление, не се открива към днешна дата.

За празниците Великден и Гергьовден в Котел информация се открива в книгите на Данаил Константинов и Георги Генов. През Страстната седмица в Котел всеки ден имало литургия в църквата. Не се работело и пеело, забранено било дори да се тананика. Старите котленки ходели на църква, а по-младите трябвало да изчистят къщата и да изперат зимните завивки. За Великден се приготвял млин с „лепило“ и червени яйца. Великденската трапеза не била особено пищна, тъй като запасите от месо вече били на привършване. С нетърпение от най-младите била очаквана разходката на Извора. Облечени в най-новите си премени, младите жени и малкото останали мъже по това време на годината в селището отивали на Извора, където се извивали първите големи хора след Великденските пости.

Гергьовден се е празнувал особено тържествено в Котел. Това е обяснимо, тъй като основният поминък в селището е бил овцевъдството. Празникът започвал рано сутринта, когато повъзрастните котленци отивали на църковна служба. Г. Генов дава

⁵⁰ Ватал – механизъм на тъкачен стан, чрез който се извършва набиването на вътка (нишките, които се преплитат с основата).

⁵¹ Нощова – нощва – дървен съд за месене на хляб.

сведения, че след Освобождението, когато населението е било по-спокойно, сутринта младите ходели в гората, където се търкаляли в росата, ядяли чесън, беряли цветя и зеленина за здраве. Всяка входна врата се окичвала с раззеленено буково клонче, традиция, която се спазва и до ден днешен. След това се изкарвали кантарите, които също се окичвали със зеленина, за да се претеглят големи и малки. В много от къщите, най-вече в овчарските, се колело агне, което се раздавало за курбан на Свети Георги. Сведения за някои практики на Гергьовден дава и Ив. Богоров още в „Описание на село Котел“ (1846). Той разказва за пещерата Нирец край селището и лековитата вода, която тече 76 в нея. Считало се, че водата проявява своите лечебни свойства в най-голяма степен на Гергьовден, затова голяма част от жителите на Котел посещавали мястото на този ден. Котленки и особено тези, които имали здравословен проблем, пиели по три лъжици от лековитата вода и оставяли лъжиците в пещерата, защото се вярвало, че така и болестта остава там. Момците пък записвали своите имена, заедно с тези на любимата си. Във връзка с тези практики е „извадена“ и песен, в чийто текст, цитиран от Ив. Богоров, се разказва за разваления годеж на учителя Райно Попович:

*„Христъво майка думаше:
- Христъо лъо, миличък майци,
къдя си ходил до ниня,
до ниня, до този време?
Христъо майци си думаше:
- Ходил съм, мале, ходил съм
на Нирез на камънете.
Водихми Райна Даскалът*

*да му тъгата отмине,
защо хаджи Мария разваля,
та са за другий годява.
Писа са, мале, писа са,
писа са Райно Даскалът
със хаджи Мария хаджи Ненова
и Христъо Калютюв
със Злата Райковичина и т. н.“
[Богоров, 1963, с. 79-80]*

Най-дългоочакваният момент бил връзването на люлките – младите момчета отивали на поляните около Извора, където връзвали люлки от дебели въжета по дърветата. Така момците люлеели момите, и обратно. Г. Генов разказва за една опасна случка, станала на люлките на Гергьовден. Младият Рангю Дачов бил толкова силно залюбян от една мома на Гергьовденската люлка, че потурите му се закачили на един дебел клон на дървото. От уплах той изтървал въжето и увиснал с главата надолу. Стоял така, докато момците не

донесли стълби и въжета, за да го свалят от там. Остроумните и устати котленки веднага „извадили“ песен по случая, чиято мелодия, за жалост, не успях да издиря:

*„Закачил се Рангю Дачов
от брястовете, от високия.
Като си Рангю висеше,
в Веца отдалеч гледаше...”* [Генов, 2003, с. 160]

1.1.2. Семейна обредност

От семейно-обредните празници в Котел, в пълен цикъл се явява сватбеният обичай. В настоящия текст той е описан синтезирано, въз основа на сведенията от Георги Захариев и нотиранията от него 30 старинни сватбени песни, записани в периода 1914 – 1930г. Акцентът е поставен предимно на по-интересните моменти, които се срещат рядко или отсъстват от практиките в останалата част на страната и най-вече към обредните действия, придружени от песни. В изложението е включена и една сватбена песен от сборника „От извора песен струи“, част I (1993), която е записана от Димитър Долапчиев през 1949 г. Описанието „Котленска сватба“ на Г. Захариев е публикувано във втората част на сборника „От извора песен струи“, част II (1999). Съставителят Таня Гайтанджиева посочва неговия принос в предговора на изданието: „Именно той, Георги Захариев, има основния дял за съхраняването до наши дни на „Котленската сватба.“ [Гайтанджиева, 1999, с. 5]

Сватбата в Котел се откроява на фона останалите семейно-обредни празници със своето богатство и пълнота на обредни действия. Независимо от материалния статус на семействата на бъдещите младоженци, в селището са се практикували характерните „(...) три групи обреди в „изиграването“ на традиционната сватба – предсватбени, сватбени и следсватбени.“ [Микова, 2022, с. 131] В своя летопис Жендо Вичов-Ерето от Котел пише, че през 1840 г. в селището е издадена забрана на сватбите да има „(...) гайди и цигулки както по-напред, защото с гайди ставаше голям харч — до 500 гроша или до хиляда (...)“, ограничавали се и „(...) големите събирания по сватбите както беше по-напред, а само братя и сестри

и трима-четирима комшии“. [Вичов, 1984, с. 312] Авторът продължава, че в началото на котленци не им харесала идеята за по-скромни сватби, но с времето разбрали, че е за добро и се примирили. Иванка Икова дава сведения, че след години тази забрана е отпаднала и в края на миналия век сватбите отново са били много пищни. Тя излага като доказателство текста на следната песен (Пр. № 7), която се е изпълнявала на сватбена трапеза, публикувана в сборника ОИПС, ч. I (Пр. 148-2):

Пример № 7⁵²

Жен ки ле, мѣ - хѣ - лен-ки ле
нѣ сват- бѣ дѣ съ и - зя - де

де съ ѡе
цял и - дин

чу - лу, ви - гя - лу
хѣм- бар бял у - рис,

пѣк дру - ги
с'жѣл - тѣ пѣши - ни - цѣ.

Женки ле, мъхълени ле,
де съ ѡе чулу, вигялу
нѣ сватбѣ дѣ съ изяде
цял идин хѣмбар бял урис,
пѣк други с жѣлтѣ пѣшиницѣ.
Чи ѡоци дѣ съ изяде
цяло-цяличку дѣначи⁵³,
дѣначи и гудиначи,

дур десѣт уфсе ялуви
и стаду тлѣсти мисирки.
Чи ѡоци дѣ съ испѣи
се чѣрнѣ вину, тѣ лудѣ,
дур двестѣ мери мерину.
Пѣк съ ѡ рѣкийѣ испилу
дур девѣт чѣрни билѣници.

Записал: Гуди Гудев, гр. Котел

Същинската сватбена седмица започвала винаги от понеделник, когато двете семейства и близките им се залавят с подготовката за

⁵² В примера е запазена оригиналната тактова организация на нотацията, като са добавени размери, където е необходимо.

⁵³ Дѣначи – от данак – малко теле, до една година, отбито от майката крава или биволица.

деня на венчавката – неделя. Втората, следсватбена седмица имала продължаващ характер, като целта била да се осъществи по-плавно преходът от раздялата на момата със семейството ѝ и да се премине към утвърждаването на новото семейство.

Сватбеният обичай бил предшестван от годежа, който е част от предсватбените обичаи в цялата страна. Интересен момент в Котел е протичането на годявката, когато мъжете от селището са били на овчаруване в Добруджа⁵⁴. В много от случаите момъкът не е успявал да си дойде за годежа, затова в уверение изпращал като „нишан“ своя калпак от Добруджа. Близка на семейството на момъка жена, т. нар. „сватовница“, предварително посещавала дома на момата, за да похвали момъка пред родителите ѝ, че е кротък, пестелив⁵⁵ и печели добре. Ако семейството на момата склони да се оженият, се уговаряла дата за годеж. В деня на годежа, родителите на момата, вече предупредени от сватовницата, че ще идват годечари, били облечени в празнично облекло. Момковото семейство донасяло тава със шекер, плодове и ядки, под общо наименование „смукини“⁵⁶, върху тях бил нишанът (овчарският калпак), китка индрише, завързана с червен конец, и пак на червен конец – завързани няколко алтъна. Родителите на момъка обяснявали защо са дошли, след което момините родители задавали въпроси дали момъкът е кротък, колко овце има, дали са негови собствени или на баща му. Свекъра и свекървата оглеждали момата за одобрение, описвали положението си и ако това удовлетворявало момини и ако самата мома искала момъка, годечът бил факт. Момата целувала ръка първо на баща си, после на свекъра и свекървата, и най-накрая на майка си, а свекървата давала на момата тавата с калпака, закичвала ѝ китката, а на шията ѝ слагала алтъните. Песента „Худи буле“ (Пр. № 8), публикувана под № 3 в описанието на Захариев, е свързана с провождането на сватовницата у момините родители. В текста на напева присъства чисто социален елемент под формата на съвет от страна на сватовницата към момъка да не се надява на сватба, тъй като момата е доста по-богата от него.

⁵⁴ Възстановки на този тип годявка и до днес се пресъздават от самодейната театрална трупа в града.

⁵⁵ Пестеливостта е добродетел, която котленци са ценили много в миналото.

⁵⁶ Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 96.

Присъствието на социални черти в текстовете на котленските сватбени песни се среща и в други примери, които са разгледани по-нататък в изложението.

Пример № 8

$\text{♩} = 146$

Ху - ди бу - ле, ду - мъй дуб - ро зъ ме - ни,
 дъ - но до - ди пир - пир Пен - къ при ме - ни, ни.

*Худи буле, думъй дубро зъ мени,
 Дъно доди пирпир Пенкъ при мени, / 2
 - Худилъ съм, думълъ съм, Дръгинко,
 Ялъ нище пирпир Пенкъ дъ доди,
 Пенкъ носи зъ сто грошъ куланчи.
 - Худи буле, думъй дубро ут мени,
 хълал дъ съ стутях грошъ ут мени.
 - Худилъ съм, думълъ съм, Дръгинко,
 ялъ ни и пирпир Пенкъ зъ теби,
 Пенкъ носи зъ петстотин хустанчи.
 - Худи, буле, думъй дубро ут мени,
 хълал дъ съ пикяхстотин ут мен.*

Богати и разнообразни, доста от сватбените песни придружават различните обредни действия – засевките, сплитането на момата, бръсненето на младоженеца, калесването с бъклица, т.е. представляват „протоколни песни“. Този термин е въведен от Христо Вакарелски, по-късно възприет и обогатен от Николай Кауфман: „Сватбените песни, които са най-тясно свързани с определени действия от обичая, са така наречените “протоколни” сватбени песни.” [Кауфман, 1976, с. 7, 14]. Например в песента „Трипнали съ ду три сита”⁵⁷ (Пр. № 9) са отразени обредните действия по време на „зъсефките” в сряда, когато се пресява житото за сватбените хлябове.

⁵⁷ Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 102.

Тя е т.нар. „описателна протоколна песен“, тъй като описва действието, което се извършва в момента [Кауфман, 1976, с. 14].

Пример № 9

♩ = 75

Трип- на - ли съ ду три си - та,
ду три си - та коп - ри - - не - ни.

Трипнали съ ду три сита,
Ду три сита копринени.
Тъ присяхъ, тъ привяхъ,
сет гуръ, сет удъ.
Идно дърво ни присяхъ,

и то беши кълинувуту,
кълинувуту, мълинувуту.
Нъ дървоту иднъ лулкъ,
чи кой сиди нъ люлкътъ,
Янку Станкъ залюлявъ.

Друг обреден момент – сплитането на момата от нейната най-вярна дружка в събота преди сватбения ден неделя – е отразен в песента „Мъри момне, вярна друшко“⁵⁸ (Пр. № 10):

Пример № 10

Протегнато ♩ = 50

Мъ - ри мом - не, вяр - нъ друш- ко,
чи пъ 3_ ли ти ду - ми - ля - въ,
ду - ми 3_ ля - въ, ду - жъ - ля - въ.

⁵⁸ Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 106. В примера е запазена оригиналната тактова организация на автора, като са добавени размери, където е необходимо.

Мъри момне, вярнъ друшко,
 чи нъли ти думилявъ,
 думилявъ, дужълявъ.
 Зъ твойтъ старъ майкъ
 и зъ твой стар бубачку,
 зъ твойти вярни дружки,
 зъ твойти гръдинчици.

- Милу ми й, жалну ми й,
 ами къту кулай нема.
 Заръчълъ й момку мамъ,
 де дъ й мума, тук дъ доди,
 дъ ми меси тупла питъ,
 дъ ми носи студнъ удъ.

Аналогичното обредно действие - бръсненето на младоженеца - намира отклик в песента „Бърим съ ирген, мамо, нъходих“ (Пр. № 11). Темата за носталгията към моминството и ергенството се прокрадва в текстовете и на двете песни, тъй като те съпровождат последното сплитане на момата от нейните дружки и последното ергенско бръснене на младоженеца. С тези два обряда се осъществява психологическото преминаване от свободния, „везирски“ начин на живот преди сватбата към семейния живот, който е изпълнен със задължения и отговорности.

Пример № 11⁵⁹

Протяжно - бавно

Май - - - ну лъо,

бъ - рим съ ир-гень ма- мо, нъ - - хо - дих,
 хра - ни нъ ко - ня ма- мо, нъ - - ез - дих.

Майну лъо,

Бърим си иргень, мамо, нъходих,
 Хранинъ коня, мамо, нъездих.
 алянъ фесъ накривих,
 и тънка пушкъ нъносих,
 и тънкъ сабя, фрингийъ,

хубъви муми нълибих.
 Иргенству, пашовству,
 муминству, визирству.
 Дуру⁶⁰ и мума при майкъ,
 тя бивъ бялъ, чирвенъ.
 Къту я мамъ ужени,

⁵⁹ Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 107. В примера е запазена оригиналната тактова организация на автора, като са добавени размери, където е необходимо.

⁶⁰ Дуру – докато.

дрибни я гяца нѣтиснѣт.
Тя ставѣ чѣрнѣ, зиленѣ,

мѣжки я кахѣр нѣлегни.

Почти всички обредни действия и хора в сватбения обичай са били съпровождани от припевки. В тематично отношение повечето от тях са със закачлив и хумористичен характер. Те са били и любимите песни на по-младите участници в обичая заради леката форма на задявка, която присъства в почти всички образци. Днес те ни дават богата информация за физическите и моралните качества на младоженците и характеризират техните отношения и поведение. Такъв е следващият пример, посочен от Георги Захариев като припявка на „мѣдрѣ хуро“⁶¹ (Пр. № 12).

Пример № 12

1. Нашѣ гридѣ хуркѣтъ
Радѣ Ивану булкѣтъ. / 2
2. Нашѣ и грѣдинкѣ ширин бой
Тинчю със Койкѣ - идин бой / 2
3. Тѣнинка вейкѣ вършинкѣ,

- Мѣрийѣ, Ненку, скѣршинкѣ / 2
4. Книгѣ и пиро, Донки ле
и чѣрно слово, Вилико / 2
5. Скъгѣй си Цоне, куланѣт,
зле ти съ Дончу, заканѣ / 2

След венчавката в неделя, по пътя от църквата към дома на младоженеца зълвите играят „Зълвина игра“ на мелодия в размер 7/16 или съпроводени от припявката „Чи знаеш ли, Гано“ (Пр. № 13). В тематиката на нейния текст също откриваме вече срещания в сватбените песни от Котел социален елемент.

⁶¹ Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 120.

Пример № 13

$\text{♩} = 120$

Чи зна - иш ли, Га - но, чи пом - ниш ли Га - но,
ку - ги - ту бе - ши на - шъ - тъ сват - бъ.

Чи знаиш ли, Гано,
чи помнишь ли, Гано,
кугиту беши нашътъ сватбъ?
Къту зъигра драгинку Герги
ут черкувътъ дуру ду у дума / 2
„Ни съм душла, Гано,
дъ ям и дъ пия,
най съм душла, Гано,
нъ ум дъ тъ нъучъ. / 2

Куги идиш, Гано,
нъ свекруву двори,
ни ут кула слазай,
ни ръкъ цилувъй, / 2
дуру ни ти дъдът,
дъдът и припишът
дългити ниви и ливадити,
дибелити гривни
сажбай снопчъстити.”

Наред с веселите и закачливи припевки, в сватбения обичай намират място и песни с тъжна тематика. Мотивът за тъгата от раздялата със семейството и родния дом, както и отиването в чужда къща при непознати хора срещаме в песните „Сал тайзи вечер, момни ле”⁶² (Пр. № 14) и „Зора се сипва, разсипва” (Пр. № 15), която се изпълнява при извеждане на булката и е публикувана в сборника „От извора песен струи”, I ч. (1993).

Пример № 14

Волно

Сал тай - зи ве - чер, мом - ни ле,
при тво - йъ май - къ,

⁶² Захариев, Г. Котленска сватба. Арх № 4, НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, с. 108-109.

Сал тайзи вечер, момни ле,
при твойъ майкъ.

При твоя майка, момне ле,
при твоят баща,

Пък утри вечър, момне ле,

чуздъ чуздинкъ,

ф'чуздити хоръ,

нъ чуздъ майкъ, момне ле,

мале шъ ричеш,

нъ чуз бѣща,

бачку шъ ричеш.

Нъ чузди браця, момне ле,

бати шъ ричеш,

бати дръгинку,

нъ чузди сестри, момне ле,

каку шу ричеш,

каку, Кълину!

Г. Захариев отбелязва, че в песента (Пр. № 14) обръщението „момне ле“ се замества с името на момата, което говори за полуимпровизационен характер на текста.

Пример № 15

♩ = 240

Зо - ра се сип - ва, раз - сип - ва, мо - ма се с'ро - да про - ща - ва:

Зора се сипва, разсипва,
мома се с рода прощава:
- "Прощавай, роде и досте,
и ти рождена майчице!
Много ми хатър остана,
дето мѣ даваш надалеч

във чужди хора незнайни,
дето ги ази не зная,
не зная, не ги познавам.
Майну ле, щѣ ти зарѣчам
цветето да ми поливаш
и го със сълзи обливаш!"

Пяла: Анка Йорданова, 60 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр. Котел, 1949 г.

От изложения песенен материал би могло да се обобщи, че котленската сватбена песен носи старинните черти на жанра, характерни за тракийския музикално-фолклорен диалект. Въпреки това сред напевите се наблюдава известен стремеж към усложняване на песенната форма и разширяване тоновия обем на мелодиите.

2.0. За котленската хумористична народна песен

В средата на миналия век Петър Динеков разработва класификация на българското фолклорно словесно творчество по тематика, която служи като отправна точка за етномузиколозите у нас и до днес, при тематичното систематизиране на текстовете на народните песни. В предложената от него класификация, хумористичните напеви се явяват подкатегория на битово-социалните народни песни. Според Динеков определянето на тематиката на песента би следвало да се базира на словесното съдържание „... в неговата връзка с произхода и старинността на песните, в неговото проявление във формата и стила.“ [Динеков, 1972, с. 278] Това е и концепцията, от която се изхожда в този частен случай при разглеждането на хумористичния характер на песните – от една страна с оглед на техния словесен текст, а от друга, въз основа на редица сведения от писмени източници и информатори, които разказват за конкретни случки, станали повод да се „извади“ песен.

Наред с песните с историческа тематика, хумористичните народни песни са едни от най-изпълняваните и до ден днешен в Котел. Информация за точното им датиране е трудно да бъде издирена. Един от ориентирите са реалните личности, герои в песните и техния живот, за които се откриват данни в краеведски изследвания за Котел. Друга насока за периода на произхода им дава Н. Кауфман в предговора на сборника „От извора песен струи“, ч. I (1993). Според него за датирането на хумористичните напеви би могло да се разсъди от репертоара на изпълнителите: „Родените в началото на миналото столетие⁶³ почти не изпълняват подобен тип песни. Най-обилно ги срещаме между песните, записвани от певци, родени след средата на миналото столетие и началото на нашето.“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 9]

Всяка интересна случка в миналото на Котел е представлявала катализатор за съчиняването на песен. Това констатира и Константин Иречек при посещението си в Котел през 1883 г. и още в пътеписа си „Пътувания по България“ (1888) отбелязва: „На всекиго, който дойде в Котел, тук му изкарвали, казват, песен. Лошото време ми отне

⁶³ Има се предвид 1800-1900 г., тъй като сборникът е издаден 1993 г.

възможността да видя това планинско забавление и да дам на котленци случай да съставят и за мене някоя песен; беше неделя, но още от заранта се говореше «днеска няма извор».” [Иречек, 1974, с. 793] Хуморът в напевите понякога е деликатен, завоалирано и индиректно поднесен, така че единствено котленци разбират истинския смисъл на текста. В други случаи той е пряк, подигравателен, дори назидателен – „(...) за голям грях – остра сабя, за малък – лека задявка.” [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 7] Песните са се съчинявали на седянката, от котленци за котленци, а героите са били възпявани с истинските им имена, колкото и словесния текст да е осмиващ и осъдителен. За създателки на хумористичните напеви се считат котленките и най-вече тъкачките, които, ваейки абите, шаящите и фигурите на прочутите котленски килими, „от дума на дума“, са нагласили текст след текст, мелодия след мелодия. В статията си „Духът на старите котленки“ Иванка Икова разказва: „Котленки не са отминали без песен и осмиване всяко отклонение от редното и приетото: „Варди се да не ти извагят песен, да не ти намажат протката⁶⁴ с катран или да не ти извагят брънката⁶⁵ от мандалото⁶⁶.” Това са били трите вида обществено порицание - безпощадно и съсипващо. В песните, твърде често точно адресирани към собствено и фамилно име, са прикачвани различни епитети, характеризиращи героите.” [Икова, 2003, с. 9] Неслучайно са считали котленки за „реквачки” – или ще подрекат нещо на някого, или веднага ще „извадят” песен. Хумористичните напеви са били едновременно шеговит разказ за интересна случка и своеобразно морално осъждане на несправедливости, пороци или криване от правия път. В интервю с дългогодишната преподавателка в НУФИ „Филип Кутев” и познавач на котленската песен, Сашка Ченкова-Петрова, тя сподели: „Песента на Котел е един нравствен кодекс, защото не подминава ни даскал, ни лекар, ни обикновен човек (...) В Котел, ако кихнеш в горния край, в долния вече са ти „извадили” песен - толкова бързо се е разпространявала - като новина в песенна

⁶⁴ Протка – входна врата, откъм улицата.

⁶⁵ Брънка – желязна халка на външната врата.

⁶⁶ В миналото в Котел намазването с катран на вратата и изваждането на брънката от мандалото на момина къща е означавало, че момата е била обезчестена преди брака.

форма.“ [С. Ченкова-Петрова, 63 г., зап. С. Р., 01.23, гр. Котел] Свойственото отражение на бита в котленския фолклор посочва и Н. Гурбанов: „(...) колко колоритен чрез трансформацията на отразилите се в бита, културата и нравите на етнографските групи влияния е възможно да бъде и музикалният фолклор на котленци.“ [Гурбанов, 2022, с. 138]

Една особена категория сред котленските хумористични напеви са т. нар. „нефелити“ песни. Това са песни, които към днешна дата се изпълняват главно от мъже, на трапеза. Поетичното им съдържание е с еротичен, понякога дори циничен подтекст, който е умело „шифрован“ чрез алегорични изрази, така че само местните жители разбират смисъла на текста. В неформален разговор, достъпен в платформата Youtube⁶⁷, певецът на котленски песни Иван Кремов, обяснява че наименованието тази група песни, „нефелити“ или „нефелни“, идва от думата „нефелен“ и означава „развалени песни“. Подобно тълкуване на названието прави и информаторът Съби Събев, на 77 г., от Котел. Кремов пояснява, че текстът на напевите е бил завоалиран, за да не се разбира от децата, които често са присъствали при изпълнението им.

2.1. Анализ на песенния материал

Анализираният песенен материал се състои от общо 58 хумористични напева. 12 от тях са дешифрирани от мои теренни записи, а 3 - от аудио и видеозаписи, като всички нотни транскрипции са публикувани в Раздел „Приложение“. Останалите 45 примера са издирени от сборници за народни песни - 38 от сборника „От извора песен струи /автентични котленски народни песни/“, ч. I (1993), 3 от сборника „Българщици. 672 непубликувани народни песни от архива на Коста Колев“ (2018) и 2 от сборника „Народни песни от Тракия“ (2013). Поради различните източници, сред песенния материал присъстват образци, записвани в различни времеви периоди - напевите, публикувани в сборниците, датират предимно от периода 1930 – 1970 г., а песните, плод на теренни

⁶⁷ Иван Кремов – песни и стихотворения на живо –
<https://www.youtube.com/watch?v=VKLEZBTmv0&t=57s> (17.08.2023)

бележки – от 2001 - 2009 г. Тази особеност позволява проследяване на вариантите на напевите, дали и как те са се изменили през годините.

Песните са анализирани и систематизирани в таблици (Раздел „Приложение“) по следните критерии: функционална определеност, метроритмичен строеж, стихосложение, форма, структура и ладомелодична организация. Представените наблюденията и хипотези по различните критерии са подкрепени с примери, част от анализирания песенен материал.

2.1.1. Функция на песните

Настоящата част от изследването е фокусирана върху функционалната специфика на котленските хумористични народни песни. Направен е опит да се разкрие жанровата принадлежност и типология на напевите, дали и как тя се е трансформирала от миналото до наши дни. Анализираният песенен материал е разпределен в Таблица № 1, поместена в Раздел „Приложение“.

Класификацията на народната песен по функционален критерий е обусловена от ситуационния контекст на изпълнението ѝ. Още в първите публикувани сборници с вокални и инструментални фолклорни образци от страната, нашите учени фолклористи групират песните според тяхната функция, т. е. на много ранен етап е осъзната значимостта на точната ситуация на изпълнение на образците. Според Н. Рашкова „Подобно подреждане отговаря най-адекватно на факта, че песенните видове открояват своя обща музикална характеристика, именно когато бъдат групирани според функционалната им употреба.“ [Рашкова, 2002, с. 97] В този смисъл функционалната принадлежност е определяща за жанровата специфика на народните песни.

Първият опит за функционално систематизиране и подредба на песенен материал е осъществен в първия публикуван сборник с нотирани фолклорни образци от определен регион (Северозападна България) - „Народни песни от Тимок до Вита“ (1928), със съставител Васил Стоин. В него напевите са разпределени според ситуацията на изпълнение: „Песни в дни на църковни празници“, „Обичайни

песни“, „Песни на работа“, „Песни на тлаки и на седенки“, „Песни на трапеза“, „Хороводни“. [Стоин, 1928] В следващите години се наблюдава известно вариране по отношение на водещата роля на функционалния критерий при систематизирането на образците. Това се вижда в последващите издадени сборници, в които разпределението на песните е според тематиката им. Решението за такъв тип подредба В. Стоин обосновава по следния начин в СбНУН, кн. 39, „Родопски песни с нотиран гласове“ (1934): „Систематизирането на нотиран народни песни съставя особена трудност, поради многото и еднакво съществени музикални особености, които се срещат в една и съща песен. Ето защо предпочетох да направя разпределението на тези песни според тяхното поетично съдържание, което само по себе съставя едно завършено цяло; (...)“ [Букорещлиев, Стоин, Кацарова, 1934, с. 216]. При все това, във всички издания от този период под всяка нотирана песен е посочена и нейната функция – хороводна, сватбена, жътварска, седенкарска и т.н. В сборниците, издадени от края на 50-те години на XX в. до наши дни, основният класификатор на систематизиране, използван от етномузиколозите у нас, е функционалната принадлежност на напевите. Този подход е много добре аргументиран от Райна Кацарова в увода към сборника „Народни песни от Западните покрайнини“ (1959), където тя отбелязва, че класификацията по функция „дава възможност: 1) да се изтъкнат мелодичните варианти и 2) да се съберат на едно място песни, които в добрата си част представляват определено музикално единство (...)“. [Стоин, 1959, с. 8]

Началото на XX-ти век е белязано от интензивното и безвъзвратно разпадане и трансформация на тясната функционална обусловеност на българската народна песен. Механизацията на труда и социално-икономическите промени водят със себе си реорганизация в ежедневието и бита на хората. Такава тенденция посочва и К. Бураджиев: „Именно урбанистичните процеси прекъсват контакта с локала, природните енергии, процеси и характеристики, което прави запазването на традициите извън естествената им среда почти невъзможно.“ [Бураджиев, 2022, с. 12] По-нататък в увода на сборника „Народни песни от Западните

покрайнини“ (1959) Р. Кацарова посочва и процесите на изменение във функционалната принадлежност и респективно, в жанровете в песенния фолклор: „Ние сме доста отдалечени времето, когато народната песен е имала тесен функционален характер. Наблюдава се взаимно проникване на песни от един отдел в друг. Така напр. традицията да се играе хоро на песен замира и много от хороводните песни са се настанили в репертоара на седенкарските песни или живеят още като припеви към трапезните песни. Поради прилика в съдържанието и някои сватбени песни се прехвърлят към седенкарските.“ [Стоин, 1959, с. 8] В този смисъл, много от песенните образци постепенно изгубват първоначалния си контекст на изпълнение и преминават в други жанрове, но както отбелязва Данка Цветкова, независимо от промените „(...) фолклорната музикална практика у нас продължава да живее и да се развива.“ [Цветкова, 2011, с. 156]

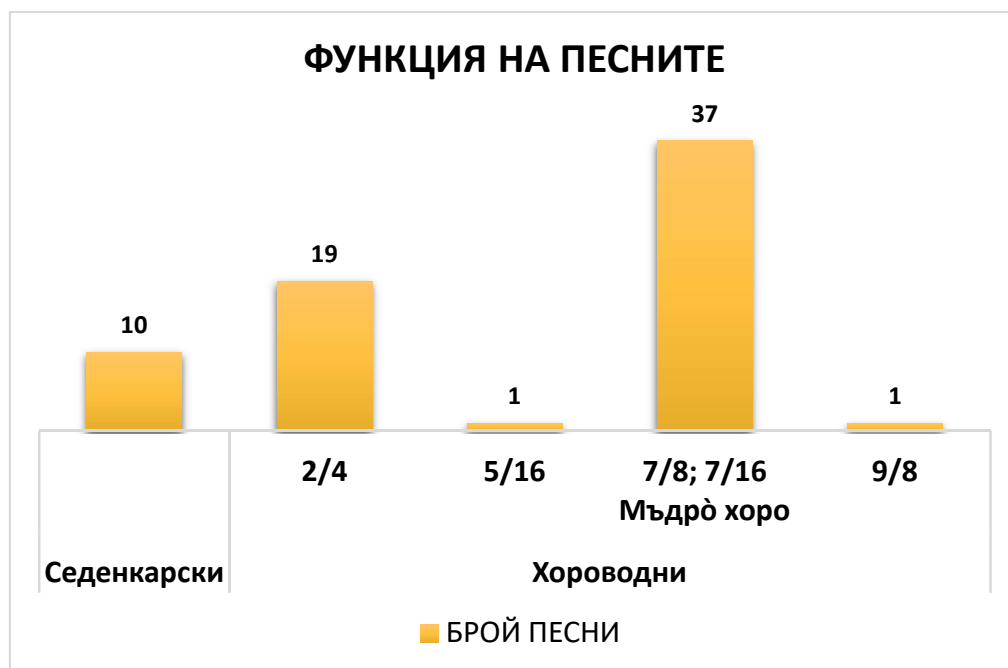
Процес на жанрова трансформация се наблюдава и при функционалната характеристика на котленските хумористични песни, голяма част от които, с течение на времето са преминали от един жанр в друг. Информатори в миналото посочват една песен като принадлежаща към хороводния или обреден репертоар, докато в наши дни тя бива определяна от възрастни жени като седенкарска. Към днешна дата част от седенкарските напеви се изпълняват на трапеза. Това е констатирано и от Н. Кауфман, като той посочва, че такова взаимопроникване се среща и в други райони на страната: „Седенкарските песни в този край⁶⁸ често се изпълняват и на трапеза, както и обратно. Това смесване е типично и за други фолклорни области – Родопите, Пирински край и т.н.“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 8] Тези трансформационни процеси пораждаат трудности при систематизирането по функционален критерий и обясняват присъствието на едни и същи песенни образци в различни графи на таблица № 1 (р. „Приложение“) - както в графата на седенкарските, така и на хороводните напеви.

Функционалният анализ на песенния материал показва, че котленските хумористичните напеви принадлежат главно към

⁶⁸ Има се предвид Котленския край, б.а.

хороводния и седенкарския репертоар. Това ясно се вижда от Диаграма № 1, която показва броя на песните и тяхната функционална принадлежност. Голямото числено превъзходство на хороводните напеви се дължи на образците, публикувани в сборниците, сред които преобладават хороводните песни и по-точно тези на „мъдрò“ хоро или „мъдра⁶⁹“ ръченица. В миналото хорото е било от изключително важно значение за котленци. Това личи както от големия брой хороводни напеви, така и от текстовете им, в много от които се разказва за самото хоро и за различни случки, станали на него: „Стори се хоро голямо“, „Жерувна в огън гореше, във Котел хурò играят (...)“, „(...) Ни знаят делник, ни празник, мòре, катъ⁷⁰ денъ хорò играят (...)“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 87]

Диаграма № 1

За важната обществена роля на хорото в миналото на котленци разказва котленският учител Тодор Рандев: „В Котел имаше обичай всякой празник, след разходката на Извора, момите и ергените да сторят хоро на площадите при Конака, Селището, на Крайселото и др. места. Най-първо ще се хванат 5-10 момичета и след това ще се

⁶⁹ В източниците се наблюдава разлика в изписването и произношението на думата „мъдра“ в словосъчетанието „мъдра ръченица“. В някои сборници е поставено ударение върху буквата „а“ във втората сричка, но много местни жители я изговарят с ударение върху буквата „ъ“. Поради това несходство в настоящия текст думата е изписана без ударение.

⁷⁰ Кàтъ, кàта – всеки.

заловят и момчета. Подир 10-15 минути хорото нараства, площада се напълня.“ [Рандев, 2002, с. 76] По-нататък Рандев добавя, че първоначално на хорото задължително са присъствали инструментите гайда и тъпан, а впоследствие те са били заменени от кларинет и цигулка. Именно на хорото е ставало и харесването между моми и момци, всеки се хващал до избраника или избраницата си и така хорото се въртяло чак до свечеряване. Учителят разказва още за порядките, които са съществували по онова време, напр. че в средата на хората са стоели стражари, за да не се върви из хорото. Друго задължително условие, за да започне хорото е било присъствието на по-интелигентните и видни моми и момци от селището. По този повод е „извадена“ и хороводната хумористична песен „В суха Глогова⁷¹ хоро не става“ (Пр. № 16), която е публикувана в сборника „От извора песен струи“, ч. I (Пр. 93-1):

Пример № 16

$\text{♩} = 120$

V'cy - ха Гло - гу - ва ху - ро ни ста - ва,

ду - ру ни до - ди Би - жу И - ва - нув

*В суха Глогува хуро ни става,
дору ни доди Бижо Иванув
и дъ дуvide сикритарите.
Ей на чи иди Бижо Иванув,
Бижо Иванув, стърата баба,
Андон приставът дивата върба,
Янаки Тинюв цигуларинът.*

*И със тях вървят младите моми
Капитан Неша Кръскювичина,
Мъжка Мария Стуенчина,
бяла Бялуда Иванчина.
Че са сторили хурò гулямо,
хем го сторили, хем го
спъстрили.*

Пял: Васил Георгиев, учител, 73 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр. Котел, 1948 г.

В своя статия Иванка Икова разкрива данни от регистър на жителите в Котел от 1888 г., според който един от героите в песента,

⁷¹ Глогова - квартал в долния край на града, край река Глогова.

Бижо Иванов Бижов, е роден през 1873 г.⁷² От сведенията на учителя Тодор Рандев, става ясно, че след Освобождението хората започват да се организират и в крайните райони на града. Там се намира и споменатият в текста на напева квартал Глогова, близо до едноименната река. Тази информация помага приблизително да се определи датирането на песента, вероятно възникнала през последните години на XIX в.

Н. Кауфман също отбелязва в увода на сборника „От извора песен струи“ ч. I (1993), че хорото е било едно от важните събития в ежедневието на котленци и именно там са се пеели най-много хумористични песни: „На хорото са се разказвали чрез песен какви ли не весели истории, ежедневни случки из живота на котленци, осмивали са се какви ли не недъзи на отделни котленци и котленки. Очевидно хорото е било нещо като обществен съд. А особено е допадала за подигравателната песен мелодията в ритъма на „мъдрата ръченица.“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 9] Според данни на информатори практиката да се събират хора в града отпада в началото на 50-те години на миналия век. Твърде е вероятно това да е една от основните причини функционалната принадлежност на хороводните песни да се измени и постепенно много от образците да преминат в седенкарския репертоар. От друга страна, както вече бе споменато, такова жанрово преплитане не е необичайно явление, а се среща и в други региони на България. В „Народната музика в Средна Западна България“ (1970) Елена Стоин отбелязва, че „Седянката е място, моми и невести могат да покажат не само сръчността си в ръчната работа, но и певческата си дарба, (...) И хоро може да се потропне, най-често хоро на песен, откъдето в седенкарския репертоар са навлезли доста хороводни песни.“ [Стоин, 1970, с. 114] Това показва и функционалният анализ на хумористичните песенни образци, разгледани в настоящото изследване. Проследявайки функционалната характеристика на песните от теренните записи, се оказва, че голяма част от класифицираните като хороводни напеви в сборниците, биват определяни от възрастни информаторки в началото на XXI век като част от седенкарския репертоар.

⁷² Икова, Ив. Съзвездие от ярки личности, Варна, Колор Принт, 2003, с. 70.

Следващите два примера имат за цел да онагледят изложените дотук разсъждения.

Първият от тях е песента „Изтъкала'й Кировица“ (Пример № 17). Нейното възникване е свързано с един от първите актьори в театър „Сълза и смях“ Гено Киров, който е роден в Котел през 1866 г. Сведения за живота и дейността му се откриват в няколко статии на Иванка Икова. След като завършва гимназия в Сливен, той се завръща в Котел и учителства известно време в родния си град. Първите му изяви на театрална сцена са още на котленска сцена със самодейната театрална труппа към читалището. Годици по-късно заминава да учи актьорско майсторство в Москва, а през 1899 г. дебютира на сцената на Театър „Сълза и смях“. Многобройни са изиграните от него роли в Народния театър, а като режисьор, на същата сцена, поставя 15 пиеси от български и чуждестранни автори. В годините Гено Киров издирва сведения, свързани с историята на родния Котел и пише статии за училищната дейност, обичаите и песните в селището.⁷³ Всички тези материали и документи, той дарява на Историческия музей в Котел, заедно с 200 книги от личната си библиотека.⁷⁴

Пример № 17

♩ = 120

Из - тъ - ка - ла'й Ки ро - ви - ца бя - ла а - ба за - къл - цу - ни.

Пък на Ген - нъ съ пу - рев - ни, та си у - ши пан - та - ло - ни.

Изтъкала'й Кировица бяла аба за кълцуни. / 2

Пък на Генку съ пуревни, та си уши панталони. / 2

Уши ги Гену, убу ги, чи на Изура утиди, / 2

чи нъ Изуръ утиди, на Изура при мумити. / 2

Генувъ мамъ думъши: - Ъ бре, Гено, ти луд ли си, / 2

⁷³ Икова, Ив. С дъх на дюля и индрише, Варна, Колор Принт, 2001, с. 226-227.

⁷⁴ Икова, Ив. Помогни ми да тя възвися, Варна, Колор Принт, 2002, с. 56

новъ модъ дъ дукарвъш, новъ модъ, Ълъфрангъ! / 2

Хумористичната песен „Изтъкала'й Кировица“ е „извадена“, когато Гено Киров се завръща за кратко от София в Котел през първото десетилетие на XX в. Той носи бял панталон, разхождайки се по улиците на града, и така провокира навлизането на новата западноевропейска мода в селището, която котленци наричат „Ала франга“.

Варианти на песента се откриват в сборника „Народни песни от Тракия“ (Пр. 868), където тя е посочена като хороводна песен на Мъдрò хоро, и в сборника „От извора песен струи /автентични котленски народни песни/“, ч. I (Пр. 69-1), в който същата попада в Раздел „Мъдра ръченица“. Записът на напева в НПТ е от 1967 г., докато в ОИПС присъства само името на записалия и изпял песента известен народен певец от Котел - Гуди Гудев. Съдейки по творческата биография на певеца, според която той започва да прави записи в Радио София през 1934 г. и концертира активно до 1955 г., може да се предположи, че записът публикуван в сборника датира между 30-те и 50-те г. на XX-ти век. През 2009 г. информаторката Иванка Казакова, тогава на 74 г., изпявайки песента, я определя като песен „на седянка“, тоест в нейното съзнание тя вече е седенкарска.

Подобно преминаване от хороводния в седенкарския репертоар се наблюдава и при хумористичната песен „Гена аби тъче“ (Пр. № 18), в чийто текст е засегнат недостатък на главната героиня:

Пример № 18

♩ = 140

Ге - на а - би тъ - че, Ге - на а - би тъ - че,

а - би я - мур - лу - ци и тън - ки ша - я - ци я ци.

*Гена аби тъче, /2
аби, ямурлуци
и тънки шаяци. /2*

*Веднъж Гена тупне, / 2
три смокини лапне,
две ракийки цукне. / 2*

*Генините братя, / 2
те на Гена думат:*

*- Гено остави са
от туй пусту пити.*

Вариант на напева е публикуван в сборника НПТ (Пр. 615) и датира отново от 1967 г. Вероятно по данни на информатора, песента е поместена от съставителите в Раздел 1.3.1.2. „Песни на семейни обредни хора“ [Джиджев, 2013, с. 341]. В сборника ОИПС вариант на същата песен (Пр. 137-1) е определен от съставителите като хороводен напев. Отново изпята от информаторката Иванка Казакова, и тя бе определена от нея като седенкарска песен.

Вземайки предвид разбирането, посочено от Лозанка Пейчева, че „През годините концептуалните представи се превръщат в обществени структури и практики, които преработват и изменят селския музикален фолклор.“, то такъв тип жанрови трансформации на фолклорните песенни образци са съвсем естествен процес. [Пейчева, 2008, с. 79] Промените в начина на живот и отпадането на много от традиционните практики води до разпадане на строгата функционална принадлежност на народната песен, такава каквато е била до началото на XX-ти век. Както посочва и Светла Станилова: „Динамиката на живот налага приспособяването на фолклора към съвременната културна среда.“ [Станилова, 2022, с. 15] Личните ми наблюдения сочат, че към днешна дата котленската хумористична песен продължава да се изпълнява, макар и само на трапеза. Събирайки се около масата, котленци си припомнят миналото и му дават нов живот чрез разказите и песните.

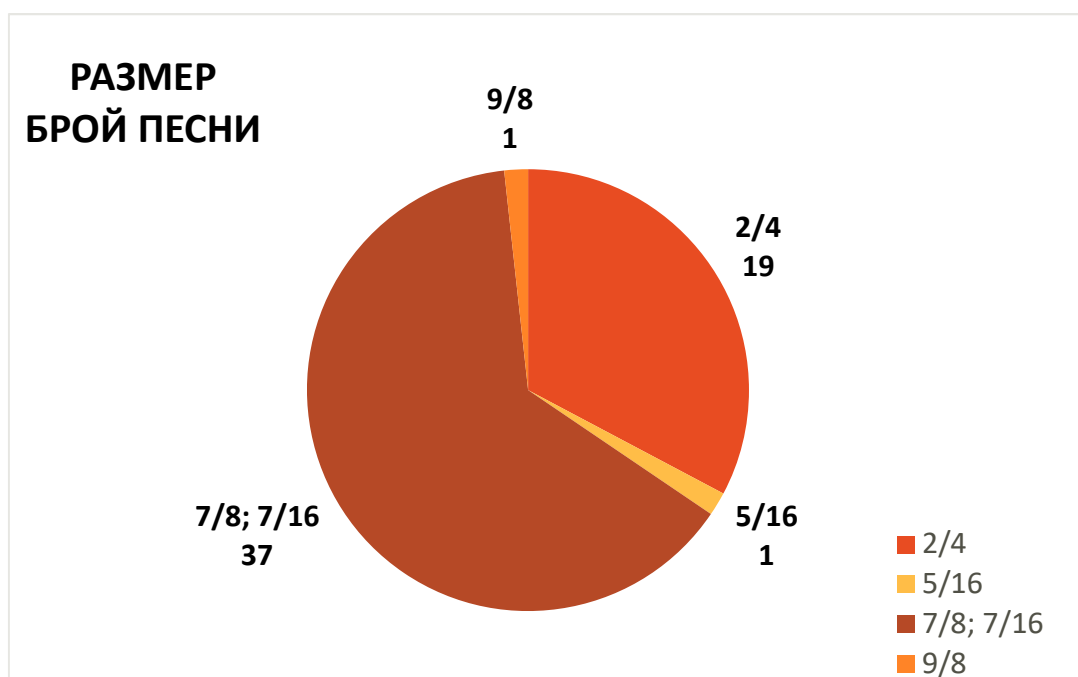
2.1.2. Метроритмична организация

Метроритмичният анализ на песенния материал в настоящото изследване е осъществен въз основа на класификацията на песните според техния метрум (Таблица № 1, р. „Приложение“) и тип метроритмично изграждане (Таблица № 2, р. „Приложение“).

Систематизацията на песните съобразно размера показва, че на първо място сред котленските хумористични народни песни се нарежда неравноделният седемвременен метрум с тривременна група в трети дял. Както се вижда от Диаграма № 2, 37 от напевите са

в размер 7/8 или 7/16, което се равнява на 64% от анализирания песенен материал. 19 песни или 33% са в простия двувременен метрум 2/4, само по един са примерите в неравноделните 5/16 с тривременна група във втори дял и 9/8 с тривременна група в четвърти дял.

Диаграма № 2

Превесът на 7/8 (7/16) с тривременна група в трети дял е пряко свързан с първоначално хороводната функционална принадлежност на напевите и респективно с най-разпространеното хоро в Котел - т. нар. „Мъдрò хоро“ или „Мъдра ръченица“. За много от информаторите, включително и за мен, като родена и израснала в Котел, „мъдрата ръченица“ се асоциира на първо място с котленската хумористична песен. Самото зазвучаване на умерения ръченичен ритъм на „мъдрò“-то мигновено предизвиква усмивка у всеки, който познава или е имал досег до хумористичните песни и историите в тях. Такава взаимовръзка отбелязва и Н. Кауфман в предговора на сборника с котленски народни песни „От извора песен струи“, ч. I (1993): „Ритъмът на „мъдрата ръченица“ в Котел е едва ли не символ на хумора“. [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 9]

Танцът „мъдрò“ хоро се отличава с умерено към бавно темпо на изпълнение, което според някои информатори се дължи на

„тежката“, „чорбаджийска“ игра. Други респонденти определят стъпките като „аристократични“ и „грациозни“. В съжденията си всички те изхождат от самочувствието, което котленци са притежавали поради специалния статут на селището по време на османското владичество и по един или друг начин са привнесли това себеусещане в танца. „Мъдрò“ хорото не е обвързано с определена обредна практика, а се е изпълнявало при различни ситуации – на мегдана, на сватба, дори по време на Великденските пости – „(...) да не й много друснато.“ [Джиджев, 2013, с. 476]

В ритмичния облик на хумористичните песни в размер 7/8 и 7/16 често се среща задържане с лигатура, изпяване на една сричка върху трите дяла на метрума, синкопи и акценти. Интересно е, че в изпълнението на песните се наблюдава както акцентиране върху тривременната група, така и специфично подчертаване на първото метрично време в първия дял на метрума. В песента „Кой тѣ, Ганке ле, научи?“ (Пр. № 19), публикувана под № 11 в Раздел „Приложение“, се срещат характерните задържания на нотните стойности във втори и трети дял или и в трите дяла на седемвременния метрум.

Пример № 19

♩ = 120

Кой тѣ, Ган - ке ле, на - у - чи
в'чер - ку - ва дѣ мѣ нас - тѣ - пиш?

Кой тѣ, Ганке ле, научи
в черкува дѣ мѣ настѣпиш?
- Либе ле, либе, Иване
мени мѣ буля научи,
буля ми хаджи Николицѣ.
Три пъти да тѣ настѣпя
в черкува пуд вянчилуту
дѣ ми съ слушѣ думѣтѣ,

думътъ и хурътътъ⁷⁵.

За разлика от други райони на страната, в които двувременният метрум е преобладаващ, сред котленските хумористични напеви той е на второ място по разпространение. Измежду 19-те песни в 2/4 отново преобладават хороводните образци, с изключение на примерите от събрания теренен материал, които са със седенкарска функция, посочена от информаторите. Пример за това е песента „Станка Понкина“ (Пр. № 20), определена като част от седенкарския репертоар от информаторката Иванка Казакова и публикувана под № 8 в Раздел „Приложение“.

Пример № 20

♩ = 120

Стан-ка Пон-ки - нъ си-дян - къ би - ре,
си-дян - къ би - ре ер - ге - ни ка - ни:
Я и - ла - ти бре на си - дян - къ - тъ,
ма - мъ шъ нъп - ра - ви два ди - ве - ни - къ
и шъ ви зъ - вий със ръ - въ - ни - къ.

Станка Понкинъ сидянкъ бире,
сидянкъ бире, ергени кани:
- Я, илати, бре, на сидянкътъ,
мамъ шъ нъправи два дивеникъ⁷⁶
и шъ ви зъвий със ръвъникъ.
Крак съ пудавъ пуд ръвъникъ⁷⁷,
дали й Станкинът или й Понкинът?

⁷⁵ Хурътъ – хуратà, хоратà – дума, приказка, вечерна размумка със съседи пред дома.

⁷⁶ Дивеник - царевично изделие, подобно на качамак.

⁷⁷ Равъник - губер, постелка.

Интересното по отношение на този напев е, че в сборника „От извора песен струи“, ч. I (1993) се откриват два варианта на същата песен – един в 2/4 и един 7/16, като и двата са определени като хороводни песни. Вариантът в 2/4 е от репертоара на котленския певец Гуди Гудев, със сходен текст и почти идентична мелодия като тази, изпята ми от Иванка Казакова. Напевът в 7/16 (ОИПС, ч. I, Пр. 138-3) е записан през 1950 г. от Димитър Долапчиев и определен като припявка на мъдрò хоро. Той е с подобен текст и със съвсем различна мелодия, както се вижда от Пример №: 21.

Пример № 21

♩ = 120

Стан - ка Пон - ки - на си - гян - ка би - ре,

си - гян - ка би - ре, ир - ге - ни ви - ка:

Различните мелодия и метрум на вариантите показват стремеж към оригиналност у котленци. Както посочва и Н. Кауфман, по-характерно в народнопесенната ни традиция е върху една мелодия да се пеят повече на брой текстове: „Обикновено в народната практика е известно ползуването на стара мелодия, върху която да гради новия текст.“ [Гайтанджиева, Кауфман, 1993, с. 7] Сред котленските хумористични песни се среща и такъв тип вариантност, за които са дадени примери по-нататък в изложението.

Единствената песен в размер 9/8 с тривременна група в четвърти дял (Пр. № 22) е сред анализирания материал от сборника ОИПС, ч. I (131-2). Тя спада към специфичната група „нефелити“ котленски хумористични песни, тъй като в текста ѝ по иносказателен начин е разказано за непристойното поведение на две моми. Словесната картина на напева е препратка към разпространената в миналото на града практика да се вади брънката от мандалото и да се намазва с катран входната врата на обезчестените преди брака моми. Тази нравствено обусловена традиция е била символ на строгия морал на котленци. Без значение коя е момата, ако е „кривнала“ от правия път,

чрез тази практика постъпката ѝ е ставала достояние на цялото селище като назидание за останалите. Вероятно напевът е от последните съчинени „нефелити“ песни, тъй като прави впечатление, че записът е от 1989 г., а текстът подсказва сравнително по-ново време.

Пример № 22

♩ = 224

Ед - на мо - ма хас - куф - ка, гръ - деш - къ - тъ дас - къл - къ,
 тя съ мно - гу сме - я - ши н'гръ- деш- ки - те ю - на - ци,

Една мома хаскуфка,
 гръдешкътъ даскълкъ,
 тя съ многу смеяши,
 нъ гръдешките юнаци,
 чи худили с кълпаци,
 с пудсукъни мустаци.
 Една сутрин стъналь
 брънкътъ извадина,
 проткътъ намазъна.

Маринътъ хъзйайкъ
 тя нъ Мара думъши:
 - Туй е, Маро, зъ теби,
 и зъ нашъ Цвитанъ.
 Вий съ многу смеяхти
 нъ гръдешки юнаци,
 чи худили с кълпаци,
 с пудсукъни мустаци.

Пяла: Тошка Маркова - Бъчварова, гр. Котел, 63 г. Записал: Николай Кауфман, 1989 г.

Анализът на метроритмичното изграждане на котленските хумористични напеви показва разнообразна и сравнително сложна ритмична картина. Сред песните преобладава хетерохронният⁷⁸ метроритмичен строеж, т.е. изграждане на мелодията посредством различни нотни стойности. Поглед към Диаграма № 3 е достатъчен, за да се види, че 54 от общо 58-те анализирани примера са с такъв тип строеж, което се равнява на 93%. До голяма степен хетерохронията е резултат от вторичния тип ритмообразуване на народните песни,

⁷⁸ Понятията „изохрония“, „частична изохрония“ и „хетерохрония“ са въведени и изяснени от Стоян Джуджев. Вж. Джуджев, Ст. Теория на Българската народна музика. Том IV. София, ДИ „Наука и изкуство“, 1961, с. 175-183.

при който субординационната зависимост текст-мелодия отстъпва на относително самостоятелно развиващата се мелодия.

Диаграма № 3

Определян от Тодор Джиджев като „(...) най-значителният етап от еволюцията на ритъма на народната песен“, вторичният тип ритмообразуване е характерен за много от котленските хумористични напеви. [Джиджев, 1973, с. 56] Това се изразява чрез вече посоченото многообразие от ритмични фигури, задържания и акценти, които се срещат в песните. От друга страна вторичният тип ритмообразуване и хетерохронията са пряко свързани с неравноделните метруми, заради хемиолно (наполовина) удължените дялове, които посочените размери съдържат в ритмичната си структура. В този смисъл, върху хетерохронния строеж на котленските хумористични народни песни влияние оказва и преобладаващият сред образците неравноделен метрум 7/8 с хемиолно удължение (тривременна група) в трети дял.

В ритмичния облик на хороводната песен „Чи стана Бижо Иванов“, (Пр. № 23), от пръв поглед се забелязват разнообразните ритмични фигури. Освен наличието на нотните стойности четвъртина, осмина, осмина с точка, шестнадесетина и тридесетивторина, много от тях са свързани чрез лигатура, тоест - изпяват се на една сричка.

Пример № 23

$\text{♩} = 120$

Чи ста - на Би - жу И - ва - нов, нов,
от - ря - за ат - лаз за хус - танъ хус - танъ,

Чи стана Бижо Иванов, / 2
отряза атлаз за хустанъ, / 2
зилен гюмрюсюк⁷⁹ за илекъ / 2
и сиво сукно за късò, / 2
напълни кърпа с лимони, / 2
лимони и портакали, / 2
зилено цъкло⁸⁰ с ливанто⁸¹, / 2
чи у Златкини отиди, / 2
у Златкини Рангювчина.
Бижовца дума на Радка: / 2
- Къде е, Радке, баща ти? / 2
Радка мами си думаше: / 2
- Мамо ле, миличка мамо, / 2
като мъ питаши дъ кажа - / 2
отряза атлаз за хустанъ, / 2
зилен гюмрюсюк за илекъ / 2

и сиво сукно за късò, / 2
напълни цъкло с ливанто, / 2
че у Златкини утиди. / 2
Чи стана млада Бижовица, / 2
чи си гятето укъпа, / 2
с пръстильката се наметна / 2
и са с ръженът пудпира, / 2
чи у Златкини утиди, / 2
у Златкини Рангювчина, / 2
чи на протката пухлопа, / 2
а че на Бижа думаше: / 2
- Бижо лъо, дърто мъгаре, / 2
що щещи, Бижо лъо, тукана?
Ни тъ лий срам, Бижо лъо, / 2
кату си чияк уженин, / 2
уженин чияк със гяца! / 2

Пял: Петър Веков Генов, 65 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр. Котел, 1954 г.

Песента е публикувана в сборника „От извора песен струи“, ч. I (1993), Пр. 86-1, а в текста ѝ се разказва за същия Бижо Иванов Бижов, роден през 1873 г., герой и в напева „В суха Глогова хоро не става“ (вж стр. 61). Според данните от стария регистър и сведенията, посочени от Иванка Икова той е имал 5 деца – три момчета и две момичета, по-голямата от които е спомената в текста на песента – Радка. Икова

⁷⁹ Гюмрюсюк – гюмрюсук – вид по-плътен копринен плат.

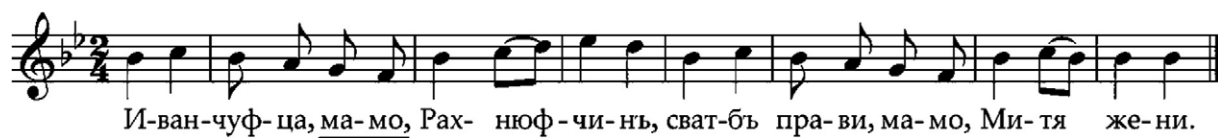
⁸⁰ Цъкло – шише, бутилка.

⁸¹ Ливанто – одеколон, парфюм.

разказва, че опитът за забегка на Бижо е свързан с особеното положение на съпругата му, която по това време била лехуса⁸² с най-малкото им дете⁸³. Това е един от малкото примери сред котленските хумористични образци, в които са постигнати варианти чрез изпяване на различни текстове върху една и съща мелодия. Мелодичната и метроритмична картина в „Чи стана Бижо Иванов“ изключително много напомнят на друг напев – „Рада комина набива“ (вж. Пр. № 6, Р., „Приложение“). Интересно е, че в текста на песента героят, който държи стълбата на Рада също се казва Бижо, но не се откриват сведения, че се касае за личността на Бижо Иванов Бижев.

Едва три от котленските хумористични народни песни се характеризират с частично изохронен строеж, т.е. наличие на две нотни стойности в изграждането на мелодията. Една от тях е хороводната песен „Иванчувца сватба прави“ (Пр. № 24) в размер 2/4, публикувана в ОИПС, ч. I (Пр. 106-1). Песента е из репертоара на друг именит котленски народен певец – Жечо Долчинков, записана от Георги Бояджиев. В този конкретен случай изохронията на мелодията е нарушена от наличието на двусричната вметка „мамо“ в средата осмосричния стих. Това води до разделянето на двете четвъртини на четири осмини във втори и шести такт на песента, и така от изохронен метроритмичният строеж преминава в частично изохронен. Текстът на песента е изключително колоритен, героите са описани с характерния за котленци хумор, а епитетите, прибавените към имената им, допълват образите им по особено ярък начин.

Пример № 24

Иванчувца, мамо, Рахнюфчинъ,
сватбъ прави, мамо, Митя жени.
Митя жени, хълусийът⁸⁴,

хълусийът, будълатъ.
Булкъ земъ, катяричкъ.
Ни пувикъ кумшиити,

⁸² Лехуса - родилка до 40-тия ден след раждането.

⁸³ Икова, Ив. Насаме със стария регистър, Съзвездие от ярки личности, Варна, Колор Принт, 2003, с. 70

⁸⁴ Хълусийът – от халосан – отнесен, смахнат, не в ред човек.

най пувикъ лакумити,
лакумити, пиенити,
чърнъ Къна, лакумътъ,
пъстрѣ Съба пиянътъ,
хрумъ⁸⁵ Керъ Христуфчинъ,
чапкън⁸⁶ Бойкъ Станчуфчинъ,
кючук⁸⁷ Пенкъ Нейчуфчинъ,
хъйлаз⁸⁸ Дочкъ Гергюфчинъ...

Напили съ й Иванчуфцъ,
тъ й паднълъ от стълбътъ.
Тъ си счуни дватъ кракъ,
дватъ кракъ и рѣкътъ.
Глух Иванчу в кѣтът сяги⁸⁹,
в кѣтът сяги, трици въри,
дъ нѣлагъ дватъ кракъ,
дватъ кракъ и рѣкътъ.

Пял: Жечо Долчинков, гр. Котел. Записал: Димитър Долапчиев

Един единствен е примерът за изцяло изохронна мелодия сред изследваните котленски хумористични напеви и това е песента „Надума съ бяла Рада“ (Пример № 25), също поместена в сборника ОИПС, ч. I (Пр. 119-2). Тя е хороводна, в размер 2/4, записана от Георги Бояджиев през 1937 г.

Пример № 25

Надумъ съ бяла Радъ
дъ пристани нъ Иванъ,
нъ Иванъ, нъ чубанъ.
Де ги зачу стар ми стариц,
стар ми стариц, стар мъгариц,
чи утиди у Радици
пусрик ноци, в пулуноци,
чи пухлопъ нъ проткътъ,

и засвири с медян кѣвал.
Кѣту свири, кѣвал дума:
- Излез, излез, бяла Радъ,
излез, излез, пристѣни ми!
Излязълъ и бяла Радъ,
излязълъ и, пристаналъ.
Вървели съ, що вървели,
грейнълъ'й мисичинкътъ,

⁸⁵ Хрума – куца.

⁸⁶ Чапкън – луд, немирен, развратник (от тур.)

⁸⁷ Кючук – малък (от тур.)

⁸⁸ Хъйлаз – хайлаз – безделник, мързеливец, лентяй.

⁸⁹ Сяги – стои.

лъсналъ съ'й гула глъвъ,
гула глъвъ, бяла бръда.
Рада дяда прудумалъ:
- Пустой, дядо, пучакъй мъ!
Забравих си жълти чехли,
забравих ги дъ ги зъмна.
Дяду Ради утгуваря:

- Ас си имъм жълти чехли,
жълти чехли се сърмяни.
Мари Радо, бяла Радо,
дяду ни е в гура расъл,
в гура расъл, травъ, пасъл.
Ъми'й дяду в селу расъл,
в селу расъл, муми пасъл.

Пял: Петър Кръстев, 42 г., гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев, 1937 г.

Първоначалният поглед към ритмичната структура на мелодията показва, че тя е изградена от четвъртини и осмини. Вглеждайки се по-внимателно в тонсричките⁹⁰ прави впечатление, че навсякъде двойките осмини са свързани с лигатура. Това означава, че те се изпълняват на една сричка равна на четвъртина или ритмичната структура песента е изградена от еднакви тонсрички, т.е. има изохронен строеж.

2.1.3. Стихосложение

Анализът на стихосложението на котленските хумористични напеви е направен съобразно теорията за силабическия характер на стиховете в българската народна поезия⁹¹. Нейният базис гласи, че всеки стих на народната песен се състои от еднакъв брой срички, а класификацията на стиховия размер се осъществява според техния брой – ако са седем, стихът е седмосричник, при осем – осмосричник и т.н. Разпределението на анализирания песенен материал според вида на стиха е осъществено в Таблица № 3 в Раздел „Приложение“.

Сред котленските хумористични народни песни се наблюдава голямо разнообразие по отношение на стиховия строеж на поетичния текст. Това се вижда както от Таблица № 3 (р. „Приложение“), така и от Диаграма № 4 – срещат се от седмосричник до комбиниран и хетерометричен стих.

⁹⁰ Терминът „тонсричка“ е понятие, което обединява тонът и сричката в едно. Вж. Джиджев, Т. Проблеми на метроритъма и структурата на песенния фолклор. София, БАН, 1981, с. 91-92.

⁹¹ Янакиев, М. Българско стихознание. София, Наука и изкуство, 1960, с. 127-138.

Диаграма № 4

Въпреки това най-голямо приложение намира осмосричният стих с разпределение на сричките /5+3/; /3+5/ - 52% или 30 от общо 58-те анализирани песни се характеризират с този стихов размер. Това не е необичайна тенденция, тъй като осмосричникът /5+3/ е широко разпространен във всички райони и жанрове в страната. В напевите преобладават стихове без декоративни разширения, но се срещат и примери с вметка (вставка) – декоративно образуване до пет срички, което се повтаря многократно в текста.⁹² Само в една от анализирани котленски хумористични песни се среща повтарящ се допълнителен текст с повече от пет срички, т.е. припев или рефрен.⁹³

Вметките най-често са двусрични и разположени в края на стиха, което представено по схематичен начин изглежда по следния начин: /5+3+2/. Интересна в това отношение е песента „Шейтано Куцеричина“ (№ 15 в р. „Приложение“), която е част от репертоара на изпълнителя на котленски народни песни Иван Кремев⁹⁴. В напева

⁹² Джуджев, Ст. Теория на българската народна музика. Т. III. Морфология и прозодия. София, Наука и изкуство, 1956, с. 82-84.

⁹³ Пак там.

⁹⁴ Песента е дешифрирана от запис на Иван Кремев, достъпен в платформата Youtube - Шейтано Куцеричина - https://www.youtube.com/watch?v=KFklnY_9jV8 (15.08.2023)

(Пр. № 26) вметката се появява в първите два стиха и липсва в третия, след което отново е налице в четвърти и пети, а в шести отсъства, като тази последователност продължава до края на текста:

Пример № 26

$\text{♩} = 140$

Шей- та - но Ку-ца-ри - чи-на, мър-и, де към гу -

-ра-та о - ти-ваш, мър-и, из кот - лен - ски-те бал - ка - ни?

Шейтано Куцаричина, мър-и,
 де към гурата отиваш, мър-и,
 из котлянските балкани?
 Из котлянските буази, мър-и,
 със медвянските иргени, мър-и,
 със медвенските игрени.
 Щу бе⁹⁵ за мома Юрдана, мър-и,
 щу бе за чудо гулямо, мър-и,
 щу бе за чудо гулямо.

Не остана ирген в селото, мър-и,
 да го Юрдана ни люби, мър-и,
 да го Юрдана ни люби.
 И Бужил доди от Сливян, мър-и,
 и Бужил доди от Сливян, мър-и,
 негу Юрдана залюби.
 Негу Юрдана залюби, мър-и,
 и пу диря му утиди, мър-и,
 и пу диря му утиди.

Аналогичен вариант на разширен с вметка осмосричник се наблюдава в песента „Радка на порти стоеше“ от сборника ОИПС, ч. I (Пр. 78-1), в която дори се явяват три разновидности на разширен осмосричник. Само в първия стих на първи куплет се явява разширен осмосричник от типа 5+4+3, което може би се е наложило, за да не се загуби смисъла на текста. По-нататък в текста първият стих е от типа 3+4+5. Всеки трети стих от куплетите представлява разширен осмосричник от типа 5+3+3, а всеки втори и четвърти стих от песента е осмосричник от типа 5+3. Песента (Пр. № 27) е част от т. нар. котленски „нефелити“ песни, което ясно личи от алегорията в края на текста. Записана е от котленския народен певец Гуди Гудев.

⁹⁵ Щу бе? – Каква е?

Пример № 27

Радкъ нъ порти, къжи-речи, стуеши,/ 2
ут долу иди Ъндрея.

- Добър ти вечер, Радки ле, и-ха-ха!

- Дал ти бог дубро, Ъндрей!

Ъндрея, къжи-речи, Минин Стамувът,/ 2

ни ли и сръмута, Ъндрейъ,

майка ти в гуръ дъ ходи, и-ха-ха,

тъ пък ти дъ ѝ пиемъш!..

- То ние, къжи-речи, Радке, сръмута/ 2

майка ми в гуръ дъ ходи,

майка ми в гуръ дъ ходи, и-ха-ха,

тъ пък аз дъ ѝ пиемъм...

Ъ най и, къжи-речи, Радке, сръмута/ 2

в Буазът⁹⁶ сливи дъ кръдеш,

в Буазът сливи дъ кръдеш, и-ха-ха,

и дъ тъ фани пъдарят!

Ъ пък ти, къжи-речи, дъ му съ молиш:

„Пусни мъ, бакъо, Николъ,

Аз шъ ти, бакъо, хърижъ, и-ха-ха,

три върви жълти жълтици,

и шъ ти, къжи-речи, бакъо, хърижъ/ 2

гълъбът, къчулатийът,

дету гу слънци ни виждъ, и-ха-ха,

дету гу вятър ни веи!

⁹⁶ Боазът - равнина в подстъпите на местността "Вида", издигаща се над Котленския проход.

13 на брой са песните, чиито стихове са осмосричници от типа 4+4. Един от напевите, в които основният стих е разширен от вметка, е песента „Гочу хлопна на протката“, поместен под № 3 в Раздел „Приложение“. В този случай вметката е петсрична, т.е. с максимален брой срички, и е ситуирана в края на стиха – 4+4+5:

Пример № 28

♩ = 120

Го - чу хлоп - нъ нъ прот - къ - тъ, хай - де, мо - ри, де,
Сту - ян - къ пъ - ди кот - къ - тъ, хай - де, мо - ри, де.

*Гочу хлопнъ нъ проткътъ, хайде, мори, де,
Стуянкъ пъди коткътъ, хайде, мори, де,
- Прус, пущино приз къщята,
дету извлечи суджукъ!
Щях дъ густя бакя ти Гочъ,
Гочъ Стуянув даскалъ,
белият и розувият.*

Интересна е историята на тази песен, в чийто хумористичен текст се разказва случка за учителя Гочо Кандиларов и неговата любима. Бащата на Гочо бил кандилар в една от църквите в Котел, от там идва и фамилията – Кандиларови. Георги Кандиларов е роден през 1851 г. в Котел.⁹⁷ Учи и става учител първоначално в родния си град. Наред с това, името му се свързва с широка обществена, духовна и културна дейност в страната и извън пределите ѝ. Освен че е един от първите читалищни дейци, той участва и в първата театрална постановка в Котел – „Многострадална Геновева“. По-късно учи в чужбина – духовно училище в Одеса, Киевска духовна академия, известно време е секретар на българската екзархия в Цариград. От 1883 г. е директор на българското мъжко училище в Солун, което по негова инициатива от четирикласно училище се превръща в първата

⁹⁷ Икова, Ив. Съзвездие от ярки личности. Варна, Колор Принт, 2003, с. 77-79.

българска мъжка гимназия. Учителства в Битолско, Скопско, директор е на духовното училище във Велико Търново. Както става ясно, когато става въпрос за хумор и насмешка, творческата изобретателност на котленци не подминава никого. Напротив - Георги Кандиларов е герой в няколко котленски хумористични песни. Имайки предвид биографичните му данни, песента „Гочу хлопна на протката“ най-вероятно датира от 70-те години на миналия век.

От приложената Диаграма № 4 се вижда, че девет на брой са напевите с десетосрични стихове от типа 5+5. Сред тях липсват образци, разширени от вметка или рефрен. Песента „Макар съм черен и грозен“ (№ 7, р. „Приложение“) е типичен пример за десетосричник с разпределение на сричките 5+5:

Пример № 29

*Макар съм черен, черен и грозен,
ала съм, кардаш⁹⁸, ихтибарлия⁹⁹.
Сиги да рика, шъ съ уженя
и шъ си зъмна мума с килипър¹⁰⁰.*

В текста на песента главният герой Георги Симеонов осмива външния си вид, но въпреки това говори за себе си с характерните за котленци увереност и достойнство. Напевът ми бе изпят от информаторката Иванка Казакова, която разказва, че песента се пее и до днес в разгара на веселбата на различни роднински и приятелски сбирки. Личните ми впечатления и спомените ми от такъв тип

⁹⁸ Кардаш – близък другар, приятел (букв. пр. от тур. – *брат*).

⁹⁹ Ихтибарлия – от Ихтибар (тур.) – почит, уважение, ползва се с почит и уважение.

¹⁰⁰ Килипър - Келепър – печалба, получена без труд; нещо, получено даром (от тур.)

събирания също включват тази и още няколко хумористични песни, които обикновено предшестват т. нар. „нефелити“ песни, запявани от мъжете не след дълго.

Сред текстовете на 58-те анализирани от мен котленски хумористични песни не се среща другата разновидност на десетосричния стих - 4+6, а едва две на брой са песните с дванадесетосричен стих.

Единственият пример сред анализираните образци, който е разширен от рефрен, е с рядко срещания единадесетосричен стихов размер. Това е песента „И хубави има, и по-хубави“ (Пр. № 30), която е от репертоара на известния котленски певец Гуди Гудев, записана от самия него и публикувана в сборника ОИПС, ч. I (Пр. 69-2). Въпреки че имената на героите в текста на песента са различни, всички те се състоят от по 5 срички. В този смисъл смяната на имената не нарушава структурата на рефрена, който е дори по-дълъг от основния стих и се състои от 16 срички: /6+5+7+9/.

Пример № 30

И ху-бъ-ви и - мъ, и по-ху - бъ - ви, къ - ту Пе-тър
и нъ-пе-ти и - мъ, и по-нъ - пе - ти -

Пън - га - къ де и - мъ, де не - мъ, пак не - мъ!

И хубави имъ, и по-хубави,
и нъпети имъ, и по-нъпети -
къту Петър Пънгакъ де имъ,
де немъ, пак немъ! /2/
И по-мазни имъ, и ниупрани,
и кирливи имъ, и по-кирливи –
къту Пенкъ Манджъкят де имъ,
де немъ, пак немъ! /2/

И грапави имъ, и по-грапъви,
грузутилъ имъ, по-грузутилъ –
къту Бянкъ Маргърят де имъ,
де немъ, пак немъ! /2/
Ръбутливи имъ, по-ръбутливи,
и бъчвари имъ, и чикърджии –
къту Мърин Дракътъ де имъ,
де немъ, пак немъ! /2/

Пял и записал: Гуди Гудев, гр. Котел

В текста на напева котленци по неповторим начин осмиват недостатъците на някои от своите съграждани. Прави впечатление, че в песента героите се споменават и с техните прякори или парамони¹⁰¹, както ги наричат в Котел. Парамонджийството е много характерна и отличителна черта за котленци – съчиняването на прякори е било много широко разпространено сред местните в миналото, а в много случаи прякорът се е предавал по наследство. И до ден днешен много котленци носят прякорите, които са им били измислени или са наследили от бащите и дядовците си.

След направения анализ на стихосложението на поетичните текстове на разглежданите образци, би могло да се обобщи, че най-голям брой сред котленските хумористични песни са примерите с осмосричен стих 5+3, след тях са осмосричните с разпределение на сричките 4+4, на трето място са десетосричните /5+5/, след което са дванадесетосричните стихове /6+6/. Последни по разпространение и представени само от по един пример сред анализирания материал са седмосричните, единадесетосричните, комбинираните и хетерометричните стихове.

2.1.4. Структура и форма

Настоящият раздел е фокусиран върху особеностите при формообразуването и структурното изграждане на котленските хумористични напеви. Анализът на песенния материал включва формообразуващите принципи, под чието влияние е организирана песента, големината на стихомелодичната строфа¹⁰² и типовете структури сред образците. Хумористичните напеви са разпределени според тяхната стихомелодична строфа, формообразуващи принципи и структура в Таблица № 3, в Раздел „Приложение“.

Кратката форма на автентичната народна песен по презумпция не предполага радикални трансформации и съществено противопоставяне на теми и образи, каквото би могло да се

¹⁰¹ Парамон – прякор. Думата е с гръцки произход - „παράνομι“ („παρά“ - „вместо“ и „νόμος“ - „име“).

¹⁰² С термина „стихомелодична строфа“ в настоящото изследване се обозначава връзката между стиха и мелодията в структурен аспект.

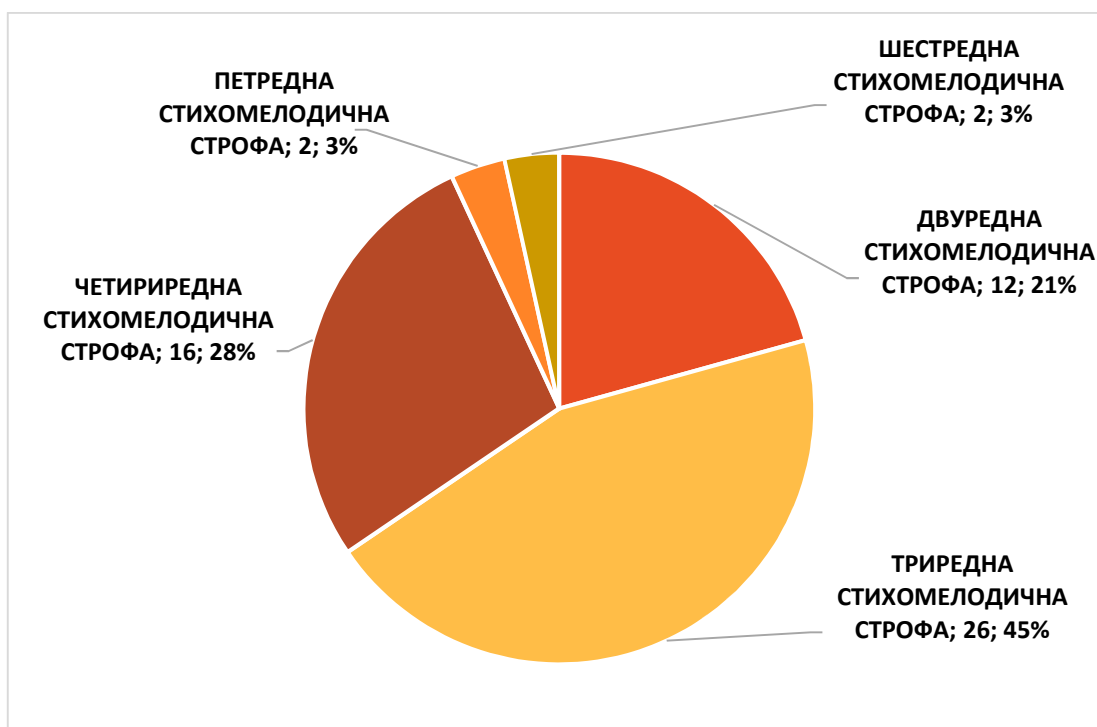
осъществи в една крупна музикална форма. Подобно становище е изразено и от Евгени Шевкенов: „Без да разглеждаме продължителността като определяща мярка за наличието на интензивни процеси, трябва да приемем, че краткостта на едно изложение обективно стеснява възможностите за протичане на съществени, турбулентни конфликти.“ [Шевкенов, 2021, с. 123] Анализът на песенната форма на котленските хумористични напеви показва, че при на изграждането ѝ най-често са застъпени принципът на повторение – буквално и видоизменено, както и на контраст от произведен тип.¹⁰³

Според Георги Шамлиев „Мелодията е основен формообразуващ фактор, разделяйки музикалното произведение на инструментални колена. Тя е и основен двигател, носител на тематичния материал.“ [Шамлиев, 2022, с. 222] Това разбиране, макар и отнасящо се до инструменталната фолклорна музика, е напълно релевантно към формообразуването в българската народна песен. Определянето на големината на стихомелодичната строфа на песенните образци се осъществява главно според каденцирането на мелодията и началото на нейното повторение върху нов текст. Ако мелодията каденцира в рамките на един стих, то стихомелодичната строфа е едноредна, ако е разгърната върху два стиха – стихомелодичната строфа е двуредна и т.н.

В анализирания песенен материал се срещат от двуредна до шестредна стихомелодична строфа. От Диаграма № 5 ясно се вижда, че най-много са котленските хумористични народни песни с триредна стихомелодична строфа – 26 на брой или 45%.

¹⁰³ В музикалната теория принципът на произведен контраст се свързва със противопоставяне на музикално-тематичен материал, при което „темите произлизат една от друга.“ [Стоянов, 1988, с. 81] В този смисъл, в настоящото изследване е използвано понятието „контраст от произведен тип“, за да се обозначи наличието на съпоставяне в изграждането на формата на песента.

Диаграма № 5

Голяма част от триредните образци са изградени чрез видоизменено повторение на втория стихомелодичен ред. Най-често срещани са примерите като песента „Драгинко ле, Панайоте“ (№ 9, р. „Приложение“), в които видоизмененото повторение се явява при каденциране на мелодията:

Пример № 31

♩ = 140

Дра - гин - ку ле, Па - на - йо - те,
 що тъй си мъ - ка - хъ - рен, хъ рен?

Драгинку ле, Панайоте,
 що тъй си мъдър¹⁰⁴, кахърен? /2
 Зъ мума ли съ къхъриш?
 Твоята й мума гутовъ,

Кръстинкъ Енакюфчинъ,
 башът муматъ във селу,
 чъпкънъ нъкрай силоту.
 - Нецъ йъ бульо, ницъ йъ,

¹⁰⁴ Мъдър – умислен.

Кръстинкъ и гулям пюсюрин¹⁰⁵./2
 Илекъ ъку и притупиш,
 илекъ и рѣчѣникъ -
 пет оки маслу шѣ пуснѣт.

Дѣ ги нѣ Йорги занисеш,
 нѣ Йорги, Йорги Кѣсяка,
 дѣ прави Йорги милинки.
 Дѣ прави топли милинки./3

Тази песен ми бе изпята през януари, 2001 г. от Дечо Крёмов, брат на известния котленски певец Иван Крёмов, в чийто репертоар напевът също присъства. Бай Дечо беше много изявен певец и познавач на котленската народна песен. Той ми разказа, че тази песен е „извадена“ по повод нежеланието на главния герой Панайот да се ожени за главната героиня Кръстинкъ Енакюфчинъ, като от текста ясно личи и каква е причината за това.

Още една песен с подобен текст е „Како льо, Въло“ (ОИПС, ч. I, Пр. 75-2), но в този случай нежеланието за женитба идва от страна на момата. В този пример (№ 32) ясно личи пътят от двуредна към триредна стихомелодична строфа, посредством изпяването на нов текст върху същата мелодия или буквално повторение на мелодията от втория стихомелодичен ред:

Пример № 32

Ка - ко льо Въ - ло, къ - чу - ло,
 ти - къ - чу - ла - тѣ ку - кош - ко,
 ти - при - бръ - де - нѣ ми - сир - ко!

- Каку льо Въло, къчуло,
 ти - къчулатъ кукошко,
 ти - прибрѣденъ мисирко!
 Зѣщо ни зѣмниш Тодура?

- Димитре, вярнѣ кумишию,
 ни щѣ, гу, ни щѣ, Димитре!
 Тодур ми нѣ лой мириши,
 нѣ лой Тодур, нѣ салханъ¹⁰⁶,
 нѣ привѣренъ създѣрмѣ!..

Пяла: Бона Въжарова, гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев

¹⁰⁵ Пюсюр - писюр, писюрин – мръсен, нечистоплѣтен.

¹⁰⁶ Салханъ – салхана – кланица.

По интересен начин е изградена триредната стихомелодична строфа в песента „Надума съ бяла Радъ“ (ОИПС, ч. I, Пр. 119-2). Както се вижда, мелодията на третия стихомелодичен ред, който започва от 9-ти такт, представлява комбинация от вторите два такта на първия и първите два такта на втория стихомелодичен ред. Разлика се наблюдава единствено в текста и в повторението на тона „ре“ в каденцата на мелодията, с което се цели затвърждаване на тона-финалис.

Пример № 33

Надумъ съ бяла Радъ
 дъ пристани нъ Иванъ,
 нъ Иванъ, нъ чубанъ.
 Де ги зачу стар ми стариц,
 стар ми стариц, стар мъгариц,
 чи утиди у Радини
 пусрик ноци, в пулуноци,
 чи пухлопъ нъ проткътъ,
 и засвири с медян къвал.
 Къту свири, къвал дума:
 - Излез, излез, бяла Радо,
 излез, излез, пристъни ми!
 Излязлъ и бяла Рада,
 излязлъ и, пристаналъ.
 Вървели съ, що вървели,

Грейнълъ'й мисичинкътъ,
 лъсналъ съ'й гула глѣвъ,
 гула глѣвъ, бяла бръда.
 Рада дяда прудумалъ:
 - Пустой, дядо, пучакъй мъ!
 Забравих си жълти чехли,
 забравих ги дъ ги зъмна.
 Дяду Ради утгуваря:
 - Ас си имъм жълти чехли,
 жълти чехли се сърмяни.
 Мари Радо, бяла Радо,
 дяду ни е в гура расъл,
 в гура расъл, травъ, пасъл.
 Ъми'й дяду в селу расъл,
 в селу расъл, муми пасъл.

Пял: Петър Кръстев, 42 г., гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев, 1937 г.

На второ място по разпространение сред котленските хумористични народни песни е четириредната стихомелодична

строфа. 16 от напевите са изградени върху четири реда, което се равнява на 28%. Този тип стихомелодична строфа се е получила по няколко начина, които могат да се демонстрират с примери от анализирания песенен материал.

В песента „Нанка Търпанка“ (Пр. № 34), поместена под № 10 в Раздел „Приложение“, четвъртият стихомелодичен ред (вж. такт № 13) представлява видоизменено повторение на втория (вж. такт № 5). Промяната се изразява единствено в появата на нов текст, върху който се изпява мелодията на втория стихомелодичен ред, за да се постигне завършеност на формата. Буквената схема на песента може да се представи по следния начин – а б а1 б1¹⁰⁷. Главна героиня в песента е сестрата на Георги Стойков Раковски - Нанка Раковска - Търпанка. Родена през 1823 г. в Котел, със своята смелост, независимост и борбеност, тя е оставила светла диря в историята на селището.

Пример № 34

♩ = 140

Срещна ма Нан-ка Тър - пан - ка в'тър па - ну -
 -ва - та у - ли - ца, ре-чи ми Нан-ка, пуд - ре -
 -чи: -Пит - ра - ки, ха-джи Ни - ко - лув.

Срещна ма Нанка Търпанка
 В'Търпанувата уличъ
 Речи ми Нанка, пудречи:
 Питраки, хаджи Николув. /2
 Имам нуво да ти кажъ:

- Печу дигеня изнеси / 2
 шикерят и смукинити,
 хайверят и маслините,
 дъ храни Къна Дончувъ

¹⁰⁷ Поради малкия мащаб на формата на народната песен, в настоящия текст схематичното представяне на частите, които я изграждат е осъществено посредством малки букви. Изписването им на кирилица е обусловено от факта, че обектът на изследване е котленската хумористична народна песен, която е преди всичко част от българския песенен фолклор.

Многобройни са историите за Нанка Търпанка, които и до днес се разказват в Котел. Една от тях, описана в статия на Иванка Икова¹⁰⁸, гласи, че докато Г. С. Раковски се е криел в Котленския балкан, сестра му, Нанка, му е носела храна и дрехи. Ако по пътя срещнала преследвачите на брат си, тя се събличала по риза и започвала да пее и да вика, за да си помислят, че има психически проблем и да я оставят да си върви. Друга случка, за която има „извадена“ и песен, разказва как на празника Преображение Господне през 1860 г. тя напада гръцкия свещеник Костадин в църквата. По време на службата той е четял Светото Писание на гръцки език, което се е считало от котленци за неуважение към българския език, но само Нанка Раковска се е осмелила да реагира. В резултат на тази ѝ постъпка я изпращат на съд в Сливен.¹⁰⁹ За съжаление не успях да издиря мелодията на тази паметна песен:

*„Скара се Нанка със попа,
Със попа – поп Костадина,
На Свето Преображение,
Че му брадата изскуба,
Пък кандиларя халоса.
Аферим, Нанке Стойкова,
Машалла, Нанке Търпанке...”* [Таскова, 2003, с 41]

В напева „Рада комина набива¹¹⁰“ (Пр. № 6, р. „Приложение“) вторият и четвъртият стихомелодични редове са се получили чрез видоизменено повторение на първия и третия. Този тип изграждане на четиредната стихомелодична строфа също е често срещан сред котленските хумористични народни песни. Буквената схема на песента (Пр. № 35) е следната – а а1 б б1. Песента е част от котленските „нефелити“ песни и често се запява с удоволствие от котленци на трапеза и до днес. В текста по завоалиран начин се изразява „мерака“ на главния герой Бижо към главната героиня Рада.

¹⁰⁸ Икова, Ив. Съзвездие от ярки личности. Варна, Колор Принт, 2003, с. 150.

¹⁰⁹ Таскова, В. Котленката през вековете. Котел – град на великани. Стара Загора, ИК „Кота“, 2003, с. 40-41.

¹¹⁰ Набива – боядисва.

Пример № 35

$\text{♩} = 120$

Ра-да ко-ми-ня на-би-ва, ва.

Би-жо и стъл-ба дър-же-ши
и все на го-ре гле-да-ше.

Рада комина набива, / 2

Бижо и стълба държеши

и все нагоре гледаше:

- Радомъ, Радомъ Калмучке / 2

много ти ѝ черен куминя,

ала ти ѝ бяла баджата¹¹¹.

Ако и нашът кът вашът / 2

все пуд куминя шъ сидя

и все нагоре шъ гледам.

12 на брой или 21% от анализираниот котленски хумористични народни песни са с двуредна стихомелодична строфа. Този малък брой, респективно процент, на двуредните образци, говори за разширената и развита форма на напевите. Част от двуредните напеви са изградени чрез леко варирано повторение на едноредната мелодия с нов текст. Пример за това е песента „Стуйене ле, бабин Ненин“ (Пр. № 13, р. „Приложение“), част от репертоара на поп Цоньо Антонов, изтъкнат познавач и изпълнител на котленски народни песни. Образци като този (Пр. № 36) показват един от пътищата към разширяване на формата.

Пример № 36

$\text{♩} = 140$

Сту-йе-не ле, ба-бин Не-нин,

ба-бин Не-нин, Ха-джи-влас-ков.

¹¹¹ Баджа – зидано огнище в помещение.

Стуйене ле, бабин Ненин,
бабин Ненин, Хадживласков.
Пустото дълго поясно¹¹²
поясно, и то нисвясно.
Чи що съм ти притрябвала,
притрябвала, притункала¹¹³,
чи ма чин сабах повика,
чин сабах преди черкова:
- Трябваш ми, трябваш, Марийо,
да та, Марийо, попитам /2/
на кого си са присмяла?
- срещна ма, срещна, Стояне,

Дани ле, хаджи Дани ле,
рече ми, рече, Стояне:
„Защо, Марийо, открадна
рязаната огърлица
със кръста позлатения?“
Пък аз му рекох, Стояне:
„Дани ле, хаджи Дани ле,
щурецо и скакалец,
то не е твоя работа,
Върви си в пъкя, не дрънкай,
на много не патардисвай¹¹⁴!

Песента е дешифрирана от запис на поп Цоньо Антонов, достъпен в платформата Youtube¹¹⁵.

Ясна двуредна стихомелодична строфа с различно музикално изграждане на двата реда или контраст от произведен тип личи в напева „Пустите му моми жеравненки“, публикувана в ОИПС, ч. I (Пр. 123-1). Именно тази народна песен (Пр. № 37) е част едноименната хорова китка (1898) за смесен хор на Добри Христов.

Пример № 37

♩ = 152

Пус-ти - те му мо - ми, мо - ми же - ру - нян - ки,
шу тъй лес - ну зна - ят мом-ци да при - лъг - ват!

Пустите му моми,
моми жерунянки,
шу тъй лесну знаят

момци да прилъгват!
Шу тъй лесну знаят
момци да прилъгват!

¹¹² Поясно – повесмо – количество вълна, което се завързва наведнъж на хурката.

¹¹³ Притункала – от притумкала – притрябвала.

¹¹⁴ Патардисвай – от патърдия (патардия) – врява, шум, в словосъчетанието: „Не вдигай много врява!“

¹¹⁵ Цоньо Антонов – Стоене ле, бабин Ненин
https://www.youtube.com/watch?v=Q_QiPiC_NWmw (16.08.2023)

В'ниделя кукони,
в'пунделник за клони, / 2
шу т'й лесну знаят
момци да прилъгват! / 2
Пустите му моми,

моми жерунянки...
В'ниделя с чипички,
в пунделник с тирлички,
шу т'й лесну знаят
момци да прилъгват!

Пяла: Савка Тодорова Димчева, 65 г., с. Жеравна, Котленско. Записал: Николай Кауфман, 1955 г.

Петредна стихомелодична строфа се среща в два от примерите в анализирания песенен материал. Един от тях е песента „Станка Понкина“, Пр. № 8 в р. „Приложение“, в която отново повторението на мелодията върху нов текст е довело до разширяване на формата. Схемата на напева (Пр. № 38), изписана с букви е а б а1 б1 б2.

Пример № 38

$\text{♩} = 120$

Стан-ка Пон-ки - нъ си - дян - къ би - ре,
си - дян - къ би - ре ер - ге - ни ка - ни:
Я и - ла - ти бре на си - дян - къ - тъ,
ма - мъ шъ нъп - ра - ви два ди - ве - ни - къ
и шъ ви зъ - вий със ръ - въ - ни - къ.

Сравнително подобен е пътът за разширяване и към шестредна стихомелодична строфа. Песента „Шу беши за тез писари“, публикувана в сборника „Българщици“ (Пр. 171) е с буквена схема а1 б б1 б2 б3. Както от схемата, така и от примера (№ 39) се вижда, че шестредната стихомелодична строфа е изградена чрез варирано повторение на първи и трети стихомелодичен ред, а първичната стихомелодична строфа вероятно е двуредна. Песента е част от котленските „нефелити“ песни, а нейният текст третира вече

споменатия тематичен мотив за намазването с катран и ваденето на брънката на вратите на момите с по-свободно поведение, които са обезчестени преди брака. Тази песен също се изпълнява и до днес от по-възрастни котленци на трапеза.

Пример № 39

♩ = 120

Шу бе-ши за тез пи-са-ри, ри, тез пи-са-ри,
де-ня хо-дят

ку-ми-са-ри, де-ня хо-дят със бас-ту-ни,
сътс бас-ту-ни, ве-чер хо-дят кат-ран-джи - - и

*Шу беши за тез писари, / 2
тез писари, кумисари,
деня ходят със бастуни, / 2
вечер ходят катранджии
да мажат чуздите протки,
да вадят чуздите брънки.
Намазаха, извадиха, / 2
Радината Ганювчина. / 2
Намаза я Рангю Дачув, / 2*

*намаза я, припика я, / 2
припика я до дуvara. / 2
Гандювица протка стържи,
протка стържи, дувар мажи,
дувар мажи и пупържа¹¹⁶
кой припика тойзи дувар?
Анасана, аврадана,
анасана, бубасана.¹¹⁷*

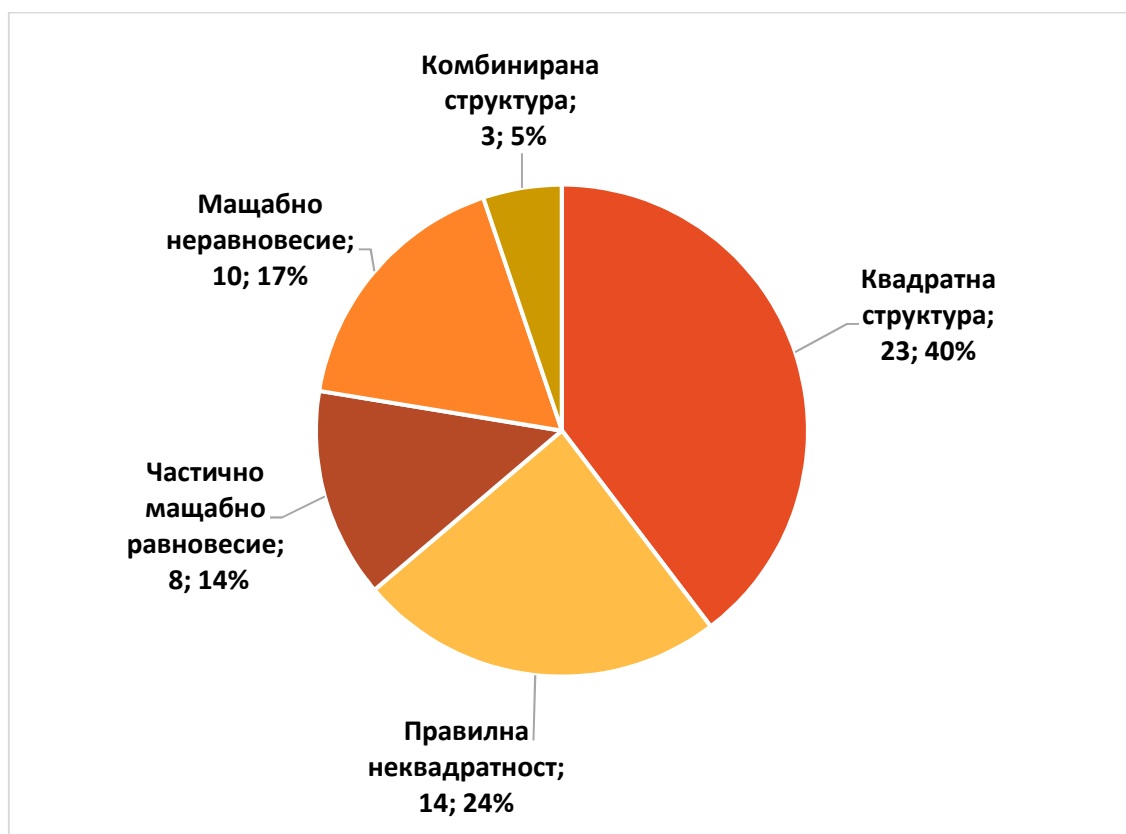
Анализът на структурните особености на котленските хумористични песни е направен въз основа на теорията на Тодор Джиджев за мащабното равновесие на песенната форма.¹¹⁸ Той показва, че сред анализирания песенен материал се наблюдава голямо структурно разнообразие. Разпределението на напевите по този критерий е осъществено в по-общ план в Таблица № 3, а в детайли – в Таблица № 4 в Раздел „Приложение“. Както се вижда от Диаграма № 6, най-голям брой са песните с квадратна структура – 23 на брой, което се равнява на 40% от анализирания материал.

¹¹⁶ Пупържа – попържа – псува.

¹¹⁷ Нецензурен израз на турски език.

¹¹⁸ Джиджев, Т. Проблеми на метроритъма и структурата на песенния фолклор. София, 1981, с. 94-101.

Диаграма № 6

Квадратни построения се срещат както сред двуредните и четириредните, така и сред триредните стихомелодични строфи. Пример за триредна стихомелодична строфа с квадратна структура е хороводната песен „Бре, Атанасе Караиванов“, публикувана в сборника НПТ (Пр. 884). Триредността на напева (Пр. № 40) се дължи на буквалното повторение на първия стихомелодичен ред. Бидейки буквално, както като мелодия, така и като текст, то не дава нова информация, затова се счита и „брои“ за един стихомелодичен ред. Въпреки това, същото повторение „удвоява“ четирите такта и те стават осем. Прибавяйки втория и третия стихомелодичен ред, които също се състоят от по четири такта, се получава построение от 16 такта, т.е. недвусмислена квадратна структура със следната схема //2+2://+/2+2+/2+2/. Вариантът на песента, публикуван в сб. НПТ е изпят от поп Цоньо Антонов през 1967 г. Песента е част от репертоара

и на изтъкнатия певец на котленски песни Иван Кремов, в чието изпълнение¹¹⁹ текстът е аналогичен и в по-пълнен вариант.

Пример № 40

Бре А-та-на-се Ка - ра - и - ва - нов, и - маш ли мо - да,
мо - да а - ля - на,

мо - да а - ля - на,
пор - то - ка-ля - на.

*Бре Атанасе Караиванов, / 2
имаш ли мода, мода аляна,
мода аляна, портокаляна?
Я заемни ми идно индизе¹²⁰, / 2
идно индъзе и половина, / 2*

*я отрежи ми мода аляна, / 2
мода аляна, портокаляна, / 2
дето я тъка систра ти Ната, / 2
Ната дивата, Ната лихата! / 2*

На второ място по разпространение сред котленските хумористични народни песни са структурите, които се характеризират с правилна неквадратност. За тях е характерно, че са с равен брой тактове на мелодичните редици¹²¹ и тонсричковите групи¹²², което в същността си е пълно мащабно равновесие. При все това общият брой тактове на построението не е степен на числото 2 (4, 8, 16, 32) и в този смисъл остава извън рамката на чистата квадратност. Поради тази причина, в музикалната теория е прието този тип построения да се наричат правилно неквадратни.¹²³ 14 от котленските хумористичните песни или 24% са със структури, за които е характерна правилната неквадратност. Един такъв пример е песента „Баба Минковица все по калцунки“ (ОИПС, ч. I, Пр. 89-1),

¹¹⁹ Иван Кремов - Бре Атанасе Караиванов - <https://www.youtube.com/watch?v=s8efEOgl-4M> (16.08.2023)

¹²⁰ Индизе – ендезе – стара мярка за дължина колкото лакът, по-малка от аршин (от тур.)

¹²¹ В настоящия текст термините „стихомелодичен ред“ и „мелодична редица“ се употребяват като синоними, с които се обозначава част от мелодията, която отговаря на един стих от текста.

¹²² Тонсричковата група е част от стихомелодичната строфа, която отговаря на едно полустипие от текста, заедно със съответстващата музикална фраза от мелодията.

¹²³ Джиджев, Т. Проблеми на метроритъма и структурата на песенния фолклор, София, 1981, с. 97.

послужила като вдъхновение за едноименната хорова творба на Александър Морфов. Напевът (Пр. № 41) се състои от равни четиритактови мелодични редици, разделени на двутактови тонсричкови групи, но общият брой на тактовете е 24 - $//2+2://+//:2+2/+2+2://$. В този смисъл построението е извън рамките на абсолютната квадратност, затова се определя като правилно неквадратно.

Пример № 41

Вят - ру - ве ве - йът, сня - гу - ве въ - лят
ба - бѣ Мин- куф - цѣ ис се - лу хо - ди,
ис се - лу хо - ди, си - гян - къ сби - рѣ.

Вятруве вейът, снягуве вълят / 2
бабѣ Минкуфцѣ ис селу ходи, /
ис селу ходи, сигянки сбирѣ, / 2
бабѣ Минкуфцѣ се пу кълцунки¹²⁴, / 2
дѣщирити ѿ се примяненени, /
се примяненени, се скупосѣни. / 2
Бабѣ Минкуфцѣ се им думѣши:
"Я нѣсядѣйти пу миндерити,
дѣ ви сѣ видят фустѣнлиити¹²⁵, /
фустѣнлиити сѣс тѣнтелити. / 2

Пяла: Славка Тодор Димчева, 65 г., с. Жеравна, Котленско. Записал: Николай Кауфман, 1955 г.

Прави впечатление, че 10 от хумористичните песенни образци или 17% са със структура, в която се наблюдава мащабно неравновесие, тоест липса на равенство както между мелодичните

¹²⁴ Калцуни – високи домашни терлици, до над глезена.

¹²⁵ Фустан – сукман, рокля.

редици, така и между тонсричковите групи. Този процент е нетипично висок на фона на останалите типове структури, имайки предвид, че всички 10 песни са с хороводна функционална принадлежност, за която е характерен стремежът към симетрия. Личните ми наблюдения върху структурните особености на хороводните образци от Северна България¹²⁶ показаха убедително наличие на равнотрайност, било то частична или пълна, и незначителен брой хороводни образци, при които не е на лице симетрия при нито един от компонентите на структурата. В този смисъл сред доста от котленските хороводни хумористични песни се наблюдава по-свободно структурно изграждане и известен стремеж към преодоляване на симетрията.

Пример № 42

Ких-на Гер - ги, чи съ зъ - сме, сме,

кь - ту му - ма нъ ху - ро - ту, кь - ту бул-къ в'пра-на ри - за,

кь - ту му - ма нъ ху - ро - ту, кь - ту бул-къ в'пра-на ри - за.

Пример (№ 42) за това е хороводната песен „Кихна Герги, че съ засме“, чието стихосложение попада сред осмосричниците с равни полустишия от типа 4+4. Въпреки симетрията на стиха, нейната структура се състои от неравен брой тактове на мелодичните редици и тонсричковите групи: /2+2+/2+2+/1+1+/1+2+/1+1+/1+2/, т.е. характеризира се с мащабно неравновесие. Песента е част от репертоара на именития котленски певец Гуди Гудев и е публикувана в сборника „От извора песен струи“, ч. I (Пр. 71-1).

8 от анализиранияте песни или 14% са със структури, за които е характерно частичното мащабно равновесие, т.е. наличие на

¹²⁶ Русева, С. Структура и форма на хороводните народни песни от Северна България. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2020, с. 120.

равенство или между мелодичните редици, или между тонсричковите групи. Сред котленските хумористични песни се срещат главно образци с равен брой тактове на мелодичните редици и различен брой тактове на тонсричковите групи, откъдето идва и частичността на мащабното равновесие. Една от тях е хумористичната припевка „Аляну френчи“ (Пр. № 43) от сб. ОИПС, ч. I (Пр. 143-1), в която мелодичните редици са равни, от по 5 такта, а тонсричковите групи са несиметрично оформени от по два и три такта - /2+3+/2+3+/2+3+/2+3/:

Пример № 43

А - ля - ну френ - чи, Пен-ки ле, а - ля - ну френ-чи,
Пен-ки ле, къш- мер къ - рън- фил, И - ва - не, И - ва - не.

Комбинираният тип структури е представен само от три примера сред анализиранияте от мен котленски хумористични напеви. За пръв път се сблъсках с този тип организация на музикален материал при анализа на хороводните народни песни от Северна България¹²⁷. Характерно за тези структури е, че те се състоят от неравен брой мелодични редици и тонсричкови групи, но последователността при редуването им създава усещане за частична симетрия. Пример за това е песента „Прочу са Герги жената“ (Пр. № 44), публикувана под № 131 в сборника „Българщици - 672 непубликувани народни песни от архива на Коста Колев“ (2018). Нейната структура е изградена от три- и четиритактови мелодични редици и тонсричкови групи от по един и два такта, които се редуват последователно по следния начин: /2+1+/2+2+/2+1+/2+2/.

¹²⁷ Русева, С. Структура и форма на хороводните народни песни от Северна България. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2020, с. 99.

Пример № 44

♩ = 120

Про-чу са Гер- ги же - на-та, че зна - е Гер- ги
да ця - ри, че зна - е Гер - ги да ця - ри,
я - ло - ви бул - ки за гя - ца.

Прочу са Герги жената,
че знае Герги да цяри, / 2
ялови булки за гяца.
Дуде му булка ялова,
ялова не попиана, / 2
да си я Герги изцяри.
Че стана Герги, Герги ле,

чи я на Нириц заведи, / 2
на Ниришкото кладенче.
Че набра Герги, Герги ле,
сал напратови корени,
ачи я Герги окъпа,
чукна и яйце на пъпа.

От текста на напева става ясно, че той е част от котленските „нефелити“ песни. Според сведенията от регистър на жителите на Котел от 1888 г., изложени от И. Икова¹²⁸, главният герой в песента, лечителят Герги жената или Герги химикът, както още са го наричали, е роден 1826 г. В текста съществува и препратка към пещерата Нирец, където котленки са ходели на Гергьовден, за да пият от лековитата вода.

След направените анализи на структурата и формата, би могло да се заключи, че сред котленските хумористични народни песни преобладават напевите с по-развита три- и четириредна стихомелодична строфа. Разширяването на формата е постигнато главно чрез принципа на повторение – буквално или видоизменено. В структурното изграждане на напевите убедителен превес има квадратната структура. При все това, сред немалък брой от песните, се наблюдава стремеж към преодоляването ѝ - частична симетрия

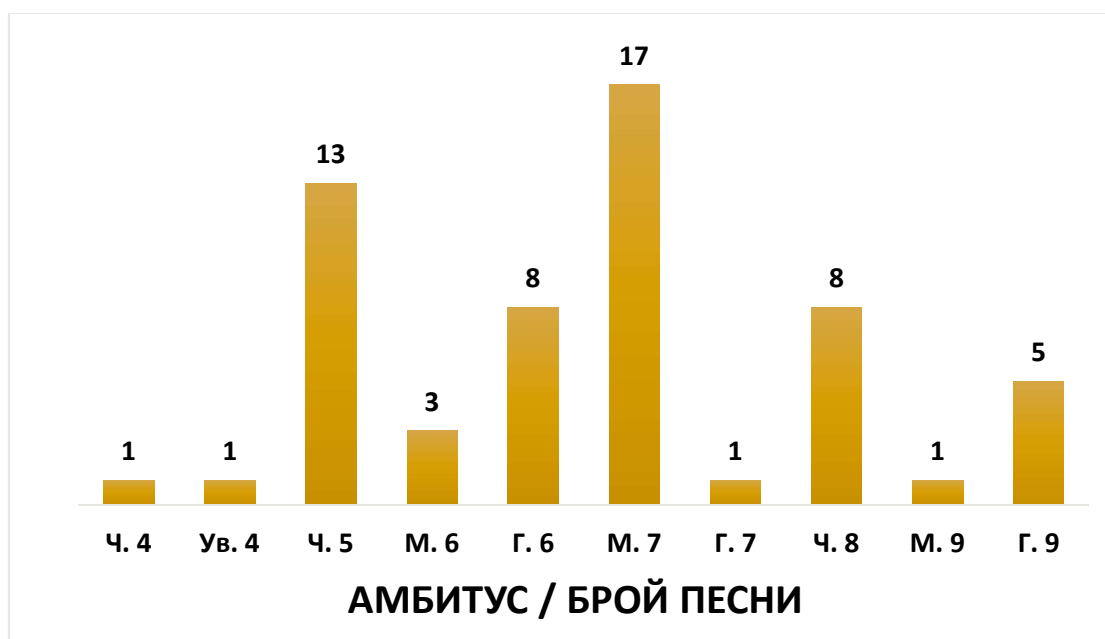
¹²⁸ Икова, Ив. Съзвездие от ярки личности. Варна, Колор Принт, 2003, с. 70.

или липса на такава, което е признак за по-свободно, напредничаво и усложнено музикално мислене.

2.1.5. Ладомелодична организация

Ладомелодичният анализ на котленските хумористични народни песни се основава на предложената от Стоян Джуджев класификация¹²⁹ на интонационните белези на мелодията, която включва: тонов обем (амбитус), тоново съдържание на звукореда, тонов род и вид. Хумористичните напеви са разпределени според упоменатите критерии в Таблица № 5, поместена в Раздел „Приложение“.

Диаграма № 7

От Диаграма № 7 се вижда, че в анализирания песенен материал се наблюдава голямо разнообразие по отношение на амбитуса – от ч. 4 до г. 9. Най-много, 17 на брой или 29%, са напевите с тонов обем м. 7, след тях се нареждат песните с амбитус ч. 5, които са 13 на брой, което се равнява приблизително на 22%. На трето място се нареждат образците с тонов обем г. 6 и ч. 8, които са по 8 на брой

¹²⁹ Джуджев, Ст. Българска народна музика, т. 1, София, Наука и изкуство, 1970, с. 235

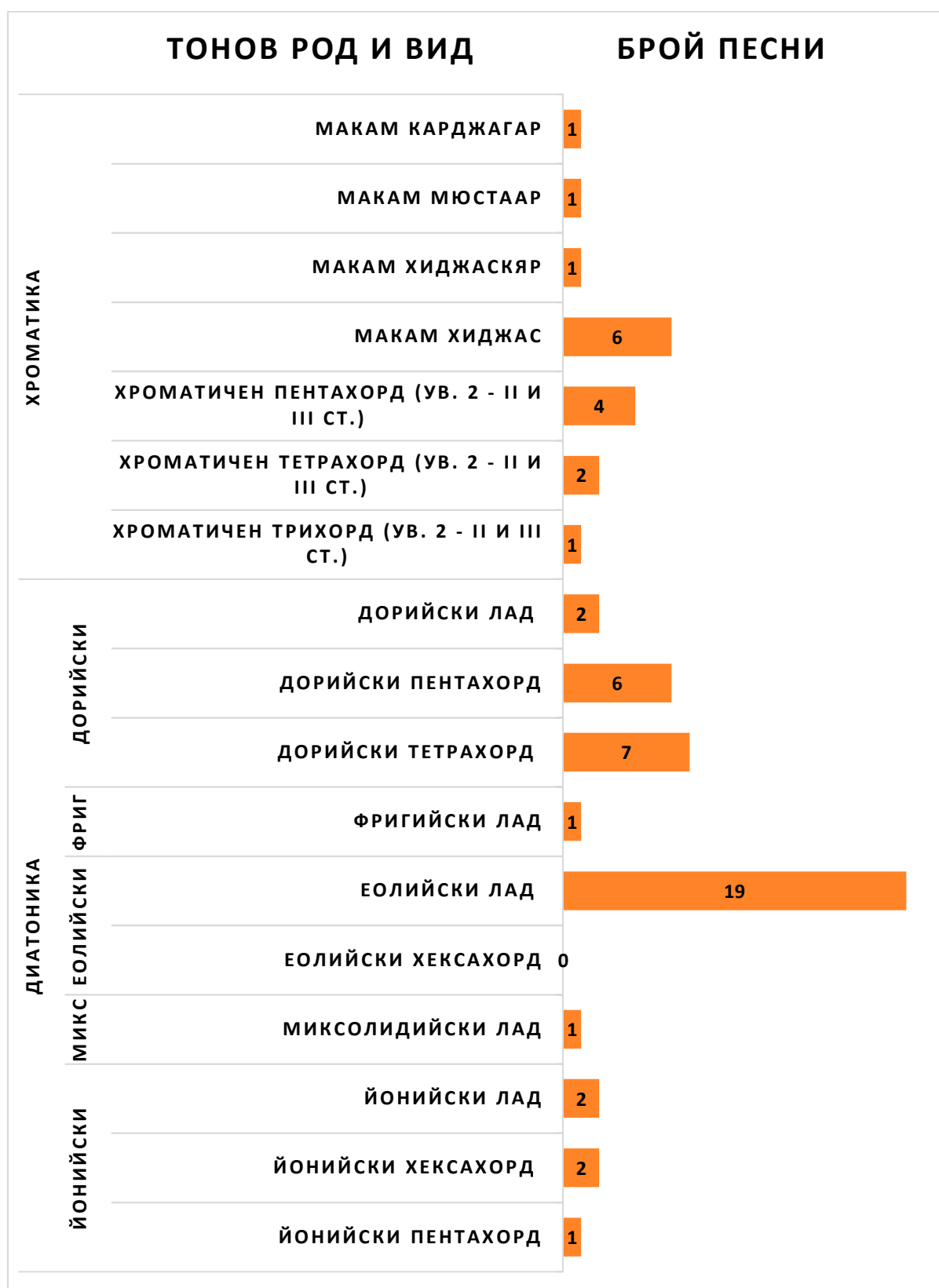
или близо по 14%. 5 са песните с амбитус г. 9, 3 – с амбитус м. 6 и по 1 са напевите с амбитус ч. 4, ув. 4, г. 7 и м. 9.

Сравнително големият брой напеви с широк тонов обем също свидетелства за усложнено музикално мислене и по-късен произход на котленските хумористични песни. С. Ченкова споделя, че мелодиите на песните се отличават с „песенен аристократизъм“ и (...) организация на тоновете, която е много специфична.“ [С. Ченкова-Петрова, 63 г., зап. С. Р., 01.23, гр. Котел] В този смисъл разширеният амбитус дава по-ясна картина на ладовата организация на мелодиите. Характерно за интонационното изграждане на мелодиите на напевите е постепенното секундово движение. Скоковете са рядко срещани - те са терцови, и по-често квартови.

Сред котленските хумористични песни се срещат мелодии с диатонични и хроматични звукореди. На фона на неголямата численост от анализирани напеви, 58 на брой, прави впечатление огромното разнообразие от ладови структури, което ясно се вижда от Диаграма № 8. Тук е мястото да се направи уговорката, че тесният тонов обем, респективно липсата на 6-та и 7-ма степен в звукореда при някои образци, затруднява абсолютното определяне на лада. Поради тази причина в настоящия текст ладовата характеристика се опира на наличните тонови последования в звукоредите – трихорд, тетрахорд, пентахорд и т.н.

По-голямата част от котленските хумористични песни, 42 на брой или около 72%, са с диатонични звукореди. Най-много, 20 от тях или 34%, са мелодиите с еолийска ладова основа – 19 са в еолийски лад, а една е със шестстепенен звукоред, т. е. еолийски хексахорд. Това е реалистична тенденция, тъй като изследванията на нашите учени фолклористи показват, че еолийският лад „намира голямо приложение в българския музикален фолклор.“ [Литова-Николова, 1982, с. 168]

Диаграма № 8

Най-често тоновият обем на песните в еолийски лад е м. 7 или ч. 8, като много от напевите са с подосновен тон. Пример (№ 45) за

това е хороводната песен „Всяка година и мода“ (ОИПС, ч. I, Пр. 82-1), чийто текст вече бе коментиран в изложението във връзка с изрази на котленци за времето на връх Разбойна и настроението на някого. Амбитусът на мелодията е м. 7, тонът финалис е „ла“, а подосновният тон - „сол“. Наличието на VI ст. или тонът „фа“ дава основание ладът да се определи като еолийски. Интересното при този напев е, че мелодията много напомня на друга котленска песен – „Хей, гиди, Котел касаба“. Това е още един случай на вариант, при който се наблюдава изпяването на различни текстове върху една и съща мелодия.

Пример № 45

Звукоред

На второ място по разпространение сред диатоничните мелодии са хумористичните напеви с дорийска ладова основа – те са общо 15 на брой, което се равнява приблизително на 25%. В 2 от песните се явява пълният звукоред на лада, 7 от мелодиите се състоят от дорийски тетрахорд, а 6 – от дорийски пентахорд. Пример за дорийски лад с пълен звукоред, макар и в сферата на плагалността, е песента „Блазе на буля Гангювица“ (ОИПС, ч. I, Пр. 108-1). Напевът (Пр. № 46) е с тон финалис „сол“ и тонов обем м. 7. Прави впечатление, че VI и VII степен на лада, в случая „ми“ и „фа“, се появяват като подосновни тонове, което придава частично плагалния облик на звукореда.

Пример № 46

$\text{♩} = 144$

Бла - зе на бу - ля Ган - гюф - цъ, чи съ нъ ши -

кер нъ-е ди, нъ ши - кер и нъ бун - бо - ни.

Звукоред

F

VI VII I II III IV V

Блазе на буля Гангюфцъ,
 чи съ нъ шикеръ нъеди,
 нъ шикеръ и нъ бунбони.
 Секи день Цонкъ гугявъ,
 гугявъ, ръзгугявъ йъ.
 Сиги йъ давъ нъ мени,
 давъ ми зестръ гулямъ:

давъ ми лози нъ кюше
 ду цигънскътъ мъхълъ.
 Ни щъ йъ, мамо, ни щъ йъ,
 Цонкъ дивать лобудъ!
 Де види - локвъ цапни съ,
 де види - камък стрепни съ,
 де види дувар - блъсни съ.

Пял: Жечо Долчинков, гр. Котел. Записал: Георги Бояджиев

Пример № 47

$\text{♩} = 90$

Раз - сър - ди са дя - до Ги - ню,

дя - до Ги - ню чор-ба-джи - ю,
 раз-сър-ди са на Ку-ков - ден.

Звукоред

F

VII I II III IV

Разсърди са дядо Гиню,
дядо Гиню чорбаджию,
разсърди са на Куковден¹³⁰,
на Куковден в понеделник.
Разсърди го баба Бойка,
че той не ще да загуей,
пък тя не ще, не му дава.
Че си скочи дядо Гиню,
че нарами сноп сюджуци,
сноп сюджуци, сноп настърма,

мах сирене, бъкел винце.
У Марийкини отиде,
не похлопа на портите,
ами влезе по калцуни,
и на Марийка думаше:
- Я слагай софра, Марийке,
слагай софра и постилай,
да сторим мари магия,
да пукни баба ти Бойка,
пък ний двама да са зъмним.

Един от примерите (№ 47), чиято мелодия се състои от дорийски тетрахорд, е песента „Разсърди се дядо Гиню“, публикувана в сб. „Българщици“ (Пр. 143). Песента е част от котленските „нефелити“ песни, което ясно личи от нейния текст. Амбитусът на напева е ч. 5, тонът финалис е „ла“, а звукоредът от „ла“ до „ре“ образува дорийски тетрахорд, като се наблюдава и наличието на подосновен тон „сол“.

Сред анализирания песенен материал мелодиите с йонийска ладова основа са само 5 на брой, приблизително 9%, като при две от тях звукоредът е пълен, два от звукоредите на песните се състоят от йонийски хексахорд и един – от йонийски пентахорд. По една са мелодиите във фригийски и миксолидийски лад.

Звукоредите на 16 от котленските хумористични народни песни или близо 28% принадлежат към тоновия род „Хроматика“. Твърде вероятно е този процент да се дължи на добрите взаимоотношения, които котленци са поддържали с турската власт по време на османското владичество. Относителната самостоятелност на селището, възможностите за пътуване и общуване, които местните са имали, са дали отражение както в материален, така и в духовен план. Подобно становище изрази в разговора ни и С. Ченкова: „Това дружелюбно отношение, това уважение към котленеца, защото е трудолюбив, общуването по време на османското владичество (...).

¹³⁰ Куковден – началото на Великия пост.

Когато общуваш добре с един народ, това те кара да възприемеш и музиката.“ [С. Ченкова-Петрова, 63 г., зап. С. Р., 01.23, гр. Котел]

Сред хроматичните мелодии също се наблюдава известно разнообразие, като превес взимат песните в макам „Хиджас“, които са 6 на брой. Останалите звукореди са разпределени по следния начин: 4 от тях се състоят от хроматичен пентахорд, 2 – от хроматичен тетрахорд и 1 – от хроматичен трихорд. При всички тях увеличената секунда се намира между II и III степен, но липсата на пълен звукоред не дава основание да фиксираме макама с точност. Останалите три напева са в макамите „Карджагар“, „Мюстаар“ и „Хиджаскяр“.

Пример за макам „Хиджас“ е добре познатата песен „Дойде си Паню пашата“ (Пр. № 5, р. „Приложение“). Напевът (Пр. № 48) е с амбитус м. 7 и тон финалис „ре“. Наличието на хроматичен тетрахорд между I и IV ст., респективно увеличена секунда между II и III ст. (тоновете „ми бемол“ и „фа диез“), както и VII ст. на звукореда, която се явява като подосновен тон „до“, категорично потвърждават, че песента е в макам „Хиджас“.

Пример № 48

♩ = 120

До - ди си, ма - мо, до - ди си,

до - ди си Па - ню па - ша - та, а - га - та.

1. 2.

Звукоред

F

VII I II III IV V VI

Доди си, мамо, доди си, / 2
 доди си Паню пашата,
 пашата, Паню агата¹³¹.
 Добруджанския кихая¹³², / 2
 жерунянския чурбаджи. / 2
 Чи убу, Паню пашата / 2

чичувити си путури,
 майчинити си кълцуни.
 Чи тръгнѣ мума да дири / 2
 ут Кънинкуви в Билизнѣ
 чак ду Рашуви в горни край.

Следващият пример, „Залюбила е Тодора“ (ОИПС, ч. I, Пр. 91-2), е в макам „Мюстаар“. Песента (Пр. № 49) е с тон финалис „ла“ и тонов обем ч.8. В звукореда ѝ се наблюдават характерните за макама интервалови съотношения между степените: ув. 2 между III и IV ст., г. 2 между I и II ст., м. 3 между I и III ст. и г. 6 между I и VI ст. Прави впечатление, че VII ст. на звукореда (тонът „сол“) е променлива в мелодията на песента.

Пример № 49

♩ = 120

За - ли - би - ла е Ту - до - ра най - ху - бав

ир - генъ Ни - ко - ла, най - ху - бав ир - генъ Ни - ко - ла,

кат' го'й ли - би - ла, лъ - га - ла,
 на смях му'й кит - ки да - - ва - ла.

Звукоред

I II III IV V VI VII I

Залибила е Тудора
 най-хубав иргенъ Никола, / 2

кат' го'й либила, лъгала,
 на смях му'й китки дъвала. / 2

¹³¹ Агà – господин, господар; почетно звание у мохамеданските народи (от тур.).

¹³² Кехая – селски глашатай, главен овчар, пазач (от тур.).

Никола дума Тудора:
- Мари Тудоро, Тудоро, / 2
мари голяма изгоро, / 2
мари Тудоро, Тудоро,
мари висока туполо, / 2
мари широка дъбраво,
мари моя незабраво, / 2
да ричеш, мари, бачку си
шари агънца дъ коли, / 2
шари агънца дъ коли,
тънки млинове дъ точи. / 2
Кажу, Тудоро, бачку си,

дувечера щъ дъ додим, / 2
дувечера щъ дъ додим,
да сгодим бяла Тудора. / 2
Тудора дума Никола:
- А бре Никола, Никола, / 2
а бре Никола, Никола,
пулудял ли си Никола? / 2
Да би Тудора либила
все таквиз къту Никола, / 2
не би ръчъник¹³³ кривила
на лява страна, на дясна. / 2

Пяла: Марийка Иванова, 31 г. Записал: Димитър Долапчиев, гр. Котел,
1948 г.

Според сведенията от бележките на Стефка Стамова¹³⁴ главната героиня в текста на песента – Тодора – е била една от най-гордите и кокетни моми в Котел. Била е наричана още Тодорка Сърмалиева, заради златото и среброто, които украсявали облеклото ѝ, а тази песен ѝ „извадили“, защото често се присмивала на своите обожатели.

Песента „Наша Кера“ (Пр. № 12, р. „Приложение“), присъстваща и в репертоара на певицата Дафинка Дамянова, е в макам „Карджагар“. От звукореда на напева (Пр. № 50) се вижда наличието на характерния за лада хроматичен тетрахорд между IV и VII ст., както и ув. 2 между V и VI ст. Интересно е, че първоначалното низходящо интонационно движение на мелодията I-VII-VI-V и последващото развитие с повторение на този ход, придават на V ст. (тон „сол“) функция на временна опора. Главната опора, която съвпада с тона финалис „ре“, се утвърждава във втората част на песента.

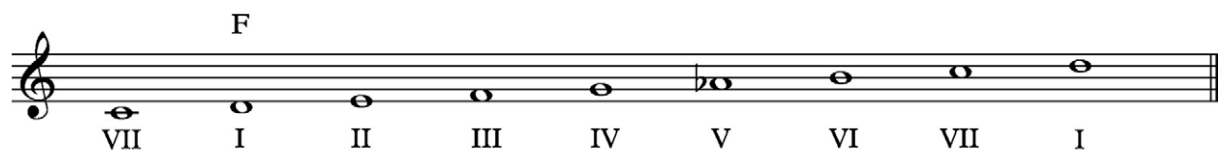
¹³³ Ръченик – кърпа за глава, забрадка.

¹³⁴ Стамова, Ст. Стари спомени, личен архив.

Пример № 50

Звукоред

*Зъмни Димо наша Кера,
наша Кера, пуста Кера,
наша Кера устакера.
Сама тъче килимити,
килимити котлянските,
сама им прави буити.
Килими със табакери,
възглавници със бамполи,*

*булата със кандилатъ.
Нища я, бульо, нища я,
чи ми съ'и вчеръ присмялъ
у Ганини нъ сватбътъ.
Чи съм черин, чи съм грозин,
мязъл съм на тузлуджанин¹³⁵,
дету си дренки прудавъ.*

След направения ладомелодичен анализ би могло да се заключи, че сред мелодиите на котленските хумористични народни песни се наблюдава разнообразна картина, както от диатонични, така и от хроматични ладове. Сравнително широкият тонов обем на песните и многоликостта на мелодиите отново потвърждават оригиналността на музикалното мислене на котленци и непрекъснатия стремеж към самотитно песенно творчество със собствен ход на развитие.

¹³⁵ Тузлуджанин – от Тузлуджа – град в Турция.

Заклучение

Вникването на съвременния човек, носител от една страна на новата модерна култура, а от друга – на органичната принадлежност към етноса и рода, в същността на фолклорното минало е сложен процес. Предизвикателството е още по-голямо, когато целта е не само описателна, но и търсеща смисловите параметри на дадена историческа и фолклорна действителност. Потънали в съвремението ни, забързани в ежедневни задачи, често се отдалечаваме от корена си, от принадлежността си към етнос и род, забравяме миналото си. А нима не е паметта онова, което ни прави повече хора?

Базирайки се на разбирането, че “Стремежът ни е не да си съчиним музикално потекло по подобие на европейското, а да разберем собственото си потекло, т.е. не да измислим нещо, което нямаме, а да осмислим онова реално богатство, което имаме и което очевидно е плод на вековен и специфичен исторически развой.”, в настоящото изследване бе направен опит да се проследи историческата обусловеност и същностната специфика на котленските хумористични народни песни. [Захариева, Илиева, Рачева, 1998, с. 6] Плод на колективно творчество, съчинявани като своеобразна реакция на всичко случващо се в миналото, тези вокални образци носят както хумора и остроумието, така и непреклонния дух на котленци. Иносказателният рисунък в текстовете на „нефелитите“ песни и духовитият начин, по който местните са претворявали всяко събитие, недостатък и история в напев, показват интелигентен, оригинален и несравним колорит.

Като ярка, характерна черта на песните се откроява превесът на седемвременния метрум с тривременна група в трети дял и умереното темпо на „мъдрата“ ръченица. В допълнение се явяват специфичният акцент на първото метрично време в първи дял и множеството лигатури, които придават особено своеобразие в звученето на напевите. Преобладаващите разширена форма, хетерохронен метроритмичен строеж, разнообразие от структури, сравнително широк тонов обем, ладомелодично многообразие и сложни, разгърнати мелодии на песните свидетелстват за музикално мислене от по-ново време. Това се потвърждава и от текстовете на

напевите, които се отнасят до събития и личности от средата на XIX до първите десетилетия на XX в.

Промените на новото време неминуемо водят до нови, различни контексти на фолклорно съществуване. При все това „Осъзнат като културно наследство, фолклорът, дори когато е в градски и модерни условия, когато не е жива действаща система, продължава да определя етнично културата.“ [Димов, 2012, с. 28] Вероятно изложеното становище на В. Димов е една от причините котленските хумористични песни да продължават да се изпълняват и до днес, макар и с видоизменена функция – художествено претворени на сцена или на трапеза - по празници и семейни сбирки. Спомняйки си с усмивка за миналото, котленци продължават да пеят и разказват историите, по които са „извадени“ неподражаемите хумористични песенни образци. Не е ли по-важно, че макар и функционално изменена народната песен продължава да съществува? А не е ли тази отдалеченост от първообраза крайно недостатъчна, за да бъде дефиниран изначално вложеният смисъл? Отговорите на тези въпроси не са еднозначни, а по-скоро водят след себе си други въпроси, нови изследователски подходи, а вероятно и цялостно различна гледна точка.

Литература

1. Андонова, Донка, Градешлиева, Мария. 50 години звезден път НУФИ „Филип Кутев“. Алманах. Сливен, Обнова, 2017.
2. Андонова, Донка. Следи във времето. Алманах. Сливен, Обнова, 2013.
3. Арnaudов, Михаил. Из миналото на Котел. Заселване, бележити личности, стопански живот, фолклор. ГСУ, Историко-филологически факултет, Т. 27. София, Графика, 1931, с. 1–100.
4. Богоров, Иван. Описание на село Котел. Избрани произведения. София, Български писател, 1963, с. 75-80.
5. Бураджиев, Костадин. Българският музикален фолклор – настояще и бъдеще. Сб. Юбилейна международна научна конференция 50 години традиции и развитие на българския фолклор. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2022, с. 5-13.
6. Бънов, Петър. Паметници на култа към слънцето и скалата в Котленско. Регионални проучвания на българския фолклор, Том 2, Фолклорната традиция на Сливенския край. София, БАН, 1989, с. 155-157.
7. Велева, Мария. Котленската носия през XIX и първата година на XX век. ИЕИМ, Книга II. София, БАН, 1955.
8. Гайтанджиева, Таня, Кауфман, Николай. От извора песен струи /автентични котленски народни песни/, част I. София 1972 – 1993, 1993.
9. Гайтанджиева, Таня. От извора песен струи /автентични котленски народни песни/, част II. София, ИК Кънчев и сие, 1999.
10. Генов, Георги. Котел и котленско. Спомени и бележки. София, Издателство Ваньо Недков, 2013.
11. Георгиев, Васил. Котленската народна песен. Вестник Котленски край, бр. 248, 27.07.1937, с. 1-2.
12. Грозданова, Елена. Българската народност през XVII в. София, Наука и изкуство, 1989.

13. Гурбанов, Николай. Сюитите на Коста Колев за оркестъра от български народни инструменти. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2022.
14. Джиджев, Тодор, Пейчева, Л., Григоров, Гр. (съст.) Народни песни от Тракия. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
15. Джиджев, Тодор. Проблеми на метроритъма и структурата на песенния фолклор. София, БАН, 1981.
16. Джиджев, Тодор. Ритмообразуването в коледарските народни песни. ИИМ, Т. XVI, БАН, 1973, с. 5-105.
17. Джуджев, Стоян. Българска народна музика. Том 2. София, Музика, 1975.
18. Джуджев, Стоян. Българска народна музика. Том 1. София, Наука и изкуство, 1970.
19. Джуджев, Стоян. Теория на българската народна музика. Т. III, Морфология и прозодия. София, Наука и изкуство, 1956.
20. Джуджев, Стоян. Теория на Българската народна музика. Том IV. София, Наука и изкуство, 1961.
21. Димов, Венцислав. Добруджа: памет и песни. Добрич, Матадор-74, 2012.
22. Динеков, Петър. Български фолклор. Част 1. София, Български писател, 1972.
23. Динеков, Петър. Смехът в литературата и фолклора. Проблеми на българския фолклор. Том 7, Смехът във фолклора. София, БАН, 1987, с. 5-15.
24. Драганов, Момчо. Спомени за изгорелия град Котел. Варна, Взаимност, 1898.
25. Живков, Тодор, Ив. (съст.) Обреди и обреден фолклор. Сборник. София, БАН, 1981.
26. Живков, Тодор, Ив. Фолклористика и съвременност. Проблеми на българския фолклор. Т. 2. Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура. София, БАН, 1976.

27. Захариев, Георги. Котленска сватба. НСФ, Исторически музей - Котел, отдел Етнография, арх. № 4, с. 94-122.
28. Захариева, Светлана. Ранни форми на музикално-поетическата организация в българския фолклор. София, Музика, 1977.
29. Захариева, Светлана. Формообразуването в българската народна песен. София, БАН, 1979.
30. Икова, Иванка, С дъх на дюля и индрише. Варна, Колор Принт, 2001.
31. Икова, Иванка, Съзвездие от ярки личности. Варна, Колор Принт, 2003.
32. Икова, Иванка. Мой дивен Котел. Варна, Колор Принт, 2004.
33. Икова, Иванка. Помогни ми да тя възвися. Варна, Колор Принт, 2002.
34. Интервю Дечо Кремов. Записала С. Русева, гр. Котел, 01.2001 г.
35. Интервю Иванка Казакова. Записала С. Русева, гр. Котел, 01.2009 г.
36. Интервю Кирилка Паскалева. Записала С. Русева, гр. Котел, 08.2022 г.
37. Интервю Мария Ламбова. Записала С. Русева, гр. Котел, 01.2010 г.
38. Интервю Сашка Ченкова-Петрова. Записала С. Русева, гр. Котел, 01.2023 г.
39. Иречек, Константин. История на Българите. С поправки и добавки от самия автор. София, Изток-Запад, 2015.
40. Иречек, Константин. Пътувания по България. София, Наука и изкуство, 1974.
41. Йончева, Василка. Теория на музиката. Българска народна музика. Пловдив, АМТИИ, 2011.
42. Калева, Величка. „Момата спуска“ - един забравен обичай (по материали от гр. Котел). Известия на музеите от югоизточна България, кн. XXIV, Сливен, ИК Жажда, 2009.

43. Кауфман, Николай. Българска народна музика. Варна, Славена, 2005.
44. Кауфман, Николай. Българската сватбена песен. София, Музика, 1976.
45. Ковачев, Румен. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. София, НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 1997.
46. Константинов, Данаил. Жеравна в миналото и до днешно време. Историко-битов преглед. Жеравна, Читалище „Единство“, 1948.
47. Котленски народни песни от събора-надпяване в град Котел. София, Народна култура, 1961.
48. Котленски обичаи. Вестник Котленски край, бр. 74, 24.01.1931, с. 2.
49. Кръстева, Весела. Тълковен речник на турцизмите в българския език. София, Скорпио, 2003.
50. Лешкова, Мария. Българщици - 672 непубликувани народни песни от архива на Коста Колев. София, Тип-топ прес, 2018.
51. Литова-Николова, Лидия. Българска народна музика. София, Музика, 1982.
52. Литова-Николова, Лидия. Регионалното като обект на изследване в българската музикална фолклористика. София, ИК „Свят и наука“, 1996.
53. Малчева, Тодорка. Методически насоки за теренно проучване на българския фолклор в учебния процес със студенти. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2012.
54. Микова, Зоя. Традиционни практики и музика на етническите общности в град Пловдив. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, Астарта, 2022.
55. Несторов. Ю. Н. Град Котел. Исторически център. Курортен център. София, Полиграфия, 1933.
56. Огнянова, Е., Осинин, Д. (съст. и ред.), Българско народно творчество в дванадесет тома. Т. 7. Семейно-битови песни. София, Български писател, 1962.

57. Папучиев, Николай. Фолклор и национална култура. София, Кралица Маб, 2012.

58. Пейчева, Лозанка. Между селото и вселената. Старата фолклорна музика от България в новите времена. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008.

59. Пейчева, Лозанка. От биографичен разказ към музикално познание (Изживяно и осмислено от професионални ромски музиканти). Български фолклор. Кн. 6. Биографичният подход. София, БАН, 1994, с. 66-77.

60. Раковски, Георги, Ст. Горски пътник. Юбилейно издание. София, Българска история, 2021.

61. Раковски, Георги, Ст. Съчинения, т. IV, Езикознание, етнография, фолклор. София, Български писател, 1988.

62. Рандев, Тодор. Чуто, видяно и преживяно в Котел. Стара Загора, Кота, 2002.

63. Рачева, И., Илиева, А., Захаријева, Св. История на българската музикална култура. Т I. Фолклорът. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998.

64. Рашкова, Наталия. Български музикален фолклор. Структурни особености, песенни цикли, музикалнофолклорни диалекти. Фолклорната култура и човекът. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 2002, с. 92-114.

65. Русев, Иван. Котел и Старопланинският регион – за традициите и перспективите пред регионалните проучвания. Котел и Старопланинският регион – икономика, миграции, общество. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 11-29.

66. Русева, София. Структура и форма на хороводните народни песни от Северна България. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2020.

67. Стамова, Стефка. Стари спомени. Личен архив.

68. Станилова, Светла. Българското фолклорно пеене – съвременност и тенденции. Сб. Юбилейна международна научна

конференция „50 години традиции и развитие на българския фолклор“. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2022, с. 14-21.

69. Стоилов, Добри. Вярвания и легенди. Продължение. Вестник Котленски край, бр. 228, 18.11.1936, с. 1-2.

70. Стоин, Васил, Кацарова, Р. (ред.) Народни песни от Западните покрайнини, София, БАН, 1959.

71. Стоин, Васил. Народни песни от Тимок до Вита. София, Министерство на Народното просвещение, 1928.

72. Стоин, Елена. Музикално-фолклорни диалекти в България. София, Музика, 1981.

73. Стоин, Елена. Народната музика в Средна Западна България. ИИМ. Т. XV. София, БАН, 1970, с. 97-187.

74. Стойков, Р. Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. ИВАД, кн. XV. Варна, Държавно издателство, 1964, с. 97-118.

75. Стоянов, Пенчо. Музикален анализ. София, Музика, 1988.

76. Таскова, Вера. Котленката през вековете. Котел – град на великани. Стара Загора, ИК „Кота“, 2003, с. 34-44.

77. Тонев, Велко. Котел през Възраждането. София, GRAFIC AMAT Ltd, 1993.

78. Хумористични народни песни. С предговор от Христо Вакарелски. София, Четиво, 1947.

79. Цанева, Еля. Българска етнография. София, Кооперация ИФ „94“, 2000.

80. Цветкова, Данка. Мъжкото фолклорно пеене в Пазарджишко. Годишник АМТИИ. Пловдив, АМТИИ, 2011, с. 156-163.

81. Цончев, Петър. Котел и Котленският балкан. София, Медицина и физкултура, 1967.

82. Цончев, Петър. Страници от историята на Котел от края на XVIII и първата половина на XIX в. Сб. Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. Том I. София, БАН, 1964, с. 275–303.

83. Шамлиев, Георги. Проекции на огледалния контрапункт при обработката за оркестъра от български народни инструменти. Сб. Пролетни научни четения 2022. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, с. 219-226.

84. Шевкенов, Евгений. Роля и специфични особености на средните контрастни дялове в третите части на концертите за цигулка KV 216, 218 и 219. Сб. Пролетни научни четения. Пловдив, АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2021, с. 117-135.

85. Янакиев, Мирослав. Българско стихознание. София, Наука и изкуство, 1960.

Интернет източници

1. Букорещлиев, А., Стоин, В., Кацарова, Р. Родопски песни с нотирани гласове. СбНУН. Кн. XXXIX. София, БАН, Печатница П. Глушковъ, 1934, диг. копие -

<http://dspace.cl.bas.bg/xmlui/handle/nls/26616> (14.08.2023)

2. Вичов, Жендо. Летопис на Жендо Вичов от Котел. Писахме да се знае: Приписки и летописи. София, Отечествен фронт, 1984, с. 307-318. Диг. копие - <https://x.gd/wn97s> (20.08.23)

3. Иван Кремов – Жерувна в огън гореше - <https://www.youtube.com/watch?v=mkaF3kBe1j0> (24.08.2023)

4. Иван Кремов – Нашето Злати - <https://www.youtube.com/watch?v=kAwUYWrziOU> (24.08.2023)

5. Иван Кремов – Песни и стихотворения на живо - <https://www.youtube.com/watch?v=VKLEZBTimv0&t=57s> (17.08.2023)

6. Иван Кремов – Шейтано Куцаричина - <https://www.youtube.com/watch?v=9w7WFvUS9gM> (24.08.2023)

7. Мемоар на Павел Джорджич от 1597 г. до ерцхерцог Максимилиан - <https://x.gd/CSOtN> (19.08.2023)

8. Регистър на защитените територии и защитените зони в България – Урушки скали - https://eea.government.bg/zpo/bg/area.jsp?NEM_Partition=1&categoryID=3&areaID=197 (12.07.2023)

9. Регистър на защитените територии и защитените зони в България: Карстовия извор - Изворите - <https://x.gd/4uat7> (11.08.2023)
10. Цоньо Антонов – Стоене ле, бабин Ненин
https://www.youtube.com/watch?v=Q_QiPjCNWmw (16.08.2023)

Използвани съкращения

Б-ЦИ – Българцици

ЛА – Личен архив

НПТ – Народни песни от Тракия

ОИПС – От извора песен струи

ПРИЛОЖЕНИЕ

ИНФОРМАТОРИ

1. Ваня Стоянова Митева, род. 1963 г., с. Едрево, обл. Ст. Загора, прес. в Котел 1982 г.
2. Величка Калчева Калева, род. С. Мокрен, Котленско, прес. в Котел 1960-1 г.
3. Дечо Кремов, род. 1929 г., с. Жеравна, Котленско, поч. 2001 г.
4. Живко Рафаилов Христов, род. 1963 г., гр. Котел
5. Захари Рафаилов Христов, род. 1966 г., гр. Котел.
6. Иванка Игнатова Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
7. Кирилка Кръстева Паскалева, род. 1948 г., гр. Котел.
8. Красимира Христова Сакъзова-Иванова, род. 1987 г., гр. Котел.
9. Мария Ламбова, род. 1940 г., гр. Котел.
10. Руси Вълев Русев, род. 1945 г, с. Мокрен, Котленско, прес. в гр. Котел 1951-2 г., поч. 2017 г.
11. Сашка Ченкова-Петрова, род. 1959 г., с. Ореш, обл. В. Търново, прес. в Котел 1982 г.
12. Съби Стоянов Събев – Дйвото Съби, род. 1946 г., гр. Котел.

ПЕСНИ

1. Изтъкала е Кировица

$\text{♩} = 120$

Из - тъ - ка - ла'й Ки ро - ви - ца бя - ла а - ба за - кълцу - ни.

Пък на Ген - нъ съ пу - рев - ни, та си у - ши пан - та - ло - ни.

Изтъкала'й Кировица бяла аба за кълцуни. / 2

Пък на Генку съ пуревни, та си уши панталони. / 2

Уши ги Гену, убу ги, чи на Изура утиди, / 2

чи нъ Изуръ утиди, на Изура при мумити. / 2

Генувъ мамъ думъши: - Ъ бре, Гено, ти луд ли си, / 2

новъ модъ дъ дукарвъш, новъ модъ, Ълъфрангъ! / 2

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.

Записала: София Русева, януари 2009г.

2. Гена аби тъче

Гена аби тъче, / 2
аби, ямурлуци
и тънки шаяци. / 2
Веднъж Гена тупне, / 2
три смокини лапне,
две ракийки цукне. / 2
Генините братя, / 2
те на Гена думат:
- Гено остави са
от туй пусту пити.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2009г.

3. Гочу хлопна на протката

$\text{♩} = 120$

Го - чу хлоп - нъ нъ прот - къ - тъ, хай - де, мо - ри, де,

Сту - яп - къ пъ - ди кот - къ - тъ, хай - де, мо - ри, де.

Гочу хлопнъ нъ проткътъ, хайде, мори, де,

Стуянкъ пъди коткътъ, хайде, мори, де,

- Прус, пуцино приз къщята,

дету извлечи суджукъ!

Щях дъ густя бака ти Гочъ,

Гочъ Стуянув даскалъ,

белият и розувият.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.

Записала: София Русева, януари 2009г.

4. Стори се хоро голямо

1.
Сто-ри се хо-ро го-ля-мо де, де, ги-ди, де

2.
де, ги-ди, де, на бар-ду-кю-ва по-ля-на

1. 2.
де, де, ги-ди, де, де, ги-ди, де.

Стори се хоро голямо де, де, гиди, де, / 2

На бардукюва поляна де, де, гиди, де. / 2

Чи кой водеше хуроту / 2

Йордан ми Йоргуф табакът. / 2

Ганкъ козяци изнася / 2

Йорда ги реди в кулатъ. / 2

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.

Записала: София Русева, януари 2009г.

5. Дойде си Паню пашата

$\text{♩} = 120$

До - ди си, ма - мо, до - ди си,

до - ди си Па - ню па - ша - та, а - га - та.

Доди си, мамо, доди си, / 2
доди си Паню пашата,
пашата, Паню агата.
Добруджанския кихая, / 2
жерунянския чурбаджи. / 2
Чи убу, Паню пашата / 2
чичувити си пугури,
майчинити си кълцуни.
Чи тръгнъ мума да дири / 2
ут Кънинкуви в Билизнъ
чак ду Рашуви в горни край.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2009г.

6. Рада комина набива

$\text{♩} = 120$

Ра - да ко - ми - ня на - би - ва, ва.

Би - жо и стълба дър - же - ши
и все на - - - - го - ре гле - да - ше.

Рада комина набива, / 2

Бижо и стълба държеши

и все нагоре гледаше:

- Радо лъо, Радо Калмучке / 2

многу ти ѝ черен куминя,

ала ти ѝ бяла баджата.

Ако и нашът кът вашът / 2

все пуд куминя шъ сидя

и все нагоре шъ гледам.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.

Записала: София Русева, януари 2009г.

7. Макар съм черен и грозен

$\text{♩} = 130$

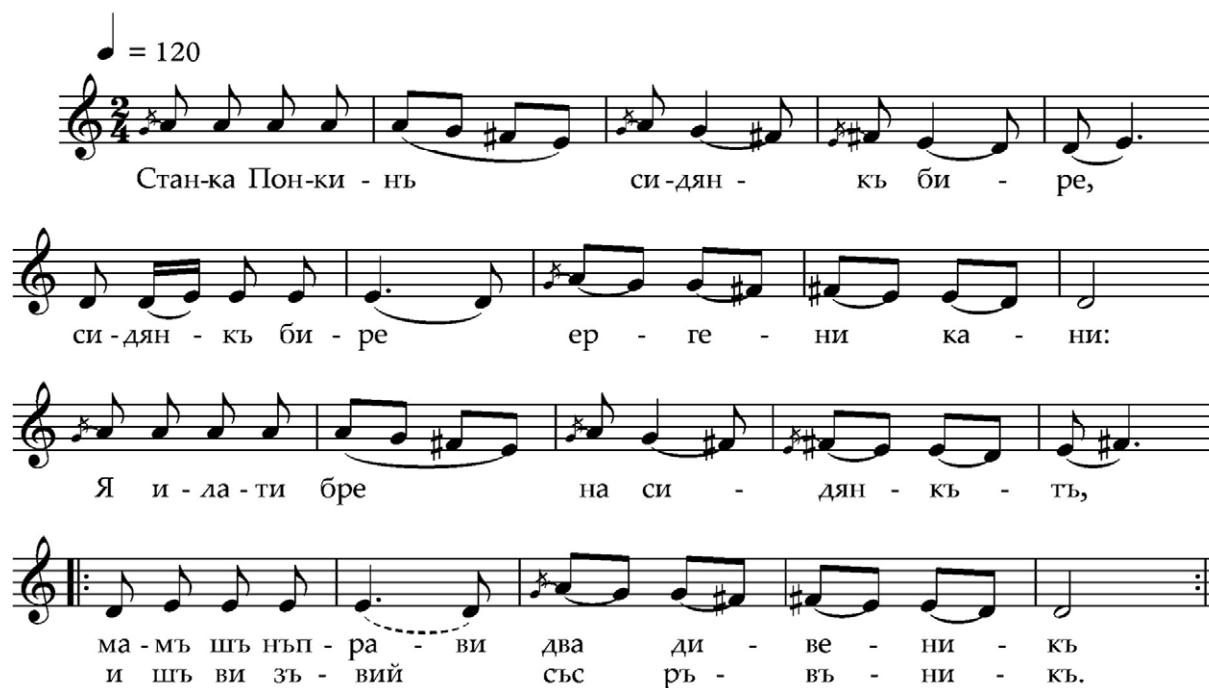
Ма - кар съм че - рен, че - рен и гро - зен,
а - ла съм, кар - даш, их - ти - бар - ли - я.

*Макар съм черен, черен и грозен,
ала съм, кардаш, ихтибарлия.
Сиги да рика, шъ съ уженя
и шъ си зъмна мума с килипър.*

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2009 г.

8. Станка Понкина

$\text{♩} = 120$

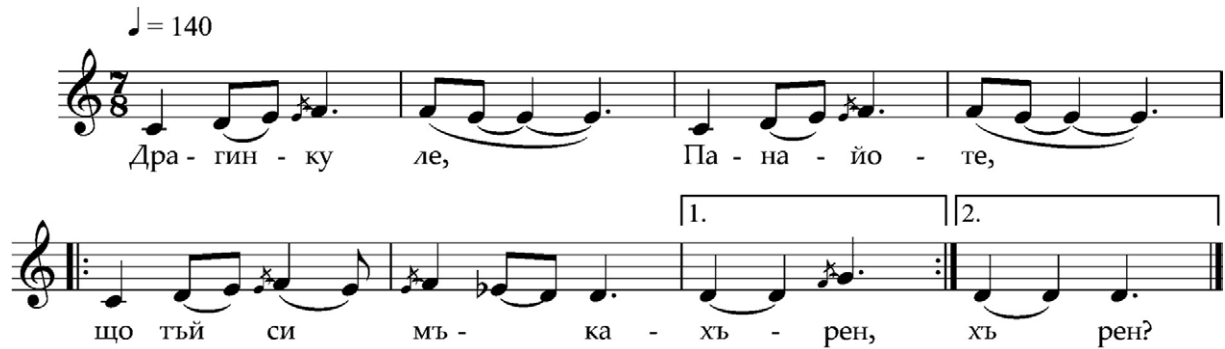

Стан-ка Пон-ки - нъ си-дян - къ би - ре,
си-дян - къ би - ре ер - ге - ни ка - ни:
Я и - ла - ти бре на си - дян - къ - тъ,
ма - мъ шъ нъп - ра - ви два ди - ве - ни - къ
и шъ ви зъ - вий със ръ - въ - ни - къ.

Станка Понкинъ сидянкъ бире,
сидянкъ бире, ергени кани:
- Я, илати, бре, на сидянкътъ,
мамъ шъ нъправи два дивеникъ
и шъ ви зъвий със ръвъникъ.
Крак съ пуда въ пуд ръвъникъ,
дали й Станкинът или й Понкинът?

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2009 г.

9. Драгинко ле, Панайоте

Драгинку ле, Панайоте,
що тѣй си мѣдѣр, кахѣрен? /2
Зѣ мума ли сѣ кѣхѣриш?
Твоята ѣ мума гутовѣ,
Крѣстинкѣ Енакѣфчинѣ,
башѣт муматѣ вѣв селу,
чѣпкѣнѣ нѣкрай силоту.
- Неѣѣ ѣѣ бульо, ниѣѣ ѣѣ,
Крѣстинкѣ и гулям пѣсюрин./2
Илекѣ ѣку и притупиш,
илекѣ и рѣчѣникѣ -
пет оки маслу ѣѣ пуснѣт.
Дѣ ги нѣ Йорги занисеш,
нѣ Йорги, Йорги Кѣсяка,
дѣ прави Йорги милинки.
Дѣ прави топли милинки./3

Пял: Дечо Кремов, р. 1929 г., с. Жеравна, Котленско.

Записала: София Русева, 2001 г., гр. Котел.

10. Нанка Търпанка

$\text{♩} = 140$

Срещна ма Нан-ка Тър - пан - ка в'тър па - ну -

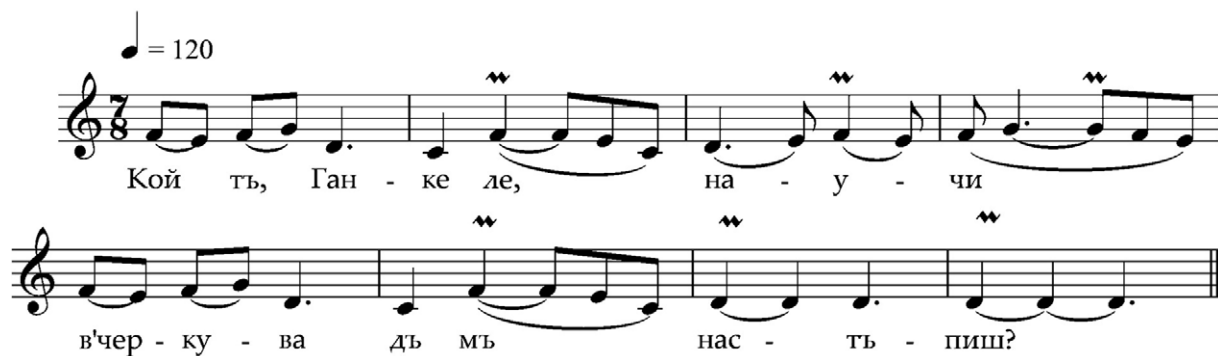
-ва-та у - ли - ца, ре-чи ми Нан-ка, пуд - ре -

-чи: -Пит - ра - ки, ха-джи Ни - ко - лув.

Срещна ма Нанка Търпанка
В'Търпанувата улица
Речи ми Нанка, пудречи:
Питраки, хаджи Николув. /2
Имам нуво да ти кажъ:
- Печу дигеня изнеси / 2
шикерят и смукините,
хайверят и маслинити,
дъ храни Къна Дончувъ.

Пяла: Мария Ламбова, род. 1940 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2010 г.

11. Кой тъ, Ганке ле, научи

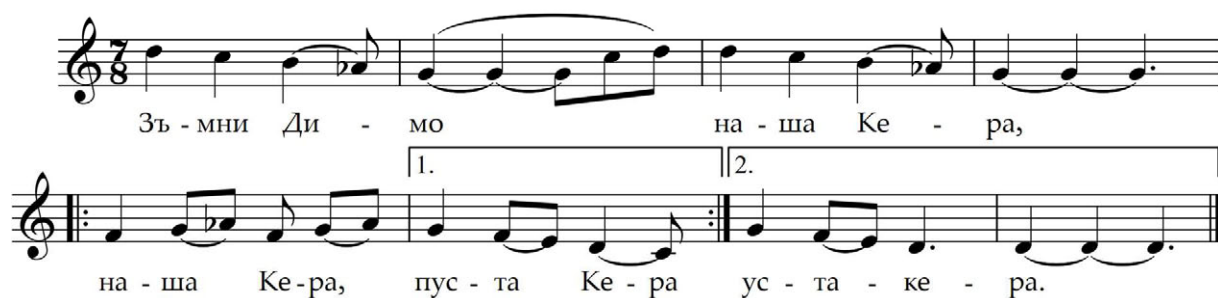

Кой тъ, Ганке ле, научи
в черкува дъ мъ настъпиш?
- Либе ле, либе, Иване
мени мъ буля научи,
буля ми хаджи Николецъ.
Три пъти да тъ настъпя
в черкува пуд вянчилуту
дъ ми съ слушъ думътъ,
думътъ и хурътътъ.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.

Записала: София Русева, януари 2009 г.

12. Наша Кера

Зъмни Димо наша Кера,
наша Кера, пуста Кера,
наша Кера устакера.
Сама тъче килимити,
килимити котлянскити,
сама им прави буити.
Килими със табакери,
възглавници със бамполи,
булата със кандилатъ.
Нища я, бульо, нища я,
чи ми съ'и вчеръ присмялъ
у Ганини нъ сватбътъ.
Чи съм черин, чи съм грозин,
мязъл съм на тузлуджанин,
дету си дренки прудавъ.

Пяла: Иванка Казакова, род. 1935 г., гр. Котел.
Записала: София Русева, януари 2009 г.

13. Стуйене ле, бабин Ненин

Стояни ле, бабин Ненин,
бабин Ненин, Хадживласков.
Пустото дълго поясмо
поясмо, и то нисвясно.
Чи що съм ти притрябвала,
притрябвала, притункала,
чи ма чин сабах повика,
чин сабах преди черкова:
- Трябваш ми, трябваш, Марийо,
да та, Марийо, попитам / 2
на кого си са присмяла?
- Срещна ма, срещна, Стояне,
Дани ле, хаджи Дани ле,
рече ми, рече, Стояне:
- Защо, Марийо, открадна
рязаната огърлица
със кръста позлатения?
Пък аз му рекох, Стояне:
- Дани ле, хаджи Дани ле,
щурецо и скакалецо,
то не е твоя работа,
върви си в пъкя, не дрънкай,
па много не патардисвай!

Песента е дешифрирана от запис, достъпен в платформата
Youtube: Цоньо Антонов – Стояне ле, бабин Ненин
https://www.youtube.com/watch?v=Q_QiPjCNWmw (16.08.2023)

14. Нашиту Злати

Нашиту Злати, нашиту пати /2
хляб е месило, квас не турилу. /2
Нашиту Злати, нашиту пати
хляб е месило, квас не турилу.
Нашиту Злати, нашиту пати /2
манджа готвилу, сол ни турилу. /2
Нашиту Злати, нашиту пати
манджа готвилу, сол ни турилу.
Нашиту Злати, дивуту пати /2
пране изпрату, ни гу прустрялу. /2
Нашиту Злати, дивуту пати
пране изпрату, ни гу прустрялу
Нашиту Злати, дивуту пати /2
пак му са врѣвят пусти жинихли. /2
Нашиту Злати, дивуту пати
пак му са врѣвят пусти жинихли.

Песента е дешифрирана от запис, достъпен в платформата Youtube:

Иван Кремов – Нашето Злати -

<https://www.youtube.com/watch?v=kAwUYWrziOU> (22.08.2023)

15. Шейтано Куцаричина

Шейтано Куцаричина, мърри,
де към гурата отиваш, мърри,
из котлянските балкани?
Из котлянските буази, мърри,
със медвянските иргени, мърри,
със медвенските игрени.
Щу бе за мома Юрдана, мърри,
щучу бе за чудо гулямо, мърри,
щучу бе за чудо гулямо.
Не остана ирген в селото, мърри,
да го Юрдана ни люби, мърри,
да го Юрдана ни люби.
И Бужил доди от Сливян, мърри, /2
негу Юрдана залюби.
Негу Юрдана залюби, мърри,
и пу дия му утиди, мърри,
и пу дия му утиди.

Песента е дешифрирана от запис, достъпен в платформата Youtube:

Иван Кремков – Шейтано Куцаричина -

<https://www.youtube.com/watch?v=9w7WFvUS9gM> (21.08.2023)

16. Жерувна в огън гореше

Жерувнъ в'огън гуреши,
във Котел хуро играят
на Бърдукювъ пулянъ.
Мумити баш приминени
със атлазяни илеци,
със джамфезяни фустани.
Инджето покрай ходяши
и си на Гочъ думаше:
- Бре, Гочу, жерувнянино, /2
ут де се влазя във Котил,
де са по-рядко табиите?
Гочу на Индже думаше:
- Бре, Индже, Индже войводо, /2
в Котел се лесно не влазя,
че са все сербез хората
и са на гъсто табиите.
На всяка таб'я пу гайда,
Пу гайда, ощи пу тъпан. /2
Нъ Грънчерювити порти
Две гайди и два тъпана.
Ни ша тъ пуснат дъ влезии.

Песента е дешифрирана от запис, достъпен в платформата Youtube:

Иван Кремов – Жерувна в огън гореше:

<https://www.youtube.com/watch?v=mkaF3kBe1j0> (21.08.2023)

ТАБЛИЦИ С ПЕСНИ

ТАБЛИЦА № 1

ФУНКЦИЯ	ПЕСЕН №
Седенкарски	Приложение - 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12
Хороводни	
2/4	Приложение – 2, 8, 15 ОИПС – 98-1, 106-1, 106-2, 108-1, 119-2, 123-1, 124-2, 128-1, 129-2, 131-1, 132-1, 132-2, 139-1, 140-3, 143-1, 143-3
5/16	ОИПС – 109-1
7/8; 7/16 - Мъдрò хоро/ Мъдра ръченица	Приложение - 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14 ОИПС – 69-2, 70-1, 70-2, 71-1, 72-1, 73-2, 75-2, 76-2, 77-1, 78-1, 79-1, 82-1, 86-1, 89-1, 91-2, 92-1, 93-1, 97-2, 138-3 НПТ – 884, 1020 Б-ЦИ – 131, 140, 143, 171
9/8	ОИПС - 131-2

ТАБЛИЦА № 2

МЕТРОРИТМИЧЕН СТРОЕЖ	ПЕСЕН №
Изохрония	119-2
Частична изохрония /Хетерохрония първа степен/	106-1, 131-2, 143-1
Хетерохрония	Приложение – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 ОИПС - 69-2, 70-1, 70-2, 71-1, 72-1, 73-1, 73-2, 75-2, 76-2, 77-1, 78-1, 79-1, 82-1, 86-1, 89-1, 91-2, 93-1, 97-2, 98-1, 106-2, 108-1, 109-1, 110-1, 123-1, 124-2, 128-1, 129-2, 131-1, 132-1, 132-2, 138-3, 139-1, 140-3, 143-3 Б-ЦИ – 131, 143, 171 НПТ – 1020, 884

ТАБЛИЦА № 3

ДВУРЕДНА СТИХОМЕЛОДИЧНА СТРОФА		
ВИД НА СТИХА	ФОРМООБРАЗУВАНЕ	СТРУКТУРА
Осмосричник /5+3/, /3+5/ - Приложение – 11; ОИПС – 76-2; НПТ - 1020 С вметка /5+3+ <u>2</u> / - ОИПС – 72-1, 106-2 /4+4/ - Приложение - 13 С вметка /4+4+ <u>5</u> / - Приложение – 3 /4+ <u>2</u> +4/ - ОИПС – 106-1	Видоизменено повторение Приложение – 11, 13; ОИПС – 72-1, 106-1; НПТ - 1020 Производен контраст Приложение – 3; ОИПС – 76-2, 106-2	Квадратна структура Приложение – 3, 11; ОИПС – 72-1, 106-1 Мащабно неравновесие Приложение – 13; ОИПС – 76-2, 106-2; НПТ – 1020
Десетосричник /5+5/ Приложение – 7; ОИПС – 93-1, 138-3	Производен контраст Приложение – 7, ОИПС – 93-1 Видоизменено повторение ОИПС – 138-3	Квадратна структура Приложение – 7; ОИПС – 93-1, 138-3
Дванадесетосричник /6+6/ ОИПС – 123-1	Производен контраст ОИПС – 123-1	Квадратна структура ОИПС – 123-1

ТРИРЕДНА СТИХОМЕЛОДИЧНА СТРОФА		
ВИД НА СТИХА	ФОРМООБРАЗУВАНЕ	СТРУКТУРА
Осмосричник /5+3/ - Приложение – 5; ОИПС – 70-1, 73-2, 75-2, 79-1, 82-1, 97-2, 98-1, 108-1, 132-1, 143-3 С вметка /5+3+2/ - Приложение – 15 /4+4/ - Приложение – 9, 12; ОИПС – 70-2, 73-1, 119-2, 140-3; Б-ЦИ - 143	а а1 а2 - ОИПС – 75-2 а б б1 - Приложение – 9, 12, 15; ОИПС – 70-2, 79-1, 108-1; Българцици - 143 а : б б1 : - ОИПС – 132-1 а : б б1 - Приложение – 5; ОИПС – 70-1, 73-1, 82-1, 97-2, 98-1, 140-3, 143-3 а а1 : б : - ОИПС 73-2 а б в - ОИПС – 119-2	Квадратна структура Приложение – 5; ОИПС – 73-1, 97-2, 98-1, 73-2 Правилна неквадратност Приложение – 15; ОИПС – 75-2, 79-1, 119-2, 132-1; Б-ЦИ - 143 Частично мащабно равновесие ОИПС – 70-1, 82-1, 143-3, 108-1 Мащабно неравновесие Прилож. – 9, 12; ОИПС - 140-3, 70-2
Десетосричник /5+5/ ОИПС – 77-1, 89-1, 109-1; НПТ – 884	а б б1 - ОИПС - 109-1 а : б б1 - ОИПС – 77-1; НПТ – 884 а : : б в : - ОИПС – 89-1	Квадратна структура ОИПС – 77-1; НПТ – 884 Правилна неквадратност ОИПС - 109-1, 89-1
Единадесетосричник с рефрен /6+5+7+9/ - ОИПС – 69-2	а а1 б: ОИПС – 69-2	Правилна неквадратност ОИПС – 69-2
Дванадесетосричник /6+6/ Приложение - 2	а б б1 Приложение – 2	Частично мащабно равновесие Приложение – 2
Комбиниран стих /5+3+/6+5/ - ОИПС – 110-1	а б б1 - ОИПС – 110-1	Квадратна структура ОИПС – 110-1

ЧЕТИРИРЕДНА СТИХОМЕЛОДИЧНА СТРОФА		
ВИД НА СТИХА	ФОРМООБРАЗУВАНЕ	СТРУКТУРА
Седмосричник /4+3/ ОИПС – 131-2	а б : : в в1 : ОИПС – 131-2	Квадратна структура ОИПС – 131-2
Осмосричник /4+4/ - Приложение – 1 /5+3/, /3+5/ - Приложение – 6, 10; ОИПС – 86-1, 124-2, 128-1, 129-2, 132-2, 143-1; Б-ЦИ - 131 С вметка /5+3+5/ - Приложение – 4 /3 + 4 + 5 + 3/ - ОИПС - 78-1 /5+3+2/ - ОИПС – 139-1	а б в б1 - Приложение - 1 а а1 б б1 - Приложение – 4, 6; ОИПС – 86-1 а б а1 б1 - Приложение – 10; ОИПС – 128-1, 132-2; Б-ЦИ - 131 а : б в в1 - ОИПС - 78-1 а а1 б в - ОИПС – 124-2 а а1 а2 : а3 : - ОИПС – 139-1 а б в в1 - ОИПС – 143-1 а б : в д : - ОИПС – 129-2	Квадратна структура Приложение – 4, 6; ОИПС – 86-1, 124-2 Правилна неквадратност Приложение – 1, 10; ОИПС – 78-1, 129-2, 139-1 Частично мащабно равновесие ОИПС – 143-1 Комбинирана структура ОИПС – 128-1, ОИПС – 132-2; Б-ЦИ - 131
Десетосричник /5+5/ Приложение – 14	а а1 б б1 Приложение – 14	Квадратна структура Приложение – 14
Хетерометричен стих ОИПС – 131-1	а а1 б б1 ОИПС – 131-1	Квадратна структура ОИПС – 131-1

ПЕТРЕДНА СТИХОМЕЛОДИЧНА СТРОФА		
ВИД НА СТИХА	ФОРМООБРАЗУВАНЕ	СТРУКТУРА
Осмосричник /5+3/ ОИПС – 91-2	а б б1 в в1 ОИПС – 91-2	Частично мащабно равновесие ОИПС – 91-2
Десетосричник /5+5/ Приложение – 8	а б а1 б1 б2 Приложение – 8	Частично мащабно равновесие Приложение – 8
ШЕСТРЕДНА СТИХОМЕЛОДИЧНА СТРОФА		
ВИД НА СТИХА	ФОРМООБРАЗУВАНЕ	СТРУКТУРА
Осмосричник /4+4/ ОИПС – 71-1 Б-ЦИ - 171	а а1 б в в1 в2 ОИПС – 71-1 а а1 б б1 б2 б3 Б-ЦИ - 171	Мащабно неравновесие ОИПС – 71-1; Б-ЦИ - 171

ТАБЛИЦА № 4

СТРУКТУРА	ПЕСЕН №
КВАДРАТНА СТРУКТУРА	
/2+2/+2+2/	Приложение – 3, 7, 11; ОИПС – 72-1, 106-1, 138-3
/2+2://+//:2+2//	ОИПС – 93-1
/2+2/+2+2/+2+2/+2+2/	Приложение – 4, 6, 14; ОИПС – 86-1, 124-2, 131-1
//2+2://+2+2/+2+2/	Приложение – 5; ОИПС – 73-1, 77-1, 97-2, 98-1, 110-1; НПТ – 884
/2+2/+2+2+//2+2://	ОИПС – 73-2
//4+4://+//:4+4://	ОИПС – 123-1
//1/+1://+//:1/+1://	ОИПС – 131-2
ПРАВИЛНА НЕКВАДРАТНОСТ	
//3+3://+ //:3+3://	Приложение – 1
/2+2/+2+2+//:2+2/+2+2://	Приложение – 10; ОИПС – 129-2
/2+2/+2+2/+2+2/	Приложение – 15, ОИПС – 75-2, 79-1, 109-1, 119-2; Б-ЦИ - 143
//:2+2://+ /2+2/+2+2/+2+2/	ОИПС – 78-1
//2+2://+//:2+2/+2+2://	ОИПС – 89-1
/2+2+//:2+2/+2+2://	ОИПС – 132-1
/2+2/+2+2/+2+2/+2+2/+2+2/	ОИПС – 139-1
ЧАСТИЧНО МАЩАБНО РАВНОВЕСИЕ	
НА МЕЛОДИЧНИТЕ РЕДИЦИ	
/3+4/+3+4/+3+4/	Приложение – 2
/2+3/+2+3/+2+3/+2+3/+2+3/	Приложение – 8
//2+1://+2+1/+2+1/	ОИПС – 70-1, 82-1, 143-3
/2+1/+2+1/+2+1+//:2+1://	ОИПС – 91-2
/3+2/+3+2/+3+2/	ОИПС – 108-1
/2+3/+2+3/+2+3/+2+3/	ОИПС – 143-1
НА ТОНСРИЧКОВИТЕ ГРУПИ	
/2+2/+2+2+//:2+2+2://	ОИПС – 69-2

СТРУКТУРА	ПЕСЕН №
МАЩАБНО НЕРАВНОВЕСИЕ	
/2+2/+2+1/+2+1/	Приложение – 9
/2+2/+1+1/+1+2/	Приложение – 12; ОИПС - 70-2
/2+2/+2+3/	ОИПС – 106-2
/2+1/+2+2/	Приложение – 13; ОИПС – 76-2; НПТ - 1020
/2+2/+2+2/+1+1/+1+2/+1+1/+1+2/	ОИПС – 71-1; Б-ЦИ - 171
//2+2://+2+2/+2+3/	ОИПС - 140-3
КОМБИНИРАНА СТРУКТУРА	
/2+2/+2+1/+2+2/+2+1/	ОИПС – 128-1
/1+2/+2+2/+1+2/+2+2/	ОИПС – 132-2
/2+1/+2+2/+2+1/+2+2/	Б-ЦИ - 131

ТАБЛИЦА № 5

АМБИТУС	ЗВУКОРЕД
Ч. 4 Приложение – 2	Дорийски тетрахорд Приложение - 2
Ув. 4 Приложение – 13	Хроматичен трихорд (ув. 2 между II и III ст.) - Приложение – 13
Ч. 5 Приложение – 6, 7, 8, 9, 11; ОИПС – 69-2, 72-1, 86-1, 106-2, 128-1, 132-1; Б-ЦИ – 143; НПТ – 884	Дорийски тетрахорд Приложение – 6, 11; ОИПС – 86-1; Б-ЦИ - 143 Дорийски пентахорд ОИПС – 72-1 Дорийски тетрахорд Приложение – 9; НПТ – 884 Йонийски пентахорд Приложение – 8 Йонийски хексахорд 132-1 Хроматичен тетрахорд (ув. 2 между II и III ст.) Приложение – 7; ОИПС – 106-2 Хроматичен пентахорд (ув. 2 между II и III ст.) ОИПС – 69-2, 128-1
М. 6 Приложение – 3; ОИПС – 89-1	Еолийски хексахорд Приложение – 3 Макам Хиджас ОИПС – 89-1
Г. 6 ОИПС – 73-3, 109-2, 110-1, 119-2, 131-1, 143-3	Йонийски хексахорд ОИПС - 110-1 Еолийски лад ОИПС 73-3 Дорийски пентахорд ОИПС – 109-2, 119-2, 131-1, 143-3

АМБИТУС	ЗВУКОРЕД
Г. 6 ОИПС – 70-2; НПТ – 1020	Хроматичен пентахорд (ув. 2 между II и III ст.) ОИПС – 70-2; НПТ – 1020
М. 7 Приложение – 5, 10, 14, 15; ОИПС – 70-1, 71-1, 79-1, 82-1, 93-1, 98-1, 106-1, 108-1, 132-2, 138-3, 139-1, 140-3; Б-ЦИ - 171	Еолийски лад Приложение – 10, 14, 15; ОИПС – 70-1, 79-1, 82-1, 132-2, 138-3, 139-1, 140-3 Йонийски лад ОИПС - 106-1 Дорийски лад ОИПС – 108-1 Фригийски лад ОИПС - 93-1 Макам Хиджас Приложение – 5; ОИПС – 71-1, 98-1; Б-ЦИ - 171
Г. 7 ОИПС – 131-2	Йонийски лад ОИПС – 131-2
Ч. 8 Приложение – 1; ОИПС – 73-1, 75-2, 76-2, 77-1, 91-2, 123-1, 124-2, 143-1	Еолийски лад Приложение – 1; ОИПС – 73-1, 76-2, 77-1, 143-1 Миксолидийски лад ОИПС – 75-2 Дорийски пентахорд ОИПС – 123-1 Макам Хиджас ОИПС – 124-2 Макам Мюстаар ОИПС – 91-2
М. 9 Приложение – 4	Еолийски лад Приложение – 4
Г. 9 ОИПС – 97-2, 78-1 Б-ЦИ – 131	Еолийски лад ОИПС – 78-1; Б-ЦИ – 131 Дорийски лад 97-2

АМБИТУС	ЗВУКОРЕД
Г. 9 Приложение – 12 ОИПС – 129-2	Макам Карджагар Приложение – 12 Макам Хиджаскяр ОИПС – 129-2

РЕЦЕНЗИИ

Монографичен труд с регионална значимост

София Русева е представител на едно младо поколение етномузиколози, отдадено на българския фолклор. Изборът на тема и изследователски терен са обосновани с факти от нейната лична биография. Той има две страни: едната – емоционална, свързана с детството ѝ в гр. Котел, обучението в НУФИ „Филип Кутев“ и срещата ѝ с много носители на тези песни, и втора – липсата на цялостно, задълбочено теоретично изследване. Монографичният труд *„Поглед към котленската хумористична народна песен“* в цялост представя материя недостатъчно проучена и анализирана. Темата предполага задълбочен изследователски подход. Чрез него етномузикологът прави заявка за сериозен, теоретичен труд, който да намери достойно място в съвременните регионални, проучвателни тенденции с цел съхраняване на фолклорната традиция. Русева навлиза в собствено изследователско поле, в което разкрива специфични черти на регионалния песенен фолклор. Амбицията ѝ да осъществи първи опит за цялостно проучване на котленската хумористична народна песен я насочва към работа на терен през период от около десетилетие. Аналитичният ѝ подход е насочен към изясняване локалната характеристика на напевите във връзка с техните функционални, метроритмични, поетични, формообразуващи, структурни, ладови и мелодични специфики. Така тя представя разработка с широка практическа приложимост, необходима за фолклорната наука днес. С нея тя проправя път към нови заключения и изводи, базирайки се върху богата теренна работа и многобройни срещи с респонденти. В цялостното изследване прозира стремеж за демонстрация на свой, личен изследователски почерк.

Монографията съдържа няколко основни тематични изследователски акцента, структурирани в съдържанието. От направения литературен обзор става ясно, че проблемът, застъпен в настоящия труд не е изследван. Това определя и неговата приносна значимост. Следват географски, исторически, етнически сведения, културна и просветна дейност, както и характеристика на бита и поминъка на населението в Котел и околността. Дадените сведения са от значение за опазване на социокултурните условия на живот в региона.

Календарната обредност е представена наративно с всички елементи от обредния цикъл и съпровождащите ги песни. Изследователят изтъква тяхната локална специфика и оригиналност в обредните действия и неповторимостта на придружаващите ги песенни образци с типичен говор, закачка и непринуден хумор. Основната цел е: да се покаже съществената връзка на песенния фолклор с обичаите и празниците в региона, като устойчив елемент на традиционната култура, запазила спецификата си до днес. Изводите за семейната обредност са изведени от „синтезираното“ представяне на тридесет песни, придружаващи различните обредни действия – засевките, сплитането на момата, бръсненето на младоженеца, калесването с бъклица, т.е. представляват „*протоколни песни*“. Авторът подчертава, че съхраняването на календарни и семейни празници и обичаи до днес, показва устойчивостта на една традиция, отразяваща духовната същност на обществото. Съществен принос за разработката има втора глава, озаглавена „*За котленската хумористична народна песен*“. Тук авторът убедено се опира върху разработената от Петър Динеков „*класификация на словесното творчество по тематика, според която хумористичните песни се явяват подкатегория на битово-социалните народни песни*“. Водещ критерии за определянето на хумористичната песен като такава е нейното словесно съдържание „... в неговата връзка с произхода и старинността на песните, в неговото проявление във

формата и стила“ (П. Динеков). Възползвайки се от тези твърдения Русева смело представя петдесет и осем хумористични песни по текст, описващ конкретен комичен случай, отразен деликатно, както в текста, така и в образно емоционалното съдържание на мелодията, орнаментиката, ритмиката и формата на напева. Много ценно за изследването е подчертаване съществената връзка на котленските хумористични народни песни със системата на семейните обичаи и обреди. Значима за труда е съпоставката: традиция-съвременност, която представя механизмите за предаване на културното наследство днес, чрез приемственост в рамките на едно общество.

Приносните моменти се свързват и с направените анализи и систематизация на песните по следните показатели: *„функционална определеност, метроритмичен строеж, стихосложение, форма, структура и ладомелодична организация“*. По функционална определеност песенният материал показва, че котленските хумористични напеви принадлежат главно към хороводния и седенкарския репертоар. В метроритмично отношение преобладават хороводните напеви и по-точно на *„мъдро хоро“* или *„мъдра ръченица“*. Авторът доказва, че стихосложението в този вид песни не се различава много от общоприетата структура на осмосричен стих от вида на 5+3 или 4+4 срички. По-рядко се наблюдават седмосрични, десетосрични или дванадесетосрични стихови редици. По отношение на формата тя е зависима от стихосложението и броя на редиците, съставляващи стихомелодичната строфа. За ладомелодичната структура е налично твърдението, че изграждането на мелодийната редица е свързано с амбитуса, тоновото съдържание на звукореда, тоновия род и вид. Основните структурни принципи са: повторение, контраст, варираност и репризност. Представените диаграми и приложения в подкрепа на казаното имат доказателствена стойност.

Представената монография засяга локални диалектоложки проучвания, които са много ценни за българската фолклористика. Избраната тема е с принос в разширяване на познанието за фолклорното музикално разнообразие от миналото до днес. Трудът обогатява музикално-фолклорната литература и има научно-практическа стойност. Той е доказателство за стремежа на автора да проследи пътя на песента от миналото до днес. Надявам се на широка практическа приложимост във всички нива от обучението по музикален фолклор.

проф. д-р Светла Станилова

/АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“/

РЕЦЕНЗИЯ

За познавачите на фолклорното изкуство името на град Котел се свързва най-често с котленските народни песни. Те се открояват със своята колоритност и неповторимост в музикално и поетическо отношение. Ето защо, изборът на тема на монографията „Поглед към котленската хумористична народна песен“ на София Русева, привлече вниманието ми. Аз самата имам особен пресантиман към фолклорно-песенното наследство на Котел и за мен бе интересно да се запозная със съжденията на един млад изследовател.

Мотивите за написването на това монографическо изследване са два : първия е силно сантиментален - авторката е родена, израсла и получила част от образованието си в Котел, и втория - липсата на по-задълбочено изследване и анализ на котленските песни. В случая акцентът е върху хумористичните котленски песни и тяхната специфика.

В началото е представена обстойна информация касаеща географско положение, исторически факти, демографски сведения, етнографски особености, говор, бит, култура и традиционни практики в Котел. Същинската част на изследването е насочена към хумористичните котленски напеви и техните специфики. Посочени са причините за тяхното създаване : всяка една случка в града, нечие отклонение от „правия път“ или пък постъпка, неотговаряща на общоприетите морални норми на времето са ставали повод да се „извади“ песен. В това блести геният на местните автори да осмиват чрез песен - понякога деликатно, но често и много прямо недостатъците на съгражданите си.

Приносното в монографията е, че за първи път се прави анализ на тези песенни образци. Той е организиран в няколко подточки, включващи функционална насоченост, метроритмична организация, стихосложение,

структура и форма, ладомелодична организация, което придава още по-голяма тежест на текста. Цялостната информация, събрана на едно място и представена в написаното от Русева, подплатена от личните ѝ наблюдения и познания, придава значимост и има особен принос в проучванията на фолклорно-песенното ни наследство. Горещо препоръчвам отпечатването на представения текст, за да бъде от полза на читатели, музиканти, певци и бъдещи изследователи.

Доц. д-р Данка Цветкова

София Русева е родена в град Котел. Започва да се занимава професионално с музика на 10-годишна възраст, постъпвайки в музикалната школа към НУФИ „Филип Кутев“. През 2005 г. завършва музикалното училище със специалност тамбура и втора специалност народно пеене. От 2005 до 2010 г. учи в АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив. През 2009 г. завършва бакалавърска степен по специалност „Педагогика на обучението

по музика“, а през 2010 г. – магистърска степен по „Артменеджмънт“ и магистърска програма по „Етномузикознание“ с научен ръководител доц. д-р Василка Йончева. От 2011 г. е редовен докторант към АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ в направление „Музикознание и музикално изкуство“, а през 2016 г. ѝ е присъдена образователна и научна степен „Доктор“ след успешно защитен дисертационен труд. Преподавателската ѝ дейност започва през 2013 г. в АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив като хоноруван преподавател по дисциплините „Музикален фолклор“, „Българска народна музика“ и „Събиране и дешифриране на музикален фолклор“. От 2016 г. е Асистент, а от 2019 г. – Главен асистент във Висшето училище.

От 2009 г. до момента пее в Академичен смесен камерен хор „Гаудеамус“ към АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, с който активно концертира в България и чужбина.

През 2020 г. излиза книгата ѝ „Структура и форма на хоропроводните народни песни от Северна България“, базирана на дисертационното изследване на авторката. Книгата „Поглед към котленската хумористична народна песен“ е монографично изследване, в което са проследени характеристиките на котленските хумористични напеви – една недостатъчно проучена категория песни, до голяма степен разпространени само в Котленско.